

De Kleine Aarde

Milieu in Vlaanderen

Agro versus Eko

Rozen, geurig en sterk

De zeppelin komt terug

Uitgeverij De Kleine Aarde

BOEKEN

Wegwijzer van De Kleine Aarde. Door Greet Klinkenberg. 48 pag. Paperback. f 7,50/Bf 150
Tuinboek van De Kleine Aarde. Door José Besselink. 104 pag. Paperback. f 25,-/Bf 500
Bouwboek van De Kleine Aarde. Door Kees Haakman. 96 pag. Paperback. f 19,75/Bf 395
Gezond fruit telen. Een complete handleiding. Door Joke Bloksma. 96 pag. Paperback. f 19,70/Bf 394
Isoler je huis anders. Doe het zelf. Door David Douwes en Gerard Murre. Paperback. 80 pag. f 19,70/Bf 394
Grijp de wind. Bouw een windmolen! 84 pag. paperback. Nu van f 14,50 voor 7,50/Bf 150
Jakkas Beestjes! Het leuke leerzame buitenbeestjesboek. Door Peter Kouwenhoven. Gebonden. 48 pag. f 17,50,-/Bf 330
Jakkas, wat een weer! Het weer verklaard voor kinderen en andere nieuwsgierigen. Door Peter Kouwenhoven. Gebonden. 48 pag. f 17,50,-/Bf 330
Jakkas, Vogelpoep! Over vreemde en vroege vogels. Door Peter Kouwenhoven. Gebonden. 48 pag. f 17,50,-/Bf 330
Je eigen moestuin. Over de mooiste tuin van Nederland. Door Peter Kouwenhoven. Gebonden. 48 pag. f 17,50,-/Bf 330
Een spoor van paardemest, relaas van een trektocht. Door Mariëtte Meester. 112 pag. Paperback. f 19,50
Mijn Paradijs. Door Heinz Erven. 120 pagina's. Paperback. f 24,50/Bf 490
'Anders' eten in instellingen (inkl. porto) f 27,50/Bf 500

EKOLOGISCHE ALTERNATIEVEN

Meer dan 25 leuke doe-het-zelf boekjes. Voor mensen die kiezen voor een gezonde en milieuvriendelijke leefwijze. Verschenen zijn onder meer:
De Groene Keuken - Keukenkruiden - Babyvoeding - Kompost. Een complete handleiding - Zelf kippen houden - Anders eten voor diabeten - Een konijn op eigen terrein - Toetjes zonder suiker - Sap maak je natuurlijk zelf - Schik in schapen - Brood uit eigen oven - Doe het thuis - Wijn uit eigen tuin - Maak wat van snoeihout - Lekker bakken zonder suiker
 Deze Ekologische Alternatieven kosten f 7,50/Bf 145 per deeltje, exclusief verzendkosten.

ETIKETTEN

Vele honderden gebruikte enveloppen gaan dagelijks opnieuw de rode brievenbussen in dankzij de Hergebruik-etiketten. Een pakje van 60 stuks kost f 5,50/Bf 110 inclusief verzendkosten. Twee pakjes voor f 8,50/Bf 170.

BESTELLEN

Als uw boekhandel of natuurvoedingswinkel deze uitgaven niet in voorraad heeft, kan de winkelier ze voor u bestellen. Bestelt u rechtstreeks bij De Kleine Aarde, dan kost dat extra verzendkosten.
Verzendkosten boeken: f 4,-/Bf 80 voor het eerste boek. Ieder boek extra f 1,50/Bf 30 erbij tellen.
Verzendkosten brochures en Ekologische Alternatieven: f 2,50/Bf 50 voor het eerste exemplaar. Voor elk volgende exemplaar f 0,75/Bf 15 erbij tellen.
 Stort het bedrag met verzendkosten op postgiro 52730 van De Kleine Aarde in Bostel en vermeld het gewenste. Voor België: giro 000-1137770-57.
 Prijswijzigingen voorbehouden.

Het autoboeckje

De auto zal zijn bestaansrecht nog hoogstens dertig jaar blijven behouden, als we hem zo frequent blijven gebruiken als nu. Tegen die tijd zijn de olievoorraden op aarde vrijwel geheel uitgeput. De auto is echter gedoemd om al eerder te verdwijnen, als een van de vervuilendste monsters van deze eeuw. De Kleine Aarde maakte een biografie van dit rampzalige vervoermiddel.

Thijs de la Court

Het Autoboeckje, Brochure 15 x 21 cm

44 pagina's Illustraties Studio Bajo

ISBN 9064547475

Prijs: f 5,-

Bestel door f 7,50 (inclusief verzendkosten) over te maken op giro 52730 van De Kleine Aarde in Bostel. Vermeld 'Autoboeckje'

Een jaargang De Kleine Aarde

De Kleine Aarde doet een eenmalige aanbieding! Wilt u nog eens terugkijken wat De Kleine Aarde vroeger schreef over duurzaam bouwen, ekologisch eten, zonne-energie of alternatieve bestrijdingsmiddelen? Bestel dan nu een jaargang De Kleine Aarde. U kunt kiezen uit de jaren '87, '88, '89, '90. Voor een jaargang betaalt U slechts f 15,- (inclusief verzendkosten). De moeite waard voor iedere milieu- en natuurgeïnteresseerde.

Eén jaargang van het tijdschrift De Kleine Aarde. Bestellen door f 15,- over te maken op giro 52730 van De Kleine Aarde in Bostel. Vermeld 'Jaargang tijdschrift' en het jaartal van uw keuze.

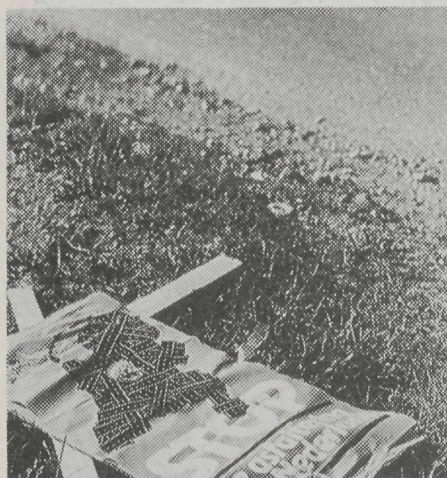

DE WEG VAN A NAAR B

Het milieu in Nederland vergrijsst. Steeds meer asfalt, steeds meer transport. Over het nut van alles wat er wordt vervoerd, valt te twisten. Tomaten gaan richting Zuid, de pomodori komt deze kant op. De Kleine Aarde dook in het vervoer van nu en later en zag een skala aan aantrekkelijke alternatieven. Wat te denken van de zeppelin nieuwe stijl?

9

Vroem...met een groen randje	10
Spartelen in de asfalt-fuik	11
Kollektief elektrisch of snel op waterstof	12
Zeppelin schoner dan vliegtuig	14
Gassen en herrie dodelijker dan ongeluk	15
Len Munnik	15
Milieu vaart wel bij scheepvaart	16

VOEDING

Agro versus Eko	37
Recepten: creatief met pasta's	38
Tijdperk van de schilloze sinaasappel	40

IN DE TUIN

Getrainde sluipwesp zoekt zelf prooi	51
Inheemse boom leeft op eigen kracht	52
Tuin in de zomer	53
Rozen, sterk en geurig	54

BOUWEN EN WONEN

Kozijnen van tamme kastanje	43
-----------------------------	----

Eko-bouw in Duitsland en Nederland	44
Wikken en wegen in Wyler	46

RUBRIEKEN

Blij en Boze brieven	2
Regeladvertenties	8
Koplopers	23
Aktiviteitenprogramma	34
Mensen en Mogelijkheden	36
Raadgevers	42
Recensies	48
Milieu Thuis	50
Bezig met buiten	56

EN VERDER...

Willem Hoogendijk	5
Kraker	18
Pluim voor Luud Schimmelpenninck	19
Ekosteden (1)	20
Bangladesh teelt eko-boro en dahl	24
Met autorijden het milieu redden	30
Het kromme verhaal van de banaan	31
Meubelmakers Pentagram	32
Kortingsbonnen eko-groenten	58

MILIEU IN VLAANDEREN

Vlaanderen had riviertjes die van de chemicaliën in brand vlogen en boeren die milieu-activisten een pak slaag gaven. In het land van Lamme Goedzak smokt het leven nor d'n hemel, maar is de leefomgeving al bijna dood. De vraag hoe deze te redden ligt zwaar op de Vlaamse maag.	27
--	----

Verboden vruchten

Wat is ekologischer? Biologische bananen uit Costa Rica of biologische sinaasappels uit Israël? Beiden gebruiken brandstof om vervoerd te worden. Bananen gaan per schip via New York, sinaasappels nemen de Middellandse Zee en een stuk Europees vasteland. In ieder geval trok mijn natuurvoedingswinkelier een vertwijfeld gezicht toen ik de vraag aan haar voorlegde. Alsof haar zojuist verboden was tropische vruchten te verkopen. Want er bestaat natuurlijk een spanning tussen milieuvriendelijke produkten en vervoer. Schoon telen moet, maar het transport is het addertje onder het gras. Wat schoon geteeld is, is niet per definitie milieuvriendelijk. Zeker niet als het over zeer grote afstanden bij de konsument hier terechtkomt. Op De Kleine Aarde is al geopperd om uit drie cirkels produkten te betrekken. Een straal van 250 kilometer voor brood, melk en groenten. Een tweede straal tot 1500 kilometer voor soja, bananen en rijst. Een een derde straal, voor ondermeer de specerijen. Vandaar dat ik toch maar een kilootje sinaasappels bestelde.

HK

De Kleine Aarde
Postbus 151
5280 AD Boxtel
04116-84921

De Kleine Aarde wil zoveel mogelijk mensen interesseren voor een milieuvriendelijke, gezonde leefwijze, gebaseerd op landbouwmethoden, voedingsgewoonten en omgang met energie en grondstoffen, die het milieu ontzien en ook in andere landen een duurzame ontwikkeling ondersteunen.

Versijnt viermaal per jaar, bij het wisselen der seizoenen.

Redaktie

Koos Dijksterhuis, Helène Kleijburg, Laurens Lammers, Michel Robles.

Aan dit nummer werkten verder mee

Alice Bender, Juri Czabanowski, Diana Doornenbal, Peter Fraanje, Willem Hoogendijk, Peter Kouwenhoven, Yvonne Lauwers, Anja Sparidaans en Margit Warmink.

Foto's en tekeningen

Arho kozijnenindustrie, Studio Bajo, Stichting de Bronnen, Barneveldse Courant, Filip Claus, Juri Czabanowski, Coos Dam, Elise Dekker, Henriëtte van Dueren den Hollander, Fred Geven, Katrien Holland, Hollandse Hoogte (Marcel Molle), Sander Kessels, Peter Kouwenhoven, Len Munnik, Piet Nelissen, Ralph Reijnders, Michel Robles, Ad van de Sande, Horacio Sormani, Spaarnestad Fotoarchief, Inek Terstappen, Westinghouse Airships Inc. (omslag), Universiteit Wageningen, Hubert Verhoeven en Margit Warmink.

Vormgeving

Robert Schaap

Advertenties

Paula van Woerkom en Heleen Petter (04116-84921)

Abonnement/donateurschap

Donateurs krijgen het tijdschrift gratis toegestuurd. Standaarddonatie f 40,-. Minimumdonatie f 25,- per jaar. U wordt donateur door f 40,- of f 25,- over te maken op giro 52730 van De Kleine Aarde in Boxtel.

Zet erbij 'nieuwe donateur'. Wij nemen aan dat u uw donateurschap voortzet, tenzij u ons uiterlijk 1 oktober anders bericht.

Losse nummers

De Kleine Aarde is verkrijgbaar in de boekhandel, kiosk en natuurvoedingswinkel. Oude nummers kunnen worden nabesteld door de prijs plus verzendkosten over te maken op giro 52730 van De Kleine Aarde in Boxtel. Nrs. 1-26 uitverkocht. Nrs. 27-67 f 1,-. Vanaf 68 f 5,95. Verzendkosten f 3,- voor één exemplaar, f 5,- voor meer exemplaren.

Drukkerij

De Kempen Druk, Hapert

Uitgave

Stichting De Kleine Aarde, milieuedukatie- en voorlichtingscentrum, Boxtel.

Overige medewerkers

De Kleine Aarde

Vele enthousiaste vrijwilligers en: Joost Andrik, Ciel van der Lugt en Jol Moors (milieuvorlichting), Harmtine de Lange, Anita Maas, Petra Souwerbren (landbouwvoorlichting) Anneloe Rijkema (voedingsvoorlichting), Harrie Perebooms (bouwen en wonen), Jan Juffermans (beleidsmedewerker), Henk de Beijer, Frans Brinkman, Joop Macke, Pieter Mulder, Irma de Potter, Ank Zeeuwen en Yvonne van Zoest (De Groene Keuken), Oda Weyers (stands), Irene Adriaanse, Wieta Andreae, Barent Brouwers, Ben van Dieren, Yvonne van Dormaal, Henk van Els, Theo Gijsman, Marcel d'Hont, Juul Kluitmans, Marjon van de Meerendonk, Pim Meuwissen, Henk van Pinxteren en Gerard van der Zandt (tuin), Frans Boons, Wieny Hendriks, Anita de Weerd en André Wouters, (administratie), Ad Claassen, Karin Kunst, Bert Schneider, Ingrid Spaargaren en Marianka Wanninkhof (onderhoud en huishoudelijke dienst), Swanette van der Vegt (koördinatie EcoTeams), Piet Hein Scheltens (nieuwbouw) Martin van Meurs en Petra Souwerbren (directie).

Auteursrecht De Kleine Aarde 1994

ISSN 0166-3704

Blij & Boze Brieven

Zwarte Pluim

Sinds een aantal jaren delen jullie Groene Pluimen uit. Prima idee. Misschien zou De Kleine Aarde ook eens aan een Zwarte Pluim moeten denken. Ik dacht eraan toen ik het artikel over de supermarkt en de natuurvoedingswinkel las. De laatste zouden verhinderd hebben dat Ecover in de schappen van de supermarkt kwam te staan. Alle goede dingen die deze zaken gedaan hebben ten spijt, is dit toch wel een echte misser. Pas als milieuvriendelijke artikelen de supermarkten bereiken, zal het milieu er op vooruitgaan. Op deze manier blijft milieubesef elitair.

Peet van der Horst, Esch

Zoiets vaags als 'milieu'

In uw tijdschrift bent u in de vier jaar dat ik lid ben steeds minder aandacht gaan besteden aan de landbouw, maar steeds meer aan zoiets vaags als 'het milieu'. Dat laatste werd dan 'uitgediept' met artikelen over ecodesign, milieu en politiek en nog meer populaire items. Publiceerde u een agrarisch getint artikel, dan was dit vaak weer een lofzang over de biologische (dynamische) landbouw contra de gangbare. De druppel was voor mij toch wel het artikel 'Hoe vies is het scharrelvarken' (De Kleine Aarde 88, pagina 22). Wat een konklusie. Alleen een kleinere

veestapel (van 14 naar 1,9 miljoen varkens) tast het milieu niet aan! Had de schrijver daar nou echt twee pagina's voor nodig. Dat de produktie van scharrelvlees het milieu meer belast qua ammoniak-uitstoot komt erg onduidelijk naar voren in het artikel. Was dit om geen anti-reklame voor scharrelvlees te publiceren, of durft De Kleine Aarde dit niet aan haar lezers voor te schotelen? Zodra 'het milieu' wat afneemt in populariteit en uw tijdschrift weer back to the basics gaat, kunt u mij weer noteren als donateur.

Bernadette Kuijpers, Olst

Het artikel gaat over het evenwicht tussen milieu en dierenwelzijn. Met te veel scharrelvarken is dat evenwicht inderdaad verstoord.

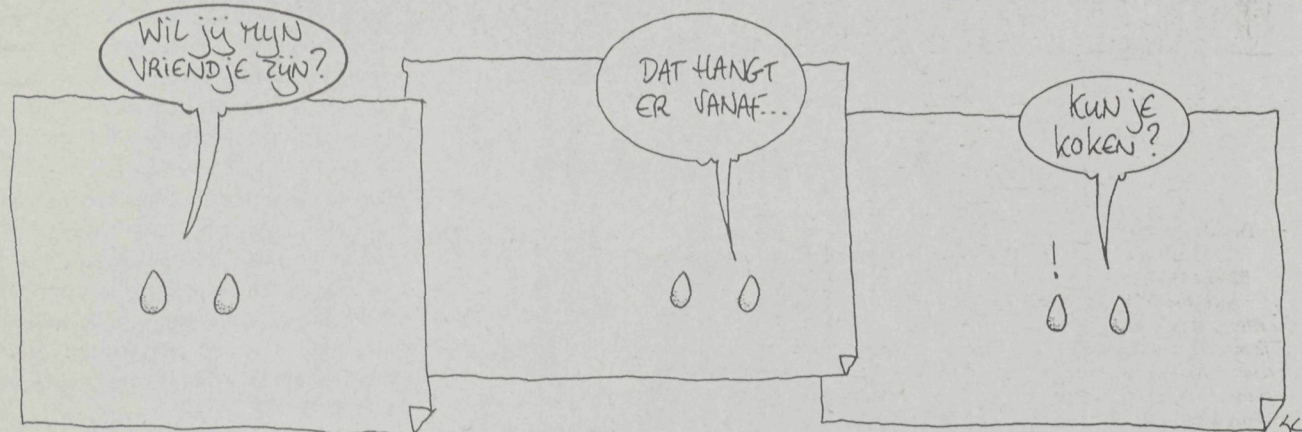
Modern Koken

Tot mijn verbazing las ik in het herfstnummer van De Kleine Aarde dat er Europese DIN-normen zouden zijn. Als normalisator moet ik dit corrigeren. Er zijn Europese normen onder het teken CEN, Duitse onder het teken DIN, en Nederlandse onder het teken NEN. Europese DIN-normen bestaan niet. Verder ben ik blij dat de magnetron niet wordt aanbevolen. Na metingen heb ik moeten constateren dat voedsel dat slechts drie seconden in de magnetron is geweest alle levenskracht heeft verloren.

Ing. J.A. de Wilde, Den Haag

Door Sander Kessels

Eenzijdig

Beste mensen. Hierbij zeg ik mijn abonnement op. Ik voel me niet meer aangesproken door de manier waarop De Kleine Aarde tegen actuele problemen aankijkt. Te eenzijdig vanuit de alternatieve milieuhoeke.

H. J. Stek, Haarlem

Ansichtkaarten

Ik ben het niet met De Kleine Aarde eens dat Hergebruiketiketten voor ansichtkaarten zijn te gebruiken, zoals eerder in het kwartaalblad stond. Toch heb ik ze daar voor gekocht. Je kunt ze natuurlijk wel op de achterkant van een kaart plakken, maar de naam van de afzender past er nauwelijks bij.

Ansichtkaarten zijn bedoeld om de groeten of korte mededelingen te doen. Op het Hergebruik-etiket is net plaats voor je naam. Kortom, wordt het niet eens tijd een ander ontwerp te bedenken. Met meer schrijfruimte? Dat tekeningetje kan wel weg. Tekst en kleur vertellen al genoeg.

M. Ruijter, Spierdijk

Uw klacht is al veel gehoord. Bij het volgende ontwerp zullen we eraan denken.

Spijt

Onlangs schreef ik jullie een kaartje om mijn donateurschap op te zeggen. Sinds ik het lentenummer van De Kleine Aarde weer in de bus heb gekregen, heb ik zo'n spijt! En ik twijfelde al zo. Bij deze trek ik mijn opzegging dus in en wil ik graag donateur blijven. Veel succes!

Antje Dijkstra, Nieuwegein

Mal

In de rubriek Milieu Thuis in het lentenummer van De Kleine Aarde stond de tip om met een mal uit gebruikte enveloppen nieuwe te halen. Ik verzamel gebruikte enveloppen. Postzegels van 5 en 25 cent kan ik benutten om adressen op oude enveloppen af te plakken. Makkelijker kan niet.

Paul Beerman

Ongewenste reclame

In het herfstnummer van De Kleine Aarde schrijft mevrouw Ockerse uit Rotterdam dat ze ongewenste reclame anoniem

en ongefrankeerd terugzendt. Natuurlijk ben ik het met mevrouw Ockerse eens dat reclame uit den boze is. De boosdoener is echter niet de reclamemaker, maar de het-zal-me-een-worst-wezen reclamedrukwerkbezorger, die zijn werk zo snel mogelijk wil afma-

ken en niet op stickers op brievenbussen let. Overigens mikt de PTT ongefrankeerd drukwerk zonder afzender in de prullemand. Dus blaft mevrouw tegen de verkeerde boom in de woestijn.

S. A. Postmus, Moergestel

Herinnering: GROTE OPEN DAG

Zondag 19 juni 1994

Herinnering aan alle lezers van De Kleine Aarde. Op zondag 19 juni vindt de Grote Open Dag van De Kleine Aarde plaats. De dag zal staan in het teken van vlees. Hebt u ook moeite bd, scharrel en gangbaar vlees uit elkaar te houden? Op de Open Dag vindt u het antwoord. In het Bezoekerscentrum is een expositie met het thema, waar ook de campagne van het samenwerkingsverband Voedsel van de Toekomst over gaat. Op de Open Dag zijn er vele standjes, attracties en live muziek. Als vanouds kunt u rondkijken op een prachtig groen terrein met voorbeeldmoestuinen, produktietuin, het Piramidehuis en een huisje met ekologische bouwmaterialen. De keuken serveert heerlijke eigengemaakte ekologische taart, soep en hapjes.

**Datum: Zondag 19 juni 1994
Tijd: 10.00 uur tot 17.00 uur**

foto Ad van de Sande

Eén bezoek, DRIE AKTIVITEITEN

Groene Keuken komende maanden in Boxtel

Om de zomermaanden extra luister bij te zetten, heeft De Kleine Aarde drie activiteiten gekombineerd. Wie een dagje naar De Kleine Aarde komt, kan in juli en augustus een rondleiding krijgen, De Groene Keuken bezoeken en 's avonds een ekologische maaltijd nuttigen.

Tot een van de meest succesvolle onderdelen uit het zomerprogramma van De Kleine Aarde behoort de rondleiding. Duizenden mensen hebben al een wandeling gemaakt over het terrein van De Kleine Aarde onder leiding van een gids. Voor de mensen die op vrijdag komen, blijft het meestal niet bij een rondleiding alleen. Zij overbruggen de rest van de dag om aansluitend een ekologische maaltijd te kunnen nuttigen, die de keuken van De Kleine Aarde 's avonds serveert. Deze zomer kan de tijd tussen een rondleiding en een maaltijd worden overbrugd met een bezoek aan De Groene Keuken, die

voor deze keer niet in het land op het toernee is. Een unieke kans dus om de mobiele tentoonstelling met de twee modelkeukens te kunnen zien. De voorlichtsters van De Groene Keuken zijn eveneens aanwezig om vragen te beantwoorden. Koördinator Frans Brinkman van de mobiele tentoonstelling moedigt mensen aan om een kijkje in de bus te nemen. „In de zomermaanden zijn veel mensen op vakantie en neemt het aantal aanvragen voor presentaties in het land af. Voor de bezoekers van De Kleine Aarde kan de bus een extraatje betekenen”, aldus Brinkman. De Groene Keuken toert tot 1 juli in Flevoland. Na 1 september vertrekt de mobiele tentoonstelling naar Limburg. **Voor meer informatie over de standplaatsen van De Groene Keuken in juni en september: De Kleine Aarde, telefoon 04116- 84921.**

KIOF gedijt goed

Het gaat goed met het Kenya Institute of Organic Farming (KIOF). Vorig jaar gaf de zusterorganisatie van De Kleine Aarde maar liefst 3168 boeren en boerinnen onderwijs in organisch verbouwen. In de eerste drie maanden van het jaar werden 348 mensen getraind, in het tweede kwartaal 515, het derde 1048 en het vierde kwartaal was goed voor 1257 geïnteresseerden. In Kenia is het gebruik van bestrijdingsmiddelen en kunstmest aan de orde van de dag. Het KIOF leert boeren en boerinnen veel over komposter, zodat er minder duur kunstmest nodig is.

TUINMARKT 1994

De moestuin ongerept, de bomen kaal, de hemel onbewolkt. De Tuinmarkt van De Kleine Aarde was met zo'n 1500 bezoekers dit jaar opnieuw een succes. Ook voor ekologisch kweekbedrijf De Kiem uit het Belgische Poppel, dat aan het eind van de dag geen plantje meer over had.

Baas over eigen bord

Vlees eten mag, als we met z'n allen maar wat minderen en naar een betere kwaliteit zoeken. De campagne 'Vlees, 't kan minder, 't moet beter', waar De Kleine Aarde aan meedoet, moet hieraan een begin maken. Belangrijkste boodschap: wees baas over eigen bord.

De Kleine Aarde bericht al jaren over de overbemesting die het milieu ondermijnt. Het rijke westen gebruikt voor haar eigen vleesproduktie grote stukken grond in de Derde Wereld, waar het geen recht op heeft. Een ander groot nadeel van onze overmatige vleesconsumptie is de daaruit voortvloeiende welvaartziekten. Daarbij komt dat miljoenen dieren er directe slachtoffers van zijn, omdat ze vaak na geboorte een lange lijdensweg tegemoet gaan die eindigt in het slachthuis.

De campagne 'Vlees, 't kan minder, 't moet beter', een initiatief van verschillende milieu- en konsumentenorganisaties en de dierenbescherming, die werkzaam zijn binnen het samenwerkingsverband Voedsel voor de Toekomst, wil hier iets aan veranderen. Alle organisaties die aan het initiatief deelnemen, waaronder De Kleine Aarde, gaan zich komende jaren hard maken voor een reductie van de vleesconsumptie en -reductie met respectievelijk vijf en tien procent. Aan de andere kant moet het betere biologisch vlees een groter marktaandeel krijgen. Een enquête van Milieudefensie toonde aan dat driekwart van de Nederlanders bereid is meer te betalen voor voor scharrel- en biologisch vlees. Een kwart van de ondervraagden vindt een prijsverhoging van een rijksdaalder tot vijf gulden per kilo acceptabel. Krap 25 procent gaat zelfs akkoord met een verhoging van meer dan vijf gulden per kilo. Ook opvallend: één op de drie ondervraagden heeft een wekelijkse vleesloze dag.

De folder 'Vlees, 't kan minder, 't kan beter' en de aktiehandleiding voor lokale milieugroepen zijn verkrijgbaar bij Milieudefensie, telefoon 020-6221366.

Expositie over vleesconsumptie

Sinds april is er in het bezoekerscentrum van De Kleine Aarde een expositie te zien onder de titel 'Vlees, minder en beter'. Bedenkster is Milly Engels (22), studente Facilitaire dienstverlening aan de Wageningse hogeschool Dierenoort en stagiaire op De Kleine Aarde.

De expositie belicht onder meer de problemen die de westerse vleesconsumptie met zich meebrengt. De nadruk ligt echter op mogelijke oplossingen. Ruime aandacht krijgen alternatieve vleesprodukten als scharrel- en biologisch vlees, die beter zijn voor het milieu en het welzijn van het slachtvee. Behalve veel informatie in de vorm van folders en brochures, kunnen er tijdens de tentoonstelling ook video's over het onderwerp worden bekeken, waaronder een gesprek dat Freek de Jonge had met de Thaise ekoloog Supote

Keus

Willem Hoogendijk

Dit voorjaar was ik in de binnenlanden van Engeland voor de lentebijeenkomst van Ecoropa, een vriendenclubje van Europese milieubehouders. Wij houden van de ideeën van Schumacher (hou het klein) en de radikale zienswijze van The Ecologist, het beste milieutijdschrift dat ik ken. Op De Kleine Aarde na dan. Niks ekologisch moderniseren, de beuk er in voor de alles-moet-anders show.

Daar was het dat mijn oude scheerapparaat het begaf. Meteen de eerste ochtend al. Wellicht kon hij niet tegen de Britse atoomstroom. Een kwart eeuw had ik hem gekoesterd en geregeld zijn mesjes geslepen en de koolborstels vernieuwd. Maar nu was hij echt op. Ik ging met een baard rondlopen, want het dorp had geen enkele winkel meer (je moet toch mee in de vaart der volken) en mijn groene vrienden hadden alleen maar scheermessen voor me te leen waar mijn huid absoluut niet tegen kan.

Omdat ik zo lang met mijn oude had gedaan, vond ik dat ik recht had op een nieuw scheerapparaat. Verlekkend zat ik te bedenken waaraan het zou moeten voldoen. Stiller dan m'n oude, lichter en ook met batterijen voor op afgelegen kampeerplaatsen. Ik ging me een stoppelige zwerver voelen, zodat ik maandagochtend verheugd naar een naburig stadje ging waar ze nog winkels hadden. Bij de winkel met huishoudartikelen zeiden ze dat ik het bij de drogist moest proberen. En ja, die had één scheerapparaat in voorraad. Ik was zo blij me eindelijk weer te kunnen scheren dat ik hem meteen kocht. Weg waren al mijn wensen van stiller en lichter en batterijen. Geen keus. Heerlijk. Leve de tevredenheid. Op naar de versobering.

Pluimwinnaars schenken geld

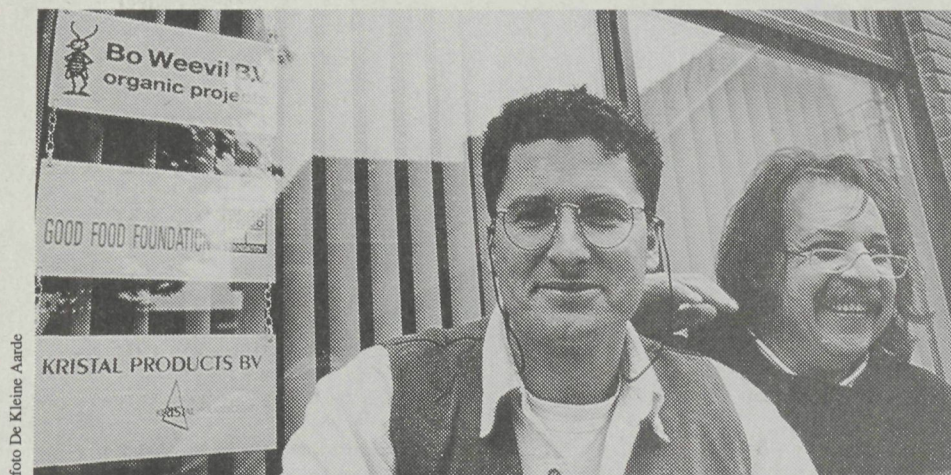

foto De Kleine Aarde

Bo Weevil, het bedrijf dat biologische katoen in Nederland introduceerde en onlangs de twintigste Groen Pluim won, heeft de geldprijs die verbonden was aan de uitreiking van de milieutrofee geschonken aan het Franse blad 'La réalité d'écologie'. Waarom een Frans ekologisch blad? Jan Schrijver, initiatiefnemer van Bo Weevil: „Omdat het niet goed gaat met het blad. Ze worden niet gesubsidieerd en ze doen weinig concessies aan het soort adverteerders dat ze binnenhalen. De hoofdredakteur van het blad was voor een interview bij ons in Nederland. Hij vroeg ons iets te doen. Bij deze dus.” La réalité d'écologie schrijft over de meest uiteenlopende onderwerpen. „Van fauna en flora tot energie tot acties om de Franse Alpen te beschermen tegen goederenvervoer”, aldus Schrijvers. Kruidenkwekerij en Groene-Pluimwinnaar Midgard in het Friese Bakkeveen schenkt de helft van de geldprijs van vijfhonderd gulden aan de Stichting tot Behoud van de Onverharde Paden. Deze bijzondere stichting is in het leven geroepen om alle auto-vrije wandelroutes in Nederland voor de toekomst, indien mogelijk, te bewaren. Volgens Mieke Wesdorp van Midgard past dat streven perfect in de lijn van datgene

■ Mieke en Bob Wesdorp van Midgard

■ Marck van Esch en Jan Schrijver van Bo Weevil

waarmee de kruidenkwekerij bezig is. „Langs onverharde paden zie je vaak prachtige begroeiingen, waaronder verschillende soorten kruid. Ook wij halen kruiden uit de natuur. Het is onze broodwinning. Zoiets mag niet verloren gaan”, aldus Wesdorp.

foto De Kleine Aarde

Antigif voor Maasgemeenten

Plantsoenendiensten van gemeenten langs de Maas blijken veel te scheutig te zijn met bestrijdingsmiddelen. Het grootste deel van de vervuiling van de Maas komt niet van de landbouw, maar van gemeentelijke plantsoenendiensten. De Kleine Aarde kwam in actie.

Samen blijken gemeenten naar schatting twee keer zoveel giftig diuron te gebruiken als de landbouw, aldus een rapport van onderzoeks-instituut RIZA. De Kleine Aarde stuurde als reactie op het schokkende bericht het boekje 'Sputten maakt ons Giftig' naar vijftien gemeenten. Het boekje bevat informatie en tips om over te schakelen op gifvrij groenbeheer. Milieu-organisaties proberen gemeenten al jarenlang te bewegen tot een minder milieubelastend groenbeheer. De Kleine Aarde verzorgt cursussen voor ambtenaren over groenbeheer in gemeenten. Alle inspanningen hebben wel geleid tot de introductie van naar verhouding minder schadelijke middelen, maar het idee van gifvrij groenbeheer stuit nog steeds op weerstand. Gemeenten laten oude tradities wat betreft type beplanting niet snel los. De vooroordelen tegen gifvrij groenbeheer zijn legio. Het staat niet netjes genoeg, het is teveel werk of de 'burgers zijn er niet aan toe'. De vijftien 'schuldige' gemeenten, waaronder Breda en Eindhoven, hebben zich tot op heden onthouden van enig commentaar na de ontvangst van 'Sputten maakt ons Giftig'. Hopelijk zullen ze er stilzwijgend toch iets aan doen.

Voor nadere informatie over de cursus 'Openbaar Groenbeheer' bellen met De Kleine Aarde, Jol Moors. Telefoon 04116-84921.

Engelse brochure

Voor mensen en organisaties die een project als De Kleine Aarde in het buitenland willen opzetten, of die eenvoudigweg behoefte hebben aan meer informatie over De Kleine Aarde in het Engels, is er een Engelstalige brochure beschikbaar. De brochure bevat uitgangspunten, doelstellingen, informatie over de organisatiestructuur, financiën en de verschillende activiteiten van De Kleine Aarde.

De brochure is te bestellen door f 11,- over te maken naar giro 52730 van De Kleine Aarde, o.v.v. 'Engelse brochure'.

Personeelwisseling

In het voorjaar hebben zich een paar belangrijke personeelswisselingen voorgedaan bij De Kleine Aarde. Per 1 juni vertrok directeur *Piet Hein Scheltens* om zitting te nemen in de gemeenteraad van Breda binnen de fractie van Groen Links. In zijn plaats koos De Kleine Aarde het duo *Petra Souwerbren* (30) en *Martin van Meurs* (43). Souwerbren werkte al op De Kleine Aarde als landbouwvoorlichtster en houdt deze functie voor een deel. Martin van Meurs nam de andere helft van het directeursschap op zich. Hij werkte gedurende acht jaar als wethouder ruimtelijke ordening in de gemeente Arnhem.

Ook de uitgeverij kreeg per 1 juni een nieuw persoon in haar midden. *Koos Dijksterhuis* (32) nam de coördinatie van de uitgeverij op zich.

Folder over catering

De keuken van De Kleine Aarde heeft een folder laten maken over de mogelijkheden die zij biedt op het gebied van catering. In de folder staan voorbeelden van hartige vegetarische borrelhapjes die de keuken kan serveren. Ook lunches komen aan bod. Verder geeft de folder informatie over de mogelijkheid om tijdens een presentatie van De Groene Keuken hapjes van De Kleine Aarde te nuttigen.

De folder is aan te vragen bij De Kleine Aarde, telefoon 04116-84921.

De stand: 42 EcoTeams

Sinds het laatste nummer van De Kleine Aarde uitkwam, zijn er weer zeven EcoTeams bijgekomen. De aktuele stand is nu 42. De meeste teams zijn nu nog bezig het doorlopen van hun programma. De Kleine Aarde hoopt in het najaar te kunnen berichten over de behaalde besparingen. EcoTeams gaan samen aan de slag om hun huishouden milieuvriendelijker te voeren.

Informatie of aanmelding: De Kleine Aarde, Swanette van der Vegt. Telefoon: 04116-84921.

Tekenweek bij De Kleine Aarde

Tekenen in de vrije natuur, omgeven door de meest uiteenlopende bloemen, planten en vlinders. Het is ook dit jaar mogelijk tijdens de tekenweek van zondag 10 tot en met zaterdag 16 juli. In een cursus met de naam 'Tekenend de

wereld verkennen' leert u van de kunstenaars Mia Koeneman en Gerard Goosens met materiaal en techniek omgaan. **Voor meer informatie:** De Kleine Aarde, telefoon 04116-84921.

Doe mee voor de halve prijs

Of geef De Kleine Aarde kado!

De Kleine Aarde is een plek die toont dat een schonere wereld mogelijk is. Duizenden donateurs houden die plek in stand.

Help een handje mee en meld u aan. Doe het vóór 15 augustus, dan bent u tot 1 januari 1996 donateur!

Bent u al donateur, doe dan iemand anders De Kleine Aarde kado. In één keer geeft u zo vier presentjes weg, elk seizoen weer. Wie nu donateur wordt van De Kleine Aarde profiteert bovendien van de voordelen:

- U krijgt een uitgebreid informatief **Welkomstpakket**
- Elk seizoen De Kleine Aarde in de bus
- Donateurs kunnen gratis een bericht of oproep plaatsen in de rubriek 'Mensen en Mogelijkheden'
- Donateurs kunnen altijd bij De Kleine Aarde terecht met vragen over milieuvriendelijk tuinieren en gezonde voeding
- Donateurs krijgen tien procent korting op de cursussen van De Kleine Aarde
- Als donateur maakt u het mede mogelijk dat De Kleine Aarde het werk aan een schone toekomst kan voortzetten.

Ik word donateur

☐ Ja, ik geef De Kleine Aarde een donatie van f 40,- en ben daarmee donateur tot 1 januari 1996. Stuur mij het Welkomst-pakket en elk seizoen De Kleine Aarde. Ik betaal met de acceptgirokaart die u mij toestuurt.

Naam _____

Adres _____

Postcode _____

Plaats _____

Handtekening _____

☐ Ik doe iemand anders De Kleine Aarde kado. Stuur de acceptgirokaart naar het linker adres. Stuur het Welkomstpakket en het tijdschrift naar:

Naam _____

Adres _____

Postcode _____

Plaats _____

Uitknippen en invullen (of overschrijven) en opsturen naar:
De Kleine Aarde, Antwoordnummer 16151, 5280 VJ Boxtel.
Postzegel hoeft niet, mag wel.

Regeladvertenties

Tarief f 1,50 per woord, inclusief BTW. Minimumprijs per plaatsing f 30,-. Maximaal 50 woorden. Voor brieven onder nummer f 5,- extra. Bewijsnummer f 8,45 extra. Bereken zelf de kosten van uw advertentie en stuur de betaling mee bij opgave. U kunt een giro(betaal)kaart of bankcheque ten name van De Kleine Aarde bijsluiten.

Regeladvertenties voor het Herfstnummer moeten uiterlijk 1 augustus binnen zijn!

■ TE KOOP

AGA'S leverbaar van volledig nagekeken tot geheel opnieuw geëmailleerd, tevens voor onderhoud, reparatie en ombouw naar olie, gas of propaan. Tel. 02232-1981.

(Zelfbouw-) TEGELKACHELS vanaf f 1675,-. Voor gezond, schoon en zuinig houtstoken. Inruil Aga-fornuis mogelijk. Piet de Vries, Selligen (Gr.) Telefoon 05992-4229 (ook 's avonds).

Milieu- en diervriendelijk angorageitenbedrijf biedt aan: geweven 100% MOHAIR dekens/plaids diverse maten, kleuren en ruiten, licht en luchtig in de zomer, warm in de winter. Tevens mohair brei- en weefgarens. Bel of schrijf voor de stalenkaart etc.: Gerda Wijckmans, La Jaurie, 87500 Lagnac Le Long Frankrijk, tel: 00-33.55.09.36.21 (Nederlands gesproken).

VRIJ IN HOUT, milieuvriendelijke houtprodukten van Robinia/ Tamme Kastanje/ Eiken o.m. gefreesde palen en producten. Brochure op aanvraag. U kunt de brochure ook bestellen door f 3,50 over te maken op bank SNS 82.21.42.880 Wageningen met vermelding van Brochure.

Te koop: groot vrijstaand WOONHUIS, inclusief atelier in Pyreneeën. Rivier, bosrijk, stilte en inspiratie, waterbronnen. Inlichtingen: 036-5325565.

24 INDISPOSABLES maat S f 10,- p. st. Telefoon na 18.00 u. 04997-74141.

Aangeboden wegens gezondheidsredenen, speciaal ontwerp FIETS z.g.a.n. Met lage instap. Merk Raam fietsfabriek te Aalten. Ontwerp ing. Tauber. Prijs nader over een te komen. Telefoon 04780-86488. R. v.d. Wijngaart, Pavanetstr. 59, 5802 LK Venray.

Rijden op WIND/ZONNE-ENERGIE: Utopie? Huswind Energy levert complete systemen: Electroauto's in combinatie met een wind/zonnecentrale. Ed Hustinx, Reuver. Telefoon 04704-2437 ma t/m do ('s avonds).

Te koop: VAREND WOON-SCHIP met anker (Deutz 36 pk). Zonneteras; zonne- en windenergie. Woonopp.: 20 x 4,8 m². cv. Ruimte voor houtkachel. Verdere afwerking interieur en buitenkant is nog mogelijk. Inl.: Gjalt 02945 - 1581.

Te koop in Oost-Portugal in dorp Benavila. Een authentiek Portugees HOEKHUISJE aan plein. Op 500 m² ligt prachtig meer. Huis moet opgeknapt worden. Geen tuin. f 29.000,- Info Anton en Martien Decoz, Herdadinka, Cabeco de Vide, 7460 Fronteira, Portugal. 00-3514554243.

Te koop in midden PORTUGAL een schitterend gelegen vallei in de Serra do Acôr met woning, trekkershutten, zwembad, sauna, (zonne)energie, fruitbomen, biologische moestuin etc., vergunning voor turismo rural. Vraagprijs: f 450.000,-. Tel: 00-3408852686. Fax: 00-35075124.

Te koop: AGA fornuis-1935 i.g.s. 2 ovens, cremekl., olie (om te bouwen naar gas) met origineel Aga-kookboek. Prijs: f 3.000,- Informatie: 020-6241287 ('s avonds).

Te koop: royaal karakteristiek HERENHUIS op 1750 m² eigen grond, met grote garage. Gelegen in de Friese wouden. De woning verkeert in perfecte staat en geschikt over ruime vertrekken. Ind. ben: gang, roy-

ale living, studeerkamer, woonkeuken, badkamer en toilet. Boven: overloop, 5 slaapkamers, douche en toilet. Vraagprijs: f 349.000,-, Tel. 05113-5637.

Wij gaan in een boot wonen. Achter blijft: zeldzaam mooi plekje in Broek op Langendijk met alle voorzieningen in de buurt; HUIS met eigen eiland, fruitbomen, bessenstruiken en puike tuindersgrond. Het geheel ruim 1300 m². Vraagprijs: f 355.000 gld. Tel: 02260-15083. Onze makelaar: 02208-13003.

Zwitserse TEGELKACHEL groen 40 x 40 - 1 meter hoog. Vraagprijs: f 500,-. Inl. 040-118164.

■ GEZOCHT

Echtpaar beide werkend in Rotterdam zoekt HUURHUIS met wat ruimte voor tuin en dieren. Omgeving Zuid-Holland. Graag br. onder nr. RA 8902 G.

Welke BUITENMAN wil met mij, vrije natuurvrouw (61 jaar - 1.78) vriendschap? Ik hou van mensen (vooral kinderen), lopen, fietsen, moestuinieren, iets maken en veel meer. Boven Utrecht - Almelo. Br. onder nr. RA 8905 G.

Ik (Rob 30, werkend en handig) zou graag wat landelijker wonen. Liefst in WOON-GROEP of gedeelte huis/boerderij. Evt. bewoonbare schuur. Wat atelier/kursusruimte + moestuintje mijn grootste wens. Opknappwerk geen probleem. Dit in een straal van ong. 35 km. rond Echt (L) Alle reacties welkom. 04754-81643. b.g.g 030-963245.

RELATIEBEMIDDELING d.m.v. horoscoopvergelijking, voor kwalitatieve en duurzame relaties. Inschrijfkosten f 160,- voor het eerste half jaar. Voor meer informatie, schrijf of bel naar Astrologisch centrum 'Inzicht' t.a.v. Jopie Martens, Postbus 6442, 4802 HK Breda. Tel. 076-712937.

ECOLONIË, ecologisch centrum/gastenbedrijf, Lage Vogezen, Frankrijk, zoekt werkers en bewoners. Werkzaamheden: assisteren in keuken (vegetarische maaltijden), moestuin, gastenverzorging en renovatie. Informatie: Henny 015-138111 of Frankrijk

00-3329070027.

Man zoekt vriendschap met VROUW voor meer onafhankelijk bestaan in creatieve zin. Brieven liefst met foto, alle worden beantwoord. Br. onder nr. RA 8911 G.

Farm in unspoilt WALES! Cardigan, UK: 11.4 ha organic farm, 4 bedroom house, 4 barns, woodland, stream. Beautiful area, mild coastal climate. Tel: UK (0)239 710020.

■ TE HUUR/VAKANTIE

Te huur in Sevenum, NL. Rustieke APPARTEMENTEN, 2-8 pers., cv, op oude boerderij in bosrijke omgeving. Voldoende recreatie mogelijk in omgeving. Eigen natuurtuin met dierenweide en speeltoestellen. Inlichtingen: telefoon 04767-2593.

Achterhoek (Winterswijk): Vakantieboerderij 'Erve Hesselink' Nabij bossen, fietspaden, recreatiemeer. Pensioengelegenheid, stacaravanverhuur en kleine maar ruime NATUURCAMPING (SVR). Vraag folder aan! Telefoon 05430-62410.

6 pers. vak. woning DWINGELOO/DRENTE rustig en landelijk gelegen nabij bos en hei. Folder op aanvraag 05219-1317/18.

'T ROOKS-HUUS' in 't Woold, Achterhoek, app. en kamers voor L + O, veg. maaltijden (evt. ook vlees). Wandel- schilder weekends. Ook geschikt voor groep (met of zonder verz.) tot ong. 18 p. Zeer rustig! Schitterende Natuur! Nabij het Scholte-pad. 't Gehele jaar open! Inl. + folder 05430 - 64491.

TEXEL, te huur, 4 pers. deel van West-Friese boerderij in dorp Den Hoorn, mooi vrij uitzicht. tel. 02220-19304. Adres: M. de Jager-Raaphorst, Diek 29 1797 AA Den Hoorn Texel.

Friesland te huur: VOORHUIS WOONBOERDERIJ, schitterend gelegen nabij Lemmer, Tjeukemeer. Max. 4 pers. Kinderledikant aanwezig. Huur vanaf f 400,- p/w tel. 05144-1065.

Vervolg op pag. 26

Het milieu in Nederland vergrijst. Hier een snelweg extra, daar een landingsbaan erbij. Er wordt steeds meer vervoerd. Over het nut van het transport, valt te twisten. Moeten bloemen uit Kenia echt via Aalsmeer naar Amerika? De Kleine Aarde dook in het vervoer van nu en later. Eens te meer blijkt dat er genoeg aantrekkelijke alternatieven voor het huidige vervoer zijn. Het schip is misschien langzamer dan de auto, maar een stuk schoner. Wat te denken van de zeppelin nieuwe stijl?

Met medewerking van Diana Doornenbal, Hélène Kleijburg, Michel Robles, Anja Sparidaans en Margit Warmink.

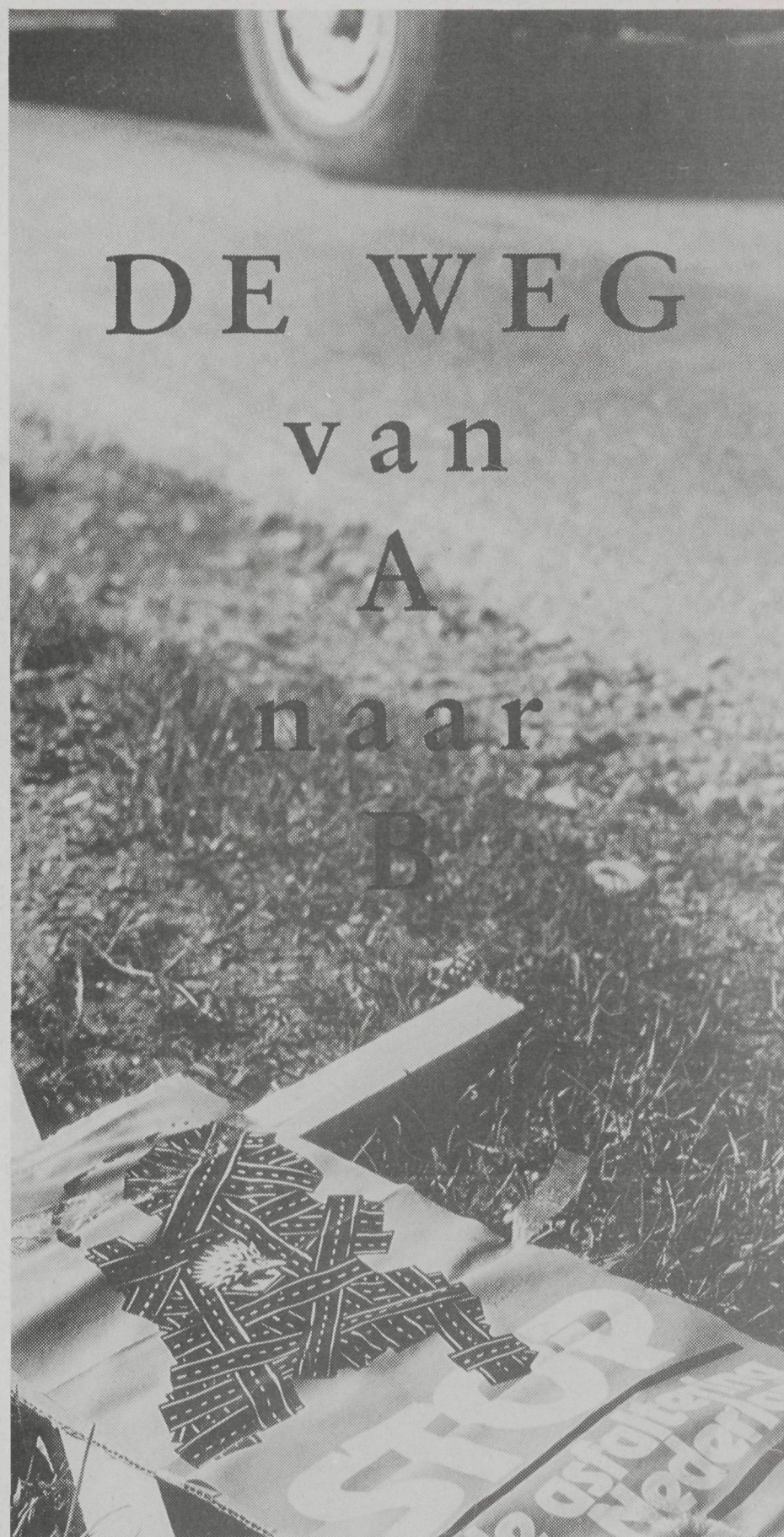

foto De Kleine Aarde

... VROEM....

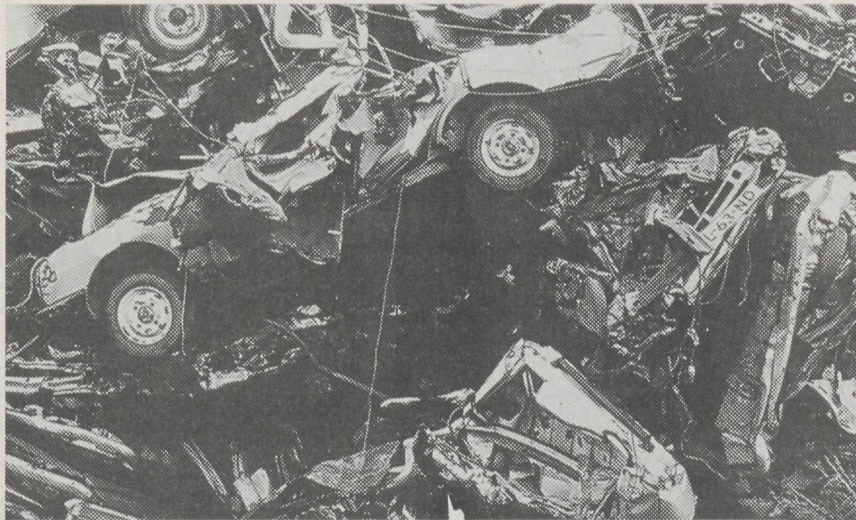
met een groen randje

Het kwakkelende milieubesef van de auto-branche

Met z'n vijf miljoen zijn het steeds grotere vervuilers en ruimte-slurpers. Maar elk voor zich lijken auto's minder milieubelastend te worden. Beetje bij beetje.

Af en toe staat er weer één, zo'n pront reclamebord, waarop een autofabrikant zichzelf de groene hemel in prijst. 'Greenwashing' noemen milieubeschermers dat. Ofwel, je handen in groene onschuld wassen. Hoe je het wendt of keert, ons autopark blijft een milieuvandaal. Het veroorzaakt smog, zure regen, gifdampen en broeikasgassen, om van verkeersslachtoffers maar te zwijgen. Wel dringt in autoland enig milieubesef door. De opknapbeurt begon bij de tweeduizend wilde sloperijsjes die ons land tot voor kort telde. Binnenkort blijven er maar 500 slopers overdie allemaal scherp gecontroleerd worden.

Goed slopen is nodig voor recycling. Per jaar belanden in ons land vijfhonderdduizend wrakken op de sloop, wat neerkomt op vierhonderdduizend ton blik. De sloper peutert er alle verkoopbare onderdelen uit. Dan wordt het wrak in een 'shredder' versneden. Metalen worden teruggewonnen en honderdduizend ton afval eindigt op het stort. Driekwart van het gewicht wordt dus hergebruikt.

Ook de 4,5 miljoen oude autobanden worden vrijwel allemaal ingezameld. Ruim de helft krijgt een nieuw loopvlak en mag daarna de weg weer op. Een klein deel wordt omgetoverd tot bijv. schoenzolen. Ruim dertig procent gaat naar de afvalverbranding, waaruit meestal energie wordt gewonnen. Nu de fabrikant nog, die de milieubewuste wagens moet maken. Gebeurt dat al? Jazeker, menen woordvoerders van de Rai en de Bovag, die de belangen van respektie-

velijk auto-industrie en garagehouders behartigen: „Auto's worden steeds stiller, zuiniger en kleiner.” In de toonzalen verschijnen veel kompakte typen. En niet alleen middenklassers als Renault, Fiat, Mazda, of Subaru. Ook de sjeke namen BMW en Mercedes hebben elk hun mini gepresenteerd. Duitsland loopt voorop in het nieuwe auto-denken. Onlangs wijdde het weekblad Die Woche er een lang omslagartikel aan. Greenpeace-Duitsland

mengde zich in het strijdgewoel met een oproep tot kiezen voor een 'spaarmobiel'. Michelin heeft inmiddels bijpassende banden bedacht die door hun minieme rolweerstand het brandstofgebruik verminderen. De Citroën AX Eco diesel rijdt daarmee maar liefst 1 op 37. Daarbij moet wel gezegd worden dat de milieu-vriendelijke autoband sneller slijt. Het minst vervuilend is momenteel een benzine-auto met katalisator. Dan volgt de diesel en tenslotte de benzine-wagen zonder katalisator. De groene droomauto - elektrisch en opgeladen met zonne-energie - laat helaas op zich wachten. Geen enkele elektro is nog geschikt voor langere afstanden, een netwerk van oplaadstations ontbreekt en aan stations die hun stroom van de zon krijgen is de autowereld al helemaal niet toe. (MR)

VAN HOT NAAR HER

YOGHURT MET AARDBEIJEN

Nooit geweten dat er aan zoiets simpels als een potje yoghurt een lang verhaal zit. Tot we het proefschrift van de Duitse Stefanie Böge lazen. Voor een potje yoghurt met aardbeien van het merk Südmilch uit Stuttgart wordt namelijk heel wat afgejakkerd. Böge rekende uit: 36 kilometer voor de melk; 917 kilometer voor de yoghurtbakterie uit Sleeswijk-Holstein; de aardbeien uit Polen zijn goed voor 1246 kilometer; de suiker uit het Duitse Offenau voor 107 kilometer; 806 kilometer voor het glazen potje uit Beieren; het aluminium dekseltje doet er nog eens 864 kilometer bij; het etiket 1587 kilometer; en tenslotte het kartonnen doosje 2884 kilometer. Voor een simpel toetje wordt maar liefst 8447 kilometer afgelegd. En dan te bedenken dat de konsument de inhoud van het doosje in nog geen vijf minuten naar binnen laat glijden. Böge laat in haar proefschrift overigens de gang van fabriek naar winkel naar klant buiten beschouwing. Ook het vervoer van grondstoffen als bauxiet, vermoedelijk nodig voor het maken van het dekseltje, maken geen deel uit van de balans. (HK)

Spartelen in de ASFALTFUIK

Beginnende opstand tegen de infrastructuur-hausse

Een uitdijend Europees transportnet bedreigt het leefmilieu. Allemaal omdat het bedrijfsleven nieuwe markten wil aanboren. De milieubeweging zoekt driftig naar de rem.

„Friskies, ijzerdraad, schelpen.” Tussen vijf lagen snelweg en het dubbelspoor van Verkeersplein Leidschendam staat een verregende journalist. Hij noteert wat er in enkele seconden aan vracht aan hem voorbij stuipt. „Plaats van herkomst: Kampen, België, Santpoort, Finland, Veenendaal, Arabië.” Als schichtige pulsen zoeven de auto's door het betondoolhof. Een bord kondigt jubelend de komst aan van, jawel, een nieuw bedrijvenpark.

We zijn in de ban van 'infrastructuur'. Wegen, rails, kanalen en dijken, maar ook vlieg-, computer- en telekom-netwerken: het zijn de levenslijnen die bedrijven over de grenzen heen met elkaar verbinden. 'Hoognodig om onze concurrentiepositie te behouden', roepen politici. 'Nederland distributieland!' In feite hebben ze gewoon arbeidsplaatsen en belastingcenten nodig die grotendeels van bedrijven moeten komen. Dus krijgen ondernemers handelswegen cadeau. De laatste jaren gaat het hard met de milieugrijping. Schiphol, Betuwelijn, Vliegveld Rotterdam, tunnels, Hoge Snelheids Lijn (HSL) door het groene hart, A 73 door de natuur langs de Maas. Nederland wil 300 kilometer hoofdweg aanleggen tot 2010, maar er liggen wensen voor nog eens 700 kilometer. Dat betekent zo'n dertig procent uitbreiding, nog afgezien van duizenden kilometers provinciale

weg. En parkeerruimte. Nu al hebben we per auto drie parkeerplaatsen. Dat is 52 miljoen vierkante meter bestrating. Ook de Europese Unie heeft maar liefst 12 duizend kilometer snelweg op de rol staan. Intussen gaat het met het openbaar vervoer bergafwaarts.

Het Oosten lukt

Zo'n transport-gekte is vaker voorgekomen, zo meldt het Engelse tijdschrift *The Ecologist*. Het julinummer 1993 voert de de historicus Andrew Tylcote op, die laat zien, dat grote sprongen op vervoersgebied veelal voorafgaan aan economische groeiolven. Wanneer technologie-revoluties meer productie toelaten, zoeken bedrijven nieuwe markten. Tegelijkertijd dreigt door automatisering werkloosheid op het thuisfront, dus verlies aan koopkracht. Ook dat dwingt tot expansie. Maar dat vergt beter transport. Tylcote verklaart op die manier onder meer de opkomst van het Britse kanalenstelsel

■ **Vijf lagen snelweg en dubbelspoor bij het Prins Clausplein in Leidschendam**

vanaf 1790 en het spoor vanaf 1844. Ook signaleert hij dat op zo'n moment oude vervoerssystemen onbarmhartig worden afgedankt. Zo ook in onze tijd. Computer en tv hebben de informatie-overdracht en veel productieprocessen versneld. Mede door de tv-beelden van onze welvaart heeft Oost-Europa het kommunisme ingeruild voor de vrije markt. Westerse bedrijven zien veel barrières wegvallen. Gehoor gevend aan de lokroep van het Oosten kiezen ze voor flexibel weg- en luchtvervoer. Trein en boot belanden bij het schroot.

Milieubeweging verrast

Het is bijna zomer. In de berm ziet de natte verslaggever paarse, witte en gele bloempjes pronken. Bij een kier in een betonnen peiler vliegt een kauwen-ouderpaartje amechtig heen en weer. In een sloot zitten zeven jonge eenden achter mugjes aan, want zo doen eendjes dat al eeuwen.

De natuur buigt mee. Reigers en futen worden cityhoppers, dassen en roofvogels laten zich massaal doodrijden en desondanks neemt hun aantal toe. Toch blijft het wrang,

al die verkeersslachtoffers. Danig verrast door de plotse infrastructuur-lobby, begint de milieubeweging tegen te spartelen. Milieugroepen willen pas weer meedenken over megaprojekten als de overheid eerst een landelijk vrachtovervoersplan maakt. En net als Engelse en Duitse actiegroepen, heeft Milieudefensie een campagne 'Stop de Asfaltering' op touw gezet. Zal het helpen? (MR)

foto De Kleine Aarde

Hoe bewegen we ons over pakweg vijftig jaar voort? Razen we met duizend kilometer per uur in een ondergrondse magneettrein of stappen we als vanouds op de fiets? De Kleine Aarde ging om de tafel met Rudolf Das en Maurits van Witsen, de ontwerpers van twee toekomstscenario's voor vervoer in de komende eeuw.

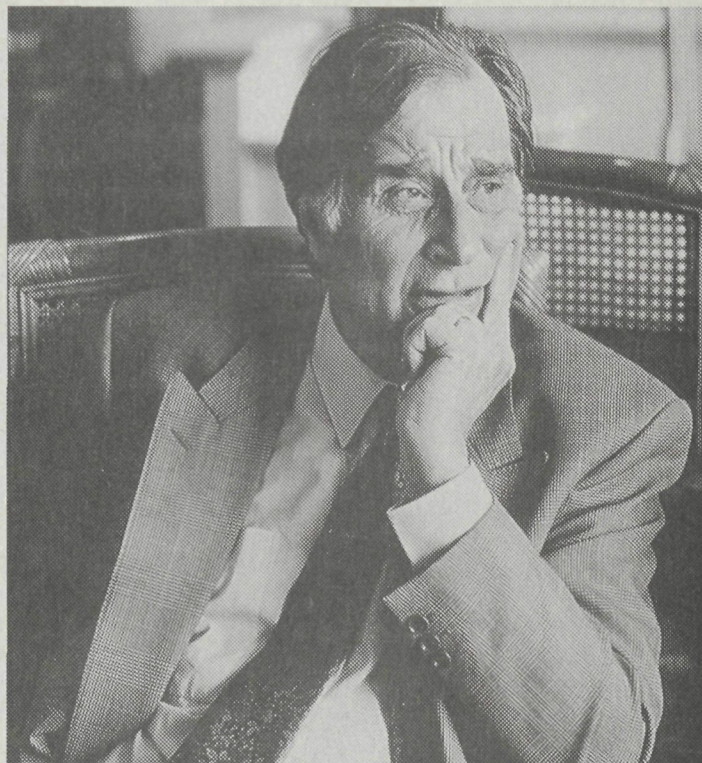
Rudolf Das (65) komt, een half uur te laat, toch nog op de afgesproken plaats binnen-vallen. Hij mompelt wat verontschuldigen, om gelijk daarna los te branden over zijn geliefde onderwerp: de toekomst. Das is futuroloog. „Tegen wil en dank”, voegt hij er zelf aan toe. Aanvankelijk maakte hij furore als technisch illustrator en ontwerper. Nadat hij tien jaar geleden samen met zijn broer de totale ondergang van kommunistische systemen in Oost-Europa voorspelde, was zijn lot als futuroloog bezegeld. In het laatste boek, 'Wegen naar de toekomst', laat het tweetal zijn licht schijnen over vervoermiddelen in de volgende eeuw. Het heeft wat weg van een jongensboek. Hypersnelle, ondergrondse magneet-treinen en automatisch bestuurde en gekoppelde auto's worden de lezer voorgehouden. Het technisch vernuft viert hoogtij. Das en Van Witsen raken binnen een minuut in een verhit debat. Over de grote stroom van overbodig vervoer, die onze samenleving teistert. Das lijkt zich er niet aan te ergeren, in tegenstelling tot zijn gesprekspartner. Over het standpunt van de Kleine Aarde, om de ekonomie lokaal te organiseren, zodat veel vervoer onnodig wordt, zegt Das: „Dat is een luchtspiegeling. Het is niet reëel om te stellen dat mensen zich minder moeten gaan verplaatsen. Het tegendeel is waar. Door de toenemende vrije tijd zal de vervoerbehoefte alleen maar stijgen. Mensen moeten zich makkelijker en sneller kunnen verplaatsen, maar dan wel zonder een spoor van vernietiging achter te laten.” Gezien het milieu, ziet Das vooral heil in de technische ontwikkeling van vervoermiddelen. „De techniek is als een eigentijdse milieuverbeteraar. Zij kan ons over de moeilijke hobbels heen helpen.” „De meeste huidige vervoersystemen zijn nog niet volwassen”, beweert Das. Om die reden ziet hij, in tegenstelling tot Van Witsen, wel degelijk een toekomst voor de auto, zij het in een andere gedaante: de gekoppelde auto. Das: „De auto wordt in de toekomst een kollektief vervoermiddel op de lange afstand, met behoud van de mogelijkheid om op korte afstanden van deur tot

deur te bewegen. Op langere afstanden zal de auto middels een rail elektrisch aangedreven gaan worden.”

Toch gaat de futuroloog er vanuit dat de mens de verworvenheid van individueel vervoer wil opgeven. Mits er voordelen tegenover staan. Het openbaar vervoer moet ingrijpend beter, zodat snelle en goedkope verbindingen ontstaan. Al genoemd zijn supersnelle magneet-treinen die in ondergrondse vacuümtunnels met een snelheid van duizend kilometer per uur voortrazen. In tegenstelling tot Van Witsen gelooft hij niet erg in de come back van de fiets: „die is onvoldoende ontwikkeld.”

Schepen, die evenmin nauwelijks belastend zijn voor het milieu, moeten transformeren tot supersnelle vliegboten, willen ze de concurrentie met andere vervoermiddelen aankunnen. „Alle voordelen van de verschillende vervoersystemen zouden sowieso gekombineerd moeten worden, met als doel sneller en efficiënter vervoer.” Maar kost al deze high-tech niet veel meer brandstof? „Natuurlijk raken de huidige energiebronnen uitgeput en belasten ze het milieu gigantisch.” Das ziet een andere oplossing: waterstof, dat middels elektrolyse uit water gemaakt kan worden. „Ook vliegtuigen kunnen er op vliegen. Het is veel minder vervuilend omdat er slechts water resteert.” En er is toekomst voor zonneënergie. De

Kollektief elektrisch

■ „Waterstof is veel minder vervuilend, omdat slechts water resteert”

Derde Wereld moet deze nieuwe energiebronnen gaan leveren. „Het zijn reële mogelijkheden. Maar voorlopig worden ze onder invloed van de lage brandstofprijzen terzijde gelegd.”

De vraag wie dat allemaal moet betalen, beantwoordt hij met gebruikelijke stelligheid: „Er zullen maatregelen getroffen moeten worden zodat de gebruiker uiteindelijk betaalt. Niet de maatschappij als geheel.” Das is erg optimistisch over de toestand van het milieu in 2050. „We zijn dan gestopt zijn met in de atmosfeer brengen van vernietigende koolwaterstoffen. Eindelijk gaan we eens serieus aan de slag met alternatieve energiebronnen. Bovendien zijn de transportmiddelen de pubertijd dan ook ontgroeid.”

de 21e EEUW

of supersnel op waterstof

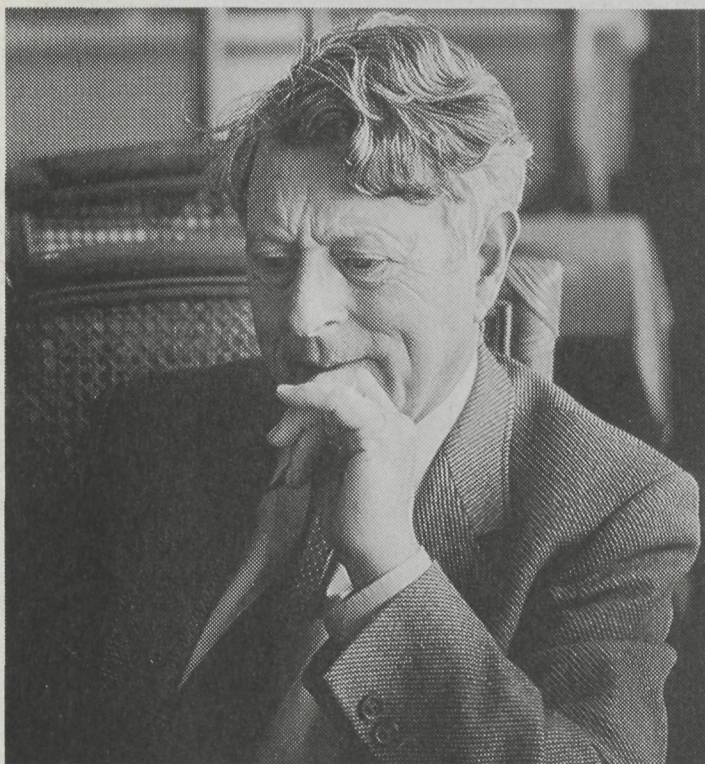

foto Coos Dam

■ **“Je ziet dat snelle high-tech vervoertechnieken toch weer ongunstig uitpakken”**

Maurits van Witsen (66) is zijn oude werkgever trouw gebleven. De voormalig NS-er is met de trein. Bij de NS hield hij zich jarenlang bezig met de toekomst van de spoorwegen. Sinds een jaar is hij gepensioneerd. Van Witsen werkt nog als hoogleraar aan de TU in Delft. Hij is veel met vervoer bezig. Voor de commissie Lange Termijn Milieubeleid schreef hij het hoofdstuk verkeer en vervoer. „Het was een hele klus”, zegt hij. Maar wat er nu ligt is een helder pleidooi over het terugdringen van de grote overbodige vervoersstromen, „al blijft vervoer een essentiële levensvoorwaarde voor de economie en sociale kontakten.”

Van Witsen is ook geen voorstander van de regionalisering. Hij ziet wel iets in een meer gekoncentreerde ruimtelijke inrichting en

een verlenging van de gebruiksduur van goederen, waardoor de behoefte aan transport minder wordt. „De economie en de mensen neigen nou eenmaal tot schaalvergroting. Mensen vinden het geluk niet langer op loopafstand. Je kunt nog zo bezwerend optreden, men maakt toch gebruik van mogelijkheden die er zijn om uit te zwermen. Mensen moeten zelf maar tot inkeer komen. Dat kun je niet

opleggen. Daarnaast moet je er wel aan werken dat het verkeer zo min mogelijk schade aanricht.”

Van Witsen pleit voor meer kollektief vervoer. „Kollektieve vervoermiddelen zijn makkelijker te reguleren en verbruiken in verhouding minder energie. Individueel vervoer moet dan ook teruggedrongen worden tot die trajecten waar geen alternatief is”, stelt hij. Daar staat tegenover dat openbaar vervoer dan wel gebruikersvriendelijker, efficiënter en goedkoper moet worden. Van Witsen is zeer sceptisch ten opzichte van ‘minder realistische futuristische denkbeelden’ zoals die van de gebroeders Das. „Op den duur zie je dat nieuwe, snelle high-tech vervoertechnieken toch weer ongunstig uitpakken voor het milieu.”

Ook als Das enthousiast uitweidt over de voordelen van elektrische en gekoppelde auto's, blijft hij terughoudend. Hij wijst

koeltjes op de kwetsbaarheid en de hoge kosten van zulke systemen. Geen grote veranderingen in de infrastructuur, teneinde baan te maken voor nieuwe vervoermiddelen. „Er is al zo gigantisch geïnvesteerd in de huidige infrastructuur. Het zou een verspilling zijn om dat overboord te gooien. Je kunt het bestaande beter moderniseren en uitbreiden.”

Hij remt het enthousiasme van zijn gesprekspartner af als die praat over waterstof als toekomstige energiedrager. „Ik durf niet royaal iets uit te geven, wat er nog niet is. We zullen hoe dan ook bewust en zorgvuldig moeten leren omgaan met energiebronnen. De wereld is nou eenmaal eindig.” In zijn scenario wil hij eerder toe naar volledig elektrisch vervoer. „Dat is momenteel het meest milieuvriendelijk. Daarbij komt, dat er tijdens dips in de economie mogelijk geen geld meer is voor de ontwikkeling van nieuwe energiebronnen. „Dan gaat energie leiden tot wereldkonflikten en daar moeten we voor waken.”

Van Witsen gelooft niet in ‘high-tech vervoer’, maar hij wil de mogelijkheden die de techniek biedt wel aangrijpen om verbeteringen aan te brengen in bestaande vervoermiddelen, waardoor het verkeer zowel schoner als flexibeler wordt. Hij noemt wat voorbeelden: bustaxi's, automatische metro's, sneltrams. Ook pleit Van Witsen voor een intensiever gebruik van milieuvriendelijke transportmiddelen als vrachtschip en fiets.

Het zwakke punt in zijn scenario is dat het staat of valt met een radicale mentaliteitsverandering. Ze stelt hij dat het autogebruik tot tweederde moet worden teruggebracht, terwijl niets daar voorlopig op wijst. „Onder de verworvenheid van het individuele vervoermiddel moeten we maar eens een streep zetten. De kosten van mobiliteit moeten worden verhoogd.” De voormalig NS-er geeft wat compromissen, zoals carpooling en autocentrales. Willen mensen daar niet aan, dan is regulering van de overheid volgens zijn scenario toegestaan. „Op dit terrein past geen terugtrekkende overheid.” Van Witsen toont zich heel wat pessimistischer dan Das als het gaat om het milieu in 2050. „Ik ga er niet van uit dat de techniek alles oplost en dat er heus wel nieuwe energiebronnen zullen worden aangeboord. Dat zou illusoir zijn. Ik vind dat er orde op zaken moet worden gesteld. We moeten realistische scenario's bedenken om een evenwicht te bereiken tussen de eisen die verkeer en milieu stellen.”

(AS, HK)

Wie dacht dat de zeppelin uit het lucht-ruim is verdwenen, heeft het mis. Fabrieken in Duitsland en Engeland ontwikkelen nieuwe typen luchtschepen. Voor het einde van de eeuw moet een model met 84 passagiers aan boord de lucht in.

Er gaan steeds meer stemmen op om de terugkeer van de zeppelin. Kranten publiceren er in de zijlinies van hun kolommen over. Milieuhoogleraar Lucas Reijnders noemt het luchtschip als opvallende nieuwkomer in een duurzaam Nederland in 2010. Arjan van Timmeren, student bouwkunde aan de Technische Universiteit Delft, studeerde af op de haalbaarheid van luchtschepen in de internationale luchtvaart. Zijn konklusie is dat luchtschepen een schoon en zuinig alternatief zijn voor het vliegtuig. De voertuigen hebben eentiende van het verbruik van een helikopter en kunnen met een gemiddelde snelheid van 120 kilometer per uur vliegen, ongeacht tegenwind of slecht weer. Luchtschepen zullen het voorlopig vooral van de korte afstand moeten hebben, denkt Van Timmeren. De snelheden zijn minder hoog dan die van een vliegtuig. Daarbij komt dat vliegtuigen vooral op de korte afstand grote vervuilers zijn. Gemiddeld is een vliegtuig 17,8 minuten bezig met landen, taxiën, stijgen en groundbewegingen. De motoren verbranden in die tijd niet optimaal en zorgen voor extra uitstoot. De milieubehouding van een zeppelin ziet er veel gezonder uit. Het luchtschip met geraamte is lichter dan

ZEPPELIN veel schoner dan vliegtuig

de hoeveelheid lucht die hij verplaatst en heeft geen motorvermogen nodig om te zweven, alleen maar om vooruit te komen. Luchtschepen van tegenwoordig zijn veiliger dan vroeger. In 1937 veranderde het luchtschip Hindenburg na een tocht over de oceaan op de luchthaven van New York in een vuurbal. Van Timmeren:

„Tegenwoordig zijn ze gevuld met helium in plaats van het ontvlambare waterstof, wat ze vroeger gebruikten. Helium is onbrandbaar. Daarbij komt dat luchtschepen destijds nou niet echt aerodynamisch waren uitgevoerd.” De eerste met helium gevulde luchtschepen hebben hun dienst al bewezen. Tussen de luchthavens Orly en Charles de Gaulle bijvoorbeeld. De lijndienst bespaarde de vliegtuigpassagier een barre tocht van drie kwartier door het hart van de Parijse metro. De lijn is uit financiële overwegingen opgeheven. Van Timmeren ziet de financiële problemen van luchtschepen niet. Vergeleken met de enorme uitgaven aan de uitbreiding van Schiphol, de hogesnelheidstrein en Betuwelijn, kan het opbouwen van een vloot van luchtschepen niet onoverkomelijk zijn. En we hebben er geen kilometers spoor en startbanen voor nodig. Binnen drie jaar komt fabrikant Zeppelin Luftschiff-technik uit Friedrichshafen met een nieuw model, waarin plaats is voor zeven passagiers. De capaciteit van toekomstige luchtschepen moet tussen de tachtig en honderd personen liggen, aldus Van Timmeren. (HK)

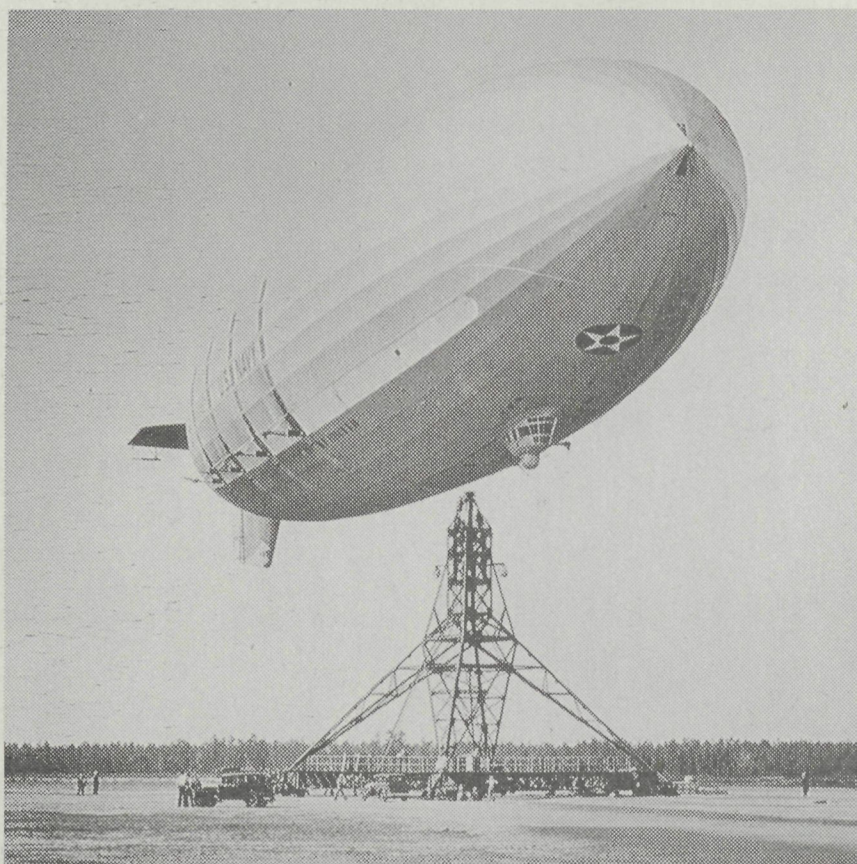

foto Spanstad Foto archief

VAN HOT NAAR HER

WONINGRUIL MET MEXICO

Er is nog een vorm van milieuschadelijk toerisme, die snel in omvang toeneemt: interkontinentale woningruil. Het is voor veel mensen aantrekkelijk in vakantietijd de eigen woning te verruilen voor het huis van een ander. Wie ruilt mist de ongemakken van de vakantie. Geen doorverende bedden of onvolledig bestek in rokerige vakantiehuysjes. Geen massatoerisme in uitgemolken vakantiecentra, maar een verblijf tussen de authentieke bevolking. Ruilers sparen flink wat geld uit.

Een huisje in het hoogseizoen kan oplopen tot zeshonderd gulden, terwijl wisselen met gesloten beurs gebeurt.

De vakantie woning-ruilorganisatie Intervac is één van de drie Nederlandse organisaties die bemiddelt. Ze telt over de hele wereld meer dan tienduizend leden, verdeeld over 35 landen. Veel deelnemers vertrekken naar overzeese gebieden: Guatemala, Nieuw Zeeland, Kenia, IJsland of Zimbabwe. Voor het milieu is dat zeer ongunstig. Deelnemers kunnen er alleen komen met een energieslurpend vliegtuig. Vooral de Amerikanen en Zweden blijken belust op reizen naar het zuidelijk halfrond. Dat leidt de laatste tijd tot tekorten.

De woordvoerder van Intervac zegt te streven naar meer huizen in verre bestemmingen „zodat vraag en aanbod weer in evenwicht zijn”. (HK)

GASSEN en herrie dodelijker dan verkeersongelukken

De Duitse Kommunale Briefe für Ökologie bevat schokkend nieuws. In Bremen ligt het aantal doden ten gevolge van het inademen van uitlaatgassen en door geluidsoverlast van het verkeer ver boven het aantal verkeersslachtoffers. Zelfs het Duitse instituut voor volksgezondheid waarschuwt.

Minstens vijftien procent van de Duitse bevolking ziet slaapstoornissen als een gevolg van remmende, ronkende, piepende of optrekkende auto's. De laatste jaren waren er wel sterke aanwijzingen dat er samenhang bestond tussen geluidsoverlast en stress, hoge bloeddruk en hartinfarcten. Geluidsoverlast werd desondanks vooral als een verstoorder van het algemeen welzijn gezien. Maar konnekties met dodelijke ziektes? Nee. Dit inzicht is nu veranderd, schrijft de *Kommunale Briefe für Ökologie*. Ernstige ziektes zijn wél terug te voeren op het verkeer. Dit bleek toen het Duitse instituut voor volksgezondheid, een organisatie die de overheid adviseert, de uitkomst van een Berlijnse studie naar buiten bracht.

65 decibel

Uit onderzoek blijkt dat meer dan drie procent van het aantal hartinfarcten in 1992 in Bremen op het geluidsoverlast door verkeer is terug te voeren. Precies drie procent levert al twintig doden op. Het totale aantal slachtoffers ten gevolge van geluidsoverlast in Duitsland ligt volgens de schattingen op 1700 per jaar.

Het instituut voor de volksgezondheid vindt dat verkeerslawaaï nooit serieus genoeg is genomen. Bij een belasting van 65 en 75 decibel moet al aan de noodrem worden getrokken. 65 Decibel is een overlast die

bijna altijd optreedt op het moment dat er veel verkeer is in een straat.

Een tweede opvallende konklusie is dat uitlaatgassen in belangrijke mate verantwoordelijk zijn voor kanker. Officieel werden inzichten hierover voor het eerst geaccepteerd, nadat het Duitse milieuministerie met de feiten naar buiten kwam. De samenhang was volkomen nieuw.

Grillig daglicht

Het rapport vergelijkt landelijke met stedelijke gebieden. In de laatste is het risico om kanker op te lopen vijf keer zo hoog als op

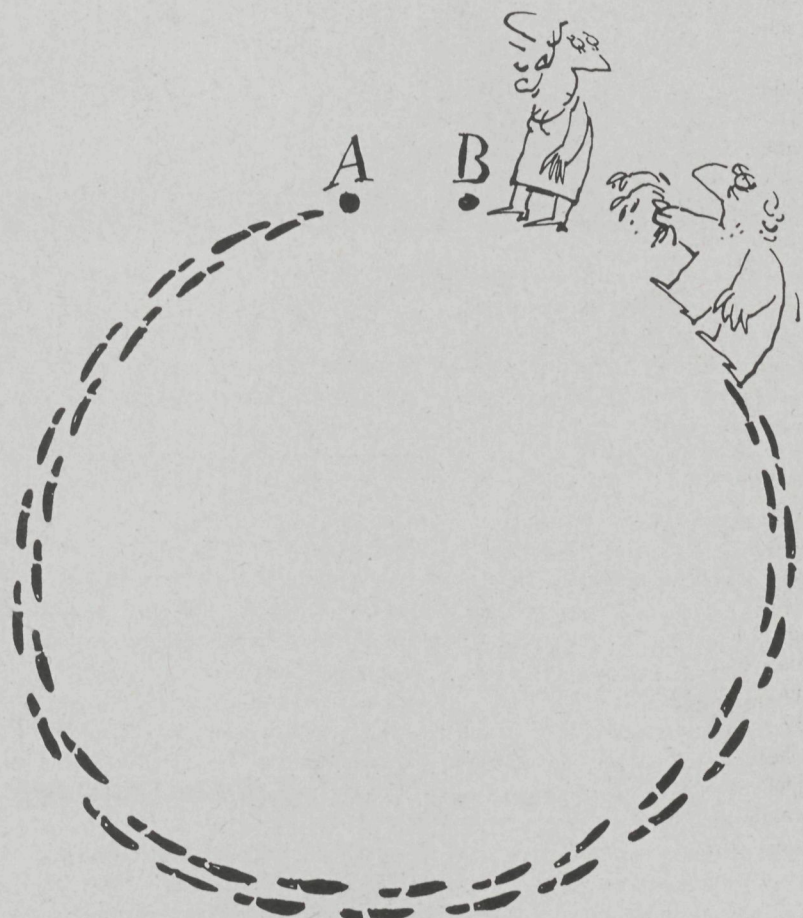
het platteland. Het bericht zet het vrachtverkeer in een grillig daglicht.

In de Verenigde Staten gaat men ervan uit, dat meer dan twee procent van alle kankergevallen terug te voeren is op uitlaatgassen. In Duitsland is een hoger risico te verwachten, aangezien er veel meer verkeer in dichtbevolkte gebieden is. Zelfs wanneer er van twee procent wordt uitgegaan, sterven er in Duitsland ongeveer vierduizend mensen per jaar. Voor Bremen zou dat aantal 54 per jaar bedragen.

(HK)

LEN MUNNIK

VERVOER

MILIEU vaart wel bij het SCHLP

foto: Horevix, Corvini

De binnenvaart is veel milieuvriendelijker dan vrachtwagens en met een schip sta je nooit in de file. Toch gaat slechts een kwart van het binnenlandse vervoer per schip. De Kleine Aarde koos een middag voor vervoer over water op de Jentina S.

De vracht van deze week verfraait de schoonheid van de Hollandse binnenwateren allerminst. Het schroot waarmee de Jentina S. van Nico en Jenny Seine geladen is, verdient niet meer dan de titel: verroeste puinhoop. Koelkasten, wasmachinetrommels, fietsen, springveren, alles wat maar van ijzer of blik is, zit ertussen. Toch straalt deze schroothoop ondanks zijn lelijkheid een zekere trots uit. Zoals hij waardig over het water glijdt, zoals hij denkt te weten dat geen storm de ineengeperste stukken uit balans zal kunnen brengen, en vanwege z'n kleuren die verdacht veel lijken op die van een herfstbos.

De lading komt uit het Duitse Leer en gaat naar Vlissingen om vervolgens elders - eveneens als ijzer - een nieuw leven te beginnen. Schipper Seine is niet echt in z'n

■ **Schipper Seine op de Jentina S.: "Het is geen affakkeren"**

sas met de schroothoop waar hij nu al uren tegenaan kijkt vanuit zijn stuurhut. „Een vracht als deze geeft achteraf veel werk. Wij vervoeren allerlei produkten. Misschien heb ik over een paar dagen rijst of tarwe. Als de vracht gelost is, moeten we dus het hele ruim schoonmaken en misschien hier en daar zelfs een likje verf aanbrengen, want dat ijzer kan lelijke krassen maken. Helaas kun je in deze tijd niet alle onaantrekkelijke vrachten afslaan.”

Seine vaart al ruim vierentwintig jaar, samen met zijn vrouw. Ook Marco, de achttienjarige zoon, is nog aan boord. De twee dochters wonen inmiddels aan wal. De Jentina S. is tachtig meter lang en negenen-eenhalve meter breed. Mevrouw Seine laat me het woongedeelte van het schip zien. Het is vergelijkbaar met een doorsnee nieuwbouwwoning, met open keuken en drie slaapkamers. Nooit gedacht dat er zoveel ruimte achter de kleine raampjes schuilging. In Marco's slaapkamer liggen studieboeken open. In de vensterbank staat

een modelschip in aanbouw. Marco volgt een schriftelijke opleiding voor schipper. Hij leert het vak bij zijn vader en is al matroos.

De Jentina S. is het derde schip van de familie. Het laadvermogen van de schepen is steeds groter geworden. Van 600 via 1000 naar 1900 ton. Is dit een gebruikelijke schippersloopbaan? „In feite wel”, antwoordt Seine. „De hoeveelheid vracht die per keer vervoerd moet worden, is toegenomen. Daarnaast wil je een beetje financiële ruimte hebben voor later, voor als je het schip wilt verkopen.”

De Jentina S., een zogenaamd europaschip, is het standaardschip voor het Europese vaarwegennet en kan evenveel vervoeren als vijftig spoorwegwagens of zestig vrachtwagens. Zo'n zestig procent van het internationale goederenvervoer gaat over water. De nationale binnenvaart springt er minder gunstig uit. In het goederenvervoer binnen de Nederlandse grenzen geven vrachtwagens de toon aan. Ruim 70 procent gaat over de weg, 27 procent over het water en 3 procent per spoor.

Nadeel van de scheepvaart is natuurlijk dat

het langzamer gaat. Vis, vlees, fruit, groente en bloemen is daarom ongeschikt om over water te vervoeren. Schepen zijn daarentegen bij uitstek geschikt om zwaar bulk-en stukgoed te verplaatsen, zoals aardolie, bouwstoffen (zand, grind), metalen en voedings- en landbouwprodukten (tarwe, veevoer). Jan Franssen van de Stichting Natuur & Milieu zou graag het containervervoer per schip zien toenemen, iets wat nu vaak op de trein gaat. „Het geeft veel minder geluidshinder dan die zware denderende treinen.” Schipper Seine ziet voor zichzelf geen toekomst in het verschepen van containers. „Vaak zijn het speciale schepen die dat doen. Het containervervoer is zeker aantrekkelijk voor de binnenvaart, maar een gezinsleven heb je dan niet meer, want het verschepen van dit soort ladingen gaat dag en nacht door.”

Geen verkeersinfarct

Zowel Franssen als Seine zijn van mening dat de Nederlandse binnenwateren niet optimaal worden benut, er is immers ruimte genoeg. Seine: „De vrachten die de Betuwelijn zou gaan vervoeren, veevoer bijvoorbeeld, kunnen ook makkelijk per schip. Die Betuwelijn is helemaal niet nodig.” Franssen op zijn beurt: „Niet alles kan over de weg. In de toekomst wordt internationaal zevenhonderd miljoen ton vervoer over de weg verwacht, vanuit de Rotterdamse haven. Het is absoluut onduurzaam om zoveel over de weg te willen vervoeren.” Volgens het Bureau Voorlichting Binnenvaart (BVB) is de capaciteit van het Nederlandse vaarwegennet zo groot, dat er zelfs bij een verdubbeling van het huidige scheepverkeer nog geen sprake is van een ‘verkeersinfarct’. De ‘milieu-onvriendelijkheid’ van de scheepvaart is vergelijkbaar met de trein, aldus Franssen. „De trein veroorzaakt meer geluidsoverlast, het schip verliest olie. De hoeveelheid is erg afhankelijk van de houding van de schipper. Maar als je het over een stof als

stikstofoxide hebt, dan is het wegvervoer vijf tot zes keer zo vervuulend dan het watervervoer. De totale luchtvervuiling van het wegvervoer zit op index 20, terwijl de binnenvaart slechts tot index 2,5 komt.”

Goede score

Kortom, als het om het milieu gaat scoort de binnenvaart goed. Volgens het BVB is vervoer over water relatief schoon, veilig, geluidsarm, betrouwbaar en goedkoop. De binnenvaart zou vooral ten opzichte van de vrachtwagen flink gepusht mogen worden. Waarom dit niet gebeurt, heeft een oorzaak. Belangrijkste is waarschijnlijk het gebrek aan goede overslagplaatsen. Vroeger lagen vrijwel alle belangrijke productiebedrijven aan vaarwater. Echter, na de opkomst van de vrachtauto kregen steden en dorpen eigen industrieterreinen en waren bedrijven niet meer afhankelijk van vervoer per binnenschip. Daardoor gaat veel vracht nu over de weg. Nieuwe en betere overslagcentra zouden de binnenvaart voor bedrijven een stuk aantrekkelijker maken. Franssen: „Een overslag van schip op trein of vrachtwagen kost vaak te veel tijd en geld. Het moet daarom eenvoudiger en sneller. En dan niet alleen de overslag van het schip op de vrachtwagen, maar ook die van zeeschip op rivierschip. Bij de inrichting van een overslagcentrum of -haven moet de overslag van schip naar trein optimaal zijn. Ik roep al jaren dat

de vrachtwagen op de overslagcentra op de tweede plaats moet komen. De binnenvaart moet meer onder de aandacht worden gebracht. De overheid zou een actiever beleid moeten voeren. Een probleem is dat de lobby van het wegvervoer veel sterker is dan die van de scheepvaart. Volgens mij bestaat die laatste nauwelijks.”

Wat uitbreiding van overslagcentra betreft, is er wel enig goed nieuws. In het voorjaar van 1993 is op initiatief van het Bureau Voorlichting Binnenvaart door twee studenten Maritieme bedrijfsvoering een onderzoek verricht naar de haalbaarheid van een Regionaal Overslag Centrum (ROC) in de regio West-Overijssel. Uit dit onderzoek kwam naar voren dat een ROC uitermate geschikt is om in de toekomst meer bulk- en stukgoed naar de binnenvaart te trekken. Op dit moment wordt gewerkt aan een praktische uitvoering van het project. Vooral voor kleinere schepen en het terugwinnen van lading van het wegvervoer biedt de ROC-gedachte goede kansen. De provincie Overijssel en de gemeente Kampen hebben al toegezegd hiervoor geld ter beschikking te willen stellen, aldus het BVB.

Seine heeft een ander voorstel waarmee de overheid de binnenvaart zou kunnen stimuleren. „Nu is rechtstreeks vervoer met een vrachtwagen vaak sneller dan de combinatie schip en vrachtwagen. Laat de overheid de accijns op brandstof verhogen.”

Seine zou zijn schip voor geen goud vervuilen voor een vrachtwagen. „Ik heb nu m'n gezin bij me. Het leven op een schip is erg afwisselend. De ene keer begin je om half vijf 's ochtends en dan sta je weer een paar dagen leeg en is er tijd voor onderhoud. Het is geen afjakkeren.” Ondertussen zijn we Amsterdam genaderd. Het kleine eilandje Pampus ligt alweer achter ons. De Ringweg Oost duikt het Buiten-IJ in. Vanaf het water ziet alles er anders uit dan vanaf de kant. Een kwartier later voel ik aarde onder m'n voeten en heb de drie waterzwerfers gedag gezegd. (DD)

VAN HOT NAAR HER

SINAASAPPELSAP

Hoewel het grootste deel uit Zuid-Amerika komt, blijkt sinaasappelsap een typisch noordelijk drankje. Meer dan tachtig procent van wat Europeanen aan het oranje vocht naar binnen werken, komt uit Brazilië. Sasha Kranendonk, werkzaam bij het Duitse Wuppertal Instituut, ondernam een speurtocht naar de milieubelasting van sinaasappelsap. Ze stuitte op de volgende gegevens.

Om van Zuid-Amerika naar Europa te komen, reist het sap twaalfduizend kilometer. Aangezien het vervoer zo goedkoop mogelijk moet, wordt het sap ingedikt. De ingedikte massa ondergaat pasteurisatie. En dus wordt het spul enkele sekonden tot negentig graden verhit. Snelle afkoeling volgt, waarna het sap onder een temperatuur van -18 graden de grote oversteek maakt.

Daarmee is de berekening niet compleet, ondervond Kranendonk. Voor ieder glas sinaasappelsap zijn nog eens 22 glazen water nodig. Er wordt vooral veel water gebruikt op het moment dat de extrakten uit de schil worden gehaald door middel van stomen, en bij het wassen van de sinaasappels voor het indikken. Verder is voor elke ton sap ongeveer honderd kilo brandstof nodig. Een glas sinaasappelsap uit de Verenigde Staten is nog milieu-onvriendelijker dan een uit Brazilië. In de Verenigde Staten wordt het land geïrrigeerd met pompen die op diesel lopen. Wat betreft het grondgebruik beslaat de Duitse sapkonsumptie een gebied van 150 duizend hektare. Als iedere wereldburger dezelfde hoeveelheid sap als een Duitser zou consumeren, zouden we 130 duizend vierkante kilometer nodig hebben. (HK)

Kraker

Groenlullig

GroenLinks is terug naar af. Twee boksende partijschlemielen en een puberale hou-separty uit de koker van Maarten van Poelgeest (u weet wel: dat ex-studenten-leidertje met die warrige haardos die niks moest hebben van disco-avonden) vormden de dieptepunten in wat op zich als een hoopvolle campagne begon. Er was uitzicht op twaalf zetels en misschien zelfs deelname aan een paars kabinet. En zie: een xtc-pil werd een bittere pil. Het beste partijprogramma werd groenlullig om zeep geholpen. Het is allemaal te onnozel voor woorden, dachten de kiezers.

De echte verliezer is *weer* het milieu, want je kunt wel je onderbreken met groene zeep blijven wassen (tot de dood erop volgt) en Natuurmonumenten extra tientjes blijven toestoppen (tot je blut bent), zonder een goed milieubeleid kom we geen stap verder.

Maar laten we nu niet de moed opgeven. Groenlullig bezig zijn kan best op een nuttige manier. Zelf heb ik iets nieuws ontdekt. Cassettebandjes zijn totaal overbodig! Muziek zet ik tegenwoordig op oude video-banden van 240 minuten. Mozarts Zauberflöte (pa pa pa pa Pa-pa-ge-no) klinkt nog mooier dan op cd. En de Minutenwals van Chopin wordt de Urenwals in slow-motion. Voor wie er geen genoeg van kan krijgen.

Grote belangstelling voor Bulderbos

De Bulderbos-actie die de Vereniging Milieudefensie is begonnen, is een groot succes. Ruim tweeduizend mensen hebben zich aangemeld om voor honderd gulden mede-eigenaar te worden. Het stuk grond, dat door Vereniging Milieudefensie is aangekocht, ligt op de plaats waar de vijfde Schiphol-baan gepland is. Met hulp van het Wereld Natuur Fonds en de Nederlandse Jeugdbond voor Natuurstudie wil Milieudefensie een bos op ecologische basis aanleggen, als een levend protest tegen nog meer herrie, vervuiling en gevaar. Het grote succes toont aan dat er heel wat weerstand is tegen de uitbreidingsplannen. Mogelijk wordt er nog meer grond aangekocht. Het is ook mogelijk om voor f 4,25 een boom in het Bulderbos te kopen. In het najaar plant Milieudefensie deze bomen.

Aktie Bulderbos. Giro 102000 t.n.v. Stichting Milieudefensie o.v.v. 'Bomen Bulderbos'.

Foppenbank herstelt ruilhandel in ere

Marloes biedt een uurtje luisteren aan; Carla haren knippen en Jan Willem afwassen en wc schoonmaken. In Utrecht is ruilhandel in ere hersteld. Via een Foppensysteem wisselen mensen diensten uit. Een fop is een denkbeeldige geldeenheid en staat gelijk aan ongeveer één uur dienstverlening. Wie zich aanmeldt bij de Foppenbank krijgt een krantje toegestuurd waarin diensten worden gevraagd en aangeboden. Een uur dienstverlening wordt 'betaald' met een ander uur

dienstverlening. In een centrale computer wordt het 'foppensaldo' van alle deelnemers bijgehouden. Maar ook anderssoortige circuits zijn in opkomst. Er zijn LETS (Local Exchange Trading Systems). Anders dan bij het foppensysteem, dat uitdrukkelijk gebaseerd is op ruildiensten, is bij LET-systemen wel degelijk sprake van handel. Aan de deelnemers zelf wordt overgelaten wat ze voor bepaalde diensten of goederen willen 'betalen', of krijgen. LETS-systemen zijn er in Amsterdam, Wageningen en Deventer. In Arnhem is er een in oprichting. **Foppenbank, telefoon 030-422279. Voor LETS bellen met Aktie Strohalm, telefoon 030-314314.**

Anti-jacht-campagne krijgt volop steun

De Anti-jachtcampagne van de Dierenbescherming, bedoeld om aan het jagen voor plezierdoeleinden een einde te maken, heeft financiële steun gekregen van de Nationale Postcode Loterij. Namens de loterij heeft de Stichting Doen vier ton aan de vereniging geschonken als bijdrage aan de campagne. De Dierenbescherming is het oneens met de nieuwe Flora- en Faunawet, die onlangs in de Tweede Kamer werd ingediend. Het wetsvoorstel biedt geen bescherming aan een groot aantal in het wild levende dieren. Het hele jaar mag er bijvoorbeeld jacht worden gemaakt op vossen. Een argument hiervoor zou zijn dat vossen een rol spelen in de verspreiding van hondsdoelheid. Tegen deze ziekte bestaat echter al enige tijd een effectieve vaccinatiemethode. Met het geld van de Stichting Doen wil de Dierenbescherming een anti-jachtkrant bekostigen, die eind juni verschijnt. De krant bevat onder meer uitleg

over alle misstanden. Diervriendelijke methoden om het natuurlijk evenwicht in de natuur te handhaven komen eveneens aan bod. Gelijktijdig maakt de Dierenbescherming de resultaten bekend van de actie 'Opsporing verzocht'. Maar liefst tienduizend gulden heeft de vereniging uitgeloofd voor de tip die leidt tot de beste film-opnamen van jachtpraktijken.

Bladendistributeur krijgt oog voor milieu

Aldipress, distributeur van een grote groep Nederlandse bladen waaronder De Kleine Aarde, treft voorwaarden om te voldoen aan het 'Konvenant Verpakkingen', dat vorig jaar tussen de overheid en het bedrijfsleven is afgesloten. Alle verpakkingen van tijdschriften zijn opgenomen in een inventarisatieplan om het gebruik aan te passen.

Twee van de meest voorkomende verpakkingen van tijdschriften zijn folie en blisterverpakkingen. Vaak dienen ze om zogenaamde produktplussen mee te kunnen sturen naar de lezers of om diefstal tegen te gaan. Volgens Aldipress komt het echter ook vaak voor dat deze verpakkingen totaal overbodig zijn. Aldipress wil ook de misleidende reclameteksten op de folies gaan aanpakken. Deze moeten voldoen aan de strenge eisen van de Reklame Code Commissie. 'Polyetheen is onschadelijk voor de verpakking' mag niet meer. Wel mag: 'Voordelen van Polyetheen zijn een relatief schone produktie. Als nadeel geldt dat er niet-vervangbare grondstoffen worden gebruikt en er nog geen recycling plaatsvindt'. Aldipress adviseert om alle teksten op verpakkingen bij haar afdeling produktmanagement op toelaatbaarheid voor te leggen.

„Auto verouderd”

22ste Groene Pluim voor transport-ontwikkelaar

Van witte fiets tot zonnerolstoel, voor ex-provo Luud Schimmelpenninck van produkt-ontwikkelingsbureau Y-tech is het allemaal gesneden koek. Alleen, die buitenwacht blijft talmen... Reden te over om Groene Pluim nummer 22 uit te reiken.

Michel Robles

Achter het centraal station ga je linksaf. Een rafelige bries zet vuilwitte koppen op de golven van de IJ-haven. Met de haren in de war loop je tenslotte tegen het Y-tech gebouw op, een voormalig tabakspakhuis, waarin nu een kleine honderd bedrijfjes gevestigd zijn. Gepleisterde wanden vol geheimzinnige nissen. Stemmige planten scheppen er een bijna meditatieve sfeer. Op de derde verdieping sta je ineens tussen de futuristische ligfietsen, snorrende apparaatjes en semi-Engels pratende sleutelaars van Y-tech Innovations, geesteskind van Luud Schimmelpenninck (59). „Hai”, zegt hij aardig, om dan in relaxt Amsterdam tegen heel iemand anders verder te gaan. Haast heeft hij niet, maar Schimmelpenninck doet voortdurend zeven dingen tegelijk. Hier een tip, daar een luisterend oor. In kort bestek loodst hij me langs een zestal hoogst kurieuze Y-tech projecten. Zoals de windmeefiets, de zonnerolstoel en de zelfreinigende kattenbak. Hij wil me te woord staan aan een tafel vol weerstandjes en werktekeningen, maar ik lok hem mee de kantine in: daar heersen koffiegur en rust.

Provo-tax

Even terug naar provo - jaren zestig - waar

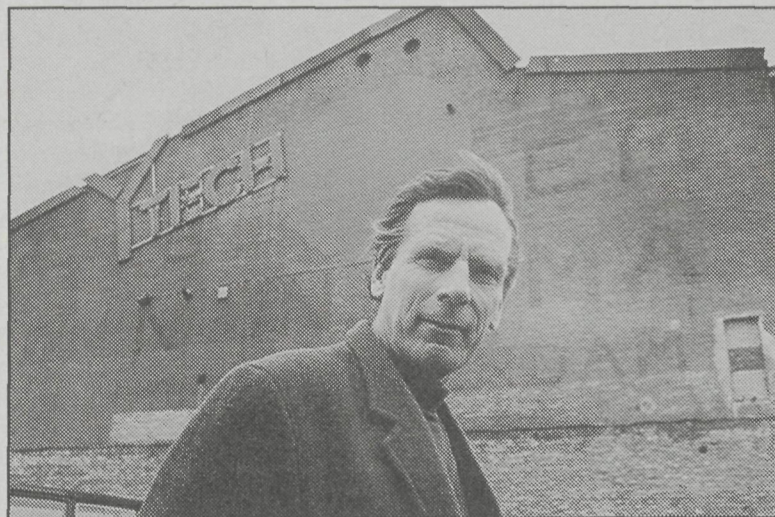
Schimmelpenninck van zich deed horen door het 'Witte Fietsen Plan'. De geschiedenis vertelt. „Ik werkte in Utrecht als werktuigbouwkundige. Maar ik woonde bij het Spui, waar Robert Jasper Grootveld zijn anti-rook happenings hield. Daar kwamen allerlei nieuwe ideeën boven. Over de 'verslaafde konsument' enzo. Ik dacht: verdomd, daar zit wat in. Provo had verschillende Witte Plannen. Wit, dat stond voor onschuld. Ik heb het Fietsenplan en het Schoorstenenplan geschreven. Dat laatste was echt nieuw. Ik wilde op alle grote

Schimmel-penninck lak aan flops. „In dit vak strandt nu eenmaal negentig procent van de ideeën. Toch is innovatie de motor van de economie.” Inmiddels heeft hij als hopelijk roofoveilige variant van de witte fiets de depotfiets bedacht, die binnenkort bij de Bloemenveiling in Aalsmeer in première gaat. Het is een stal-automaat, waarin je een vijf guldenmunt doet om een speciaal model fiets te huren. „Na een half uur wordt het fietsen loodzwaar. Maar ik wil in de stad een dicht net van depots aanleggen, zodat je van depot naar depot kan fietsen. Bij stal-

ling aldaar krijg je volautomatisch vijf gulden terug.” Opnieuw zien de media er wat in. Pas nog heeft hij bezoek van de Finse televisie gehad.

Y-tech bestaat nu zeven jaar en verdient haar geld met betaalde opdrachten. Zo wordt gewerkt aan een adreskontrole apparaat voor tramkontroleurs. En aan kniesparende pedalen voor een Duitse fietsenfabrikant. Daarmee financiert Schimmelpenninck zaken als snor- en ligfietsen en zelfs rolstoelen met een elektrische hulpmotor op

zonne-energie. In zijn eigen toko streeft Schimmelpenninck naar vernieuwingen die maatschappelijk zinnig zijn. „Ik ben een echt stadsmens, vandaar mijn interesse in stadsvervoer”, licht hij de hoofdmoot van zijn werk toe. „De auto is verouderd: je vervoert 70 kilo mens in 800 kilo blik, dat je vaak nergens kwijt kan. Waar we in onze samenleving naartoe moeten is welvaart met minimaal materiaalgebruik. Jasper heeft eens gezegd: 'Een fiets is iets, maar bijna niets'.” Luud Schimmelpenninck houdt de kop even scheef. Om zijn lippen speelt een brutaal uitdagend lachje, echo uit zijn pro-vo-jaren. Wie zal hem ongelijk geven?

■ Luud Schimmelpenninck

schoorstenen vuilmeters zetten en de bedrijven belasten voor hun uitstoot: de vervuiler betaalt. Ja, het was een soort ekotax.” Het fietsenplan meer publiciteit dan het schoorsteen-idee. Het idee van gratis te gebruiken fietsen was zo oer-Nederlands dat de wereldpers er bol van stond. De auteur bekent achteraf: „Eigenlijk waren er hier in de stad al lang bedrijven die zulke fietsen voor hun personeel hadden. Maar de politiek vond 'gratis' verdacht en hield de boel tegen. En anno 1994 kunnen witte fietsen niet meer.” Als produktontwikkelaar heeft

Werken op lokaal niveau aan het milieu is van groot belang. Gemeenten staan dicht bij de burgers. Praten met bewoners. Voeren duurzame plannen uit. De Kleine Aarde neemt een duik tussen de gemeentegrenzen. In deze aflevering staat de opzet van een ophande zijnde internationale ekostadcampagne centraal.

De Kleine Aarde probeert, samen met andere organisaties, een internationale ekostad-campagne van de grond te krijgen. Voor ingewijden is deze campagne al begonnen. Nog voor het startschot heeft geklonken, rommelt het al in de gemeenten. Steden en dorpen doen hun best voor een milieuvriendelijk imago. Deze tendens moet tot een internationale beweging uitgroeien. Met een aantrekkelijk resultaat. Zowel het lokale als het mondiale klimaat verbetert. Steden en dorpen worden schoner en groener. Wie zou er niet in zo'n interessante stad willen wonen?

Het plan is jaarlijks in elk deelnemend land een *ekostad* te kiezen, op basis van een vergelijking met een 'lokale duurzaamheidsmeter'. In het Amerikaanse Seattle heeft men zo'n systeem al in gebruik, waarbij de stad het milieu en de leefbaarheid in de stad op verschillende gebieden toetst. Binnen Nederland is Den Haag het verst gevorderd met het ontwikkelen van een manier waarop het milieubeleid onder de loep kan worden genomen. Haagse ambtenaren hebben een start gemaakt met het ontwikkelen van een achttal indicatoren.

De uitreiking van de *Eco-city Award* moet een groots gebeuren zijn. De winnende stad zal flink in het zonnetje worden gezet via radio en tv. Ze krijgt borden voor plaatsing bij het station en de toegangswegen, zodat bewoners en bezoekers weten wat er gaande is. Het gaat er natuurlijk vooral om de wijze waarop de gemeente tot de opmerkelijke resultaten kwam onder de aandacht van het publiek te brengen. Kollega-steden moeten er iets

EKO STAD (I)

van kunnen leren, ook internationaal.

Cruciale rol

Uit de nationale winnaars moet de Commissie voor Duurzame Ontwikkeling van de Verenigde Naties, of een andere prominente internationale organisatie, jaarlijks een *Global Eco-city* kiezen. Die uitverkiezing wordt wederom optimaal wereldkundig gemaakt. Bijvoorbeeld door een bezoek van de sekretaris-generaal van de Verenigde Naties, schrijfster van het rapport 'Our Common Future' Brundtland of door voorzitter van de internationale milieu-organisatie het Groene Kruis Gorbatsjov samen met de minister-president van het betreffende land.

Een groot deel van de milieubeweging onderkent al enige tijd dat werken op lokaal niveau zeer effectief is. Vooral als bestuurders en bewonersorganisaties vruchtbaar samenwerken. In het landelijke en internationale beleid is die gedachte ook gemeengoed geworden. De rol van de gemeenten is cruciaal. Zij staan het dichtst bij de burgers. Het feit dat tweederde van de 2500 aktiepunten uit Agenda 21 op lokaal niveau ingevoerd moet worden, bevestigt dit.

Inmiddels hebben ruim 350 Europese gemeenten het Klimaatverbond getekend. Zij moeten de trendsetters worden. Er

gebeurt veel, maar de activiteiten zijn erg gespreid en niet opvallend genoeg. Als we alle in Nederland gerealiseerde projecten in één stad samen zouden brengen, zou de eerste echte ekostad er ruimschoots zijn.

Stuurgroep

De campagne is in feite al van start gegaan. Bij het Platform voor Duurzame Ontwikkeling in Utrecht is een Stuurgroep Lokale Agenda 21 opgericht, die gaat bekijken hoe dit proces kan worden versneld. En er gebeurt meer. Eind mei werd in het Deense Aalborg een Europese conferentie gehouden, die geheel aan de ontwikkeling van duurzame ste-

den was gewijd. Ook het belang van het gebruik van het proces van de Lokale Agenda 21 en het werken met indicatoren kwam daar aan de orde.

De plannen voor een internationale ekostad-campagne zullen besproken worden op een grote conferentie over Sustainable cities in Manchester, Global Forum '94 van 24 juni tot 3 juli. Met vijftig geselecteerde steden uit de hele wereld wordt daar gewerkt aan plannen voor het ontwikkelen van een duurzaam lokaal beleid. Den Haag vertegenwoordigt Nederland. Voor ons land kan het effectief zijn in het begin met een groep van gemotiveerde gemeenten intensief samen te gaan werken. Vooral onder de klimaatverbondgemeenten zullen die gemakkelijk te vinden zijn. De stuurgroep selecteert een groep van vijftien tot twintig gemeenten. Met die groep zal een versneld proces naar duurzaamheid van start gaan. Voor het uitproberen van de lokale duurzaamheidsmeter wordt aan die groep van gemeenten gedacht.

Jan Juffermans

Platform voor Duurzame Ontwikkeling
Tineke van der Schoor
Postbus 19245, 3501 DE Utrecht
Telefoon 030-367997

Videobanden ekosteden te huur

Van de ekosteden Davis in Californië en Curitiba in Brazilië zijn bij De Kleine Aarde videobanden te huur. Op de banden is te zien hoe het lokale klimaat verandert door maatregelen die ook het mondiale klimaat ten goede komen. Beide steden kregen een uitgebreid netwerk van fietspaden, een goed gescheiden afvalophaalsysteem en veel groenvoorzieningen. Curitiba heeft een openbaar vervoerssysteem dat even frequent en betrouwbaar is als een metro, maar slechts een vijfthonderdste deel per kilometer heeft gekost. De videobanden van Davis en Curitiba zijn te huur bij De Kleine Aarde. Ook de videobanden 'Naar een Duurzame Gemeente' van de Vereniging van Nederlandse Gemeenten en 'Werk samen aan een schone wereld' zijn te huur. Bel 04116-84921.

Den Haag ontwikkelt milieuthermometer

Wie bepaalt dat Den Haag een beter afvalbeleid heeft dan Groningen? Of dat Almelo minder energie verspilt dan Deventer? Het was een vraag waar gemeenten en milieu-organisaties zich het hoofd over braken. Totdat de Amerikaanse stad Seattle met een 'duurzaamheidsmeter' op de proppen kwam. Met de duurzaamheidsmeter kan vastgesteld worden hoe duurzaam een stad is. Ofwel hoeveel energie ze per hoofd van de bevolking gebruikt, hoeveel water of hoeveel afval. Haagse ambtenaren hebben onlangs ook een duurzaamheidsmeter ontwikkeld. De Haagse versie is minder uitgebreid dan de Amerikaanse, die aspecten als gezondheid, opleiding, veiligheid en werkgelegenheid meet. Vandaar dat de Hagenaars spreken over 'milieuthermometer' in plaats van duurzaamheidsmeter. In de toekomst zal de gemeente haar eigen

EKO STAD

milieubeleid toetsen met de meter. Indikatoren toetsen de kwaliteit van bodem, water, lucht en natuur. Ook de hoeveelheid geproduceerd geluid, afval en het energieverbruik valt inspectie ten deel. Den Haag zal de uitkomsten gebruiken voor toekomstig beleid en de bevolking zoveel mogelijk op de hoogte stellen van de uitkomsten. De milieuthermometer werkt specifiek voor de Haagse situatie, maar is met aanpassingen wel in andere gemeenten te gebruiken. Volgens Cees

Scheffers, één van de ontwerpers, is er veel belangstelling. „Zelfs uit het buitenland krijgen we regelmatig vragen.”

Voor meer informatie: Cees Scheffers, afdeling Milieubeheer, 070-3536121.

Grote steden op duurzaamheidstoer

De vijf steden Amsterdam, Den Haag, Groningen, Delft en Utrecht hebben het meest duurzame beleid van Nederland. Vlak daarachter volgen steden als Amersfoort, Schiedam, Arnhem, Dordrecht, Hengelo, Apeldoorn en Enschede. Jan Juffermans van De Kleine Aarde peilde in vogelvlucht betrokkenen uit maatschappelijke en milieugroeperingen, en vroeg hun op welke gebieden Nederlandse gemeenten goed skoren en motivatie laten zien. Op zestien punten, waaronder gifvrij beleid, EcoTeams, fietsbeleid, gezondheid, Noord-Zuidrelaties en tropisch hardhout-

beleid, konden gemeenten hun goede wil laten zien.

Kees Beart van de Stichting Natuurverrijking wees acht gemeenten met totaal gifvrij groenonderhoud aan. Naast Arnhem, Ede, Enschede, Schiedam en Zwolle vallen Smallingerland, Teteringen en Weert in de prijzen. De Hart voor Hout-campagne prijst zeven gemeenten om hun tropisch hardhoutbeleid. Gouda, Boxtel, Den Haag, Den Helder, Dordrecht, Schiedam en Utrecht vermijden zoveel mogelijk tropisch hardhout binnen de gemeentegrenzen. In totaal zijn 68 gemeenten op de lijst terechtgekomen. De 'winnaars' kregen in minstens acht van de zestien gevallen een plusje achter hun naam.

Opvallend is dat grote steden meer aandacht hebben voor duurzame ontwikkeling dan de kleinere plaatsen. De lijst is uiteraard voor uitbreiding vatbaar.

De selectie van duurzame gemeenten kan besteld worden door f 2,50 over te maken op gironummer 52730 van De Kleine Aarde, Boxtel, o.v.v. 'Overzicht gemotiveerde gemeenten'

Herkauwers maaien gras

In het Zaanse Vijfhoekpark is machinaal maaien niet meer nodig. Zes Schotse Hooglanders millimeteren samen twintig hectare gras. Het scheelt de gemeente brandstof en het publiek een hoop herrie. De herkauwers staan achter hekken en wildroosters, maar het publiek mag er vrij tussen door lopen. Aaien is niet aan te raden. „Wie te dichtbij komt, kan op de horens worden genomen”, aldus een gemeente-ambtenaar.

foto Elise Dekker

Sukcesvolle Eko-opleiding voor migranten

Het in mei vorig jaar gestarte projekt Scholing en Arbeid voor Migranten in de Agrarische Sector (SAMAS) in Lelystad is een succes geworden. De eerste vijftien kursisten hebben de opleiding afgerond en vervolgprojecten staan op stapel. Niet alleen in Lelystad zelf zullen vijftien nieuwe mensen deelnemen, even grote groepen gaan aan de slag in Hilversum, Hoogeveen en Zaandam. Ook zij krijgen veertig weken theorie- en praktijkonderwijs in de biologische landbouw. De eerste groep deelnemers was afkomstig uit Suriname, Somalië, de Antillen, Italië, Iran en Irak. De vervolgprojecten besteden speciaal aandacht aan vluchtelingen, onder meer uit voormalig Joegoslavië.

Voedingstelefoon krijgt nieuw nummer

De Voedingstelefoon van het Voorlichtingsbureau voor de Voeding (VoVo) heeft een nieuw infonummer gekregen. Het oude 06-nummer is toebedeeld aan een andere organisatie. Het nieuwe nummer van de Voedingstelefoon is 070-3510810. Voor alle vragen over voeding zijn de medewerkers van het VoVo op werkdagen van 12.00 tot 16.00 uur via dit nummer te bereiken.

Maandkalender voor kleine rommelmarkten

Erik Snuffelaar, een bekende naam in de Nederlandse verza-

melaarswereld, heeft een service- en informatiebureau opgezet voor de rechtgeaarde rommelmarktklant. Tot die service behoort sinds maart de uitgave van een maandelijks verschijnende rommelmarktkalender. Op de kalender is een selectie te vinden van alle school-, kerk-, kinder- en verenigingsmarkten in het land.

Erik Snuffelaar meldt in een nieuwsbrief dat in principe alleen kleine rommelmarkten op de kalender komen.

„Maar als voornaamste stelregel geldt, dat het aanbod zoveel mogelijk zolderopruiming dient te zijn, want dat is wat de ware snuffelaar zoekt: dat ene schoteltje of dat ene popje om de verzameling compleet te maken.”

De kalender loopt overigens tot half september, omdat de kleine rommelmarkten volgens Snuffelaar sterk seizoensgebonden zijn. Een abonnement kost f 17,50 per jaar.

Info: Erik Snuffelaar, postbus 150, 3740 BD Voorthuizen. Telefoon 03429-4477.

Fietstrommels voor Utrechtse Vogelenbuurt

De Utrechtse Vogelenbuurt is uitgerust met drie fietstrommels, een soort plastic koepel waar vier fietsen tegen betaling van vijftien gulden per maand veilig en droog gestald kunnen worden. Volgens Erik Casparie van de welzijnsorganisatie Uno moeten drie trommels voorlopig toereikend zijn.

„Er is wel behoefte aan meer, maar een trommel kost al gauw tienduizend gulden. En dat geld is er niet.”

De oude stadswijk is voorzien van vier grote buurtfietsenstallingen, waarin maximaal zestig fietsen kunnen. De stallingen maken onderdeel uit van een groter wijkmilieuplan, waaraan

het opbouwwerk en de bewoners van de Vogelenbuurt werken.

Milieubeleidsplan voor de jeugd

De gemeente Haarlemmermeer heeft een eigen jeugdmilieubeleidsplan laten maken, waarin het gemeentelijk milieubeleid in eenvoudige taal wordt uitgelegd.

Achterin het plan is een enquête opgenomen, waarin jongeren met behulp van stickers en vijftien zelfklevende 'geldzakjes' hun eigen top-tien van milieuproblemen kunnen samenstellen en aangeven hoe de gemeente Haarlem haar milieugulden het beste kan besteden.

Beste inzame- laars van pro- vincie Limburg

Heidemij Tijdschrift, het vakblad voor het leefmilieu, meldt in haar aprilnummer dat de inwoners van het dorpje Beersel de beste glas- en oud papier-inzamelaars zijn van de provincie Limburg. Sinds deze gemeente in 1991 met het idee van de 'dure vuilniszak' experimenteert ligt hun score tweemaal zo hoog als normaal en is het aanbod van ongesorteerd huisvuil met zestig procent gedaald.

In Beersel geldt het principe dat de vervuiler betaalt. De gemeente verstrekt de vuilniszakken, waarvan de huishoudens er extra bij moeten kopen als ze meer afval produceren dan gewenst is. Naast financiële prikkels in de vorm van dure zakken biedt Beersel ook gratis kompostvaten, boxen voor klein chemisch afval, stickers tegen ongewenst drukwerk en de mogelijkheid om snoei-afval aan huis te laten snoeien aan.

Oude koelkasten worden verder op afroep gratis opgehaald en voor de inzameling van oud papier kunnen verenigingen subsidie krijgen.

Het enige wat nog niet gebeurt, is het inzamelen van plastic en drankverpakkingen - bekend als de grootste 'zakkenvullers'. Dat viel tot nog toe helaas niet op een zinvolle manier te recylen.

België krijgt ook PET-fles met statiegeld

Belgen kunnen vanaf deze maand frisdrank kopen in herbruikbare PET-flessen met statiegeld. Het initiatief komt van de warenhuisketen Colruyt, die tot voor kort alleen plastic flessen voor eenmalig gebruik op de markt bracht. De oude fles verdwijnt voorgoed uit de schappen van de keten. De PET-fles is twintig keer te hergebruiken, waardoor negen keer minder plastic nodig is en evenveel keer minder afval ontstaat. In 1995 wil Colruyt ook retourstelsysteem voor wijnflessen introduceren.

Goud voor Hipp

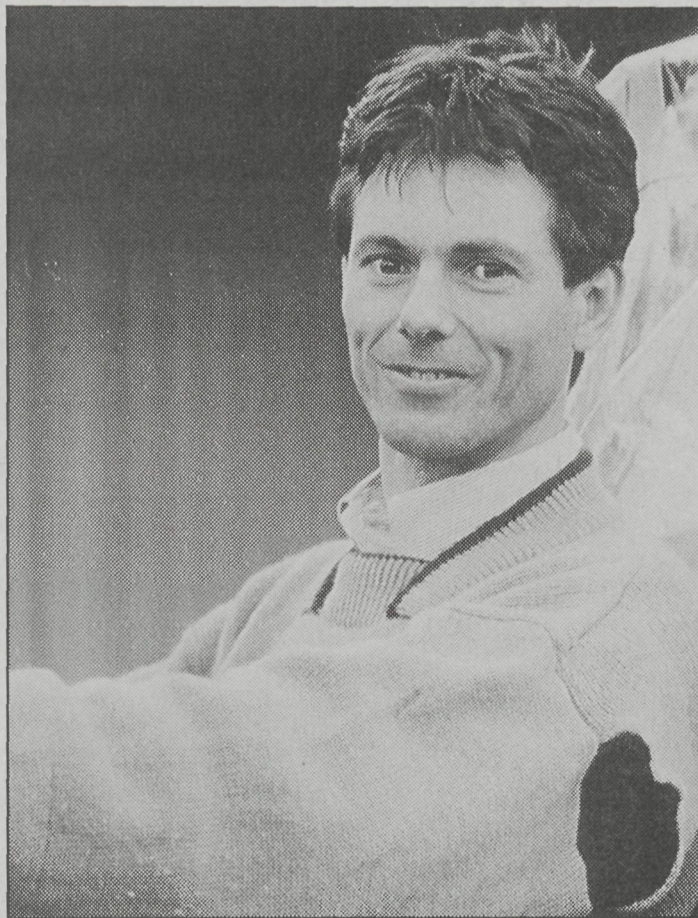
De Duitse fabrikant Hipp, leverancier van biologische babyvoeding die in Nederland onder de merknaam Bebix in de handel te verkrijgbaar is, heeft de Gouden Aardappel van Biologica gekregen. Biologica, de organisatie voor biologische landbouw en handel, kent deze jaarlijks milieutrofee aan Hipp toe omdat de fabrikant „bijdraagt aan de verbreiding van de biologische gedachte.” De Gouden Aardappel is een symbolische verwijzing naar het allereerste Nederlandse produkt dat voorzien is van een Eko-keurmerk.

K O P L O P E R S

„EIND JAREN ZEVENTIG maakte ik op de hoogvlakte van Peru mijn eerste windgenerator. Het waren kleine molens met een lage capaciteit. Maar voor de lokale bevolking was het een goed alternatief. De zwart-wit tv daar werd aangesloten op een oude accu. Als de accu leeg was, ging hij op de rug van een ezel naar het dorp beneden. En vol weer naar boven. Ik gaf bij Huaraz, een Peruaans dorp, een zelfgemaakt windmolentje aan een boer in bruikleen. We maakten een deal. Hij mocht de molen een jaar gebruiken in ruil voor onderhoud. Dat verliep heel goed. Hij nam er eerst wat lampjes bij. Daarna verkocht hij een stier en kocht hij een naaimachine voor zijn vrouw en een tv.

Het heeft me aan het denken gezet over de mogelijkheden die er zijn in een land als Peru. Van de 45 mensen in het dorp konden er zes meteen een windmolen betalen. Dertien mensen waren bereid er een lening voor af te sluiten. Er was duidelijk een behoefte. In de Derde Wereld is het potentieel aan alternatieve energiebronnen gigantisch. Neem Nicaragua. Er zijn watervallen en rivieren. Ik ken zo tweehonderd plekken waar je waterkrachtinstallaties kunt neerzetten. Het is een land met voldoende zon. Zonne-energie te over. Aan de zuid-west-kust is voldoende wind voor windmolens. Daarmee zou water opgepompt kunnen worden om het land te irrigeren. De bottleneck voor mensen daar zijn altijd weer de hoge aanschafkosten. Een boer zal liever een pompje van vierhonderd dollar aanschaffen, dan een windmolen die zeshonderd dollar kost. Het verschil is wel dat het pompje na twee of drie jaar versleten is.

foto Barnavelde Courant

Winfried Rijssenbeek (39) *energiesdeskundige*

En het loopt op diesel, wat geld kost. Een windmolen vergt wel onderhoud, maar als hij loopt, kost het de boer niks. Ik pleit al jaren voor meer aandacht voor banken of ontwikkelingsorganisaties die krediet verlenen aan arme boeren. Het is ook een taak van de nationale overheid. En niet te vergeten de internationale samenwerking. Vanuit de Nederlandse overheid zijn er tig projecten, maar er kan nog veel meer gebeuren. Met name vanuit de particuliere organisaties. Ik werk bij het ETC, een organisatie voor duurzame ontwikkeling in zuidelijke plattelandsgebieden. Wij denken vanuit de *twinninggedachte*. Als we hier een duurzame ontwikkeling willen, moet dat dus ook in de Derde Wereld plaatsvinden. Voor het noor-

den betekent dat, dat we haast moeten maken met de ekologisering van de woonomgeving. Zuinig zijn met water, met elektriciteit, vloeibedden aanleggen om ons water te zuiveren. En hoewel de technologieën anders zijn, moeten deze processen in het zuiden ook van de grond komen. En dus moeten we vooral de initiatieven in de Derde Wereld ondersteunen. Het heeft alleen geen zin om mensen te voorzien van duurzaam opgewekte energie zonder te kijken hoe ze kunnen besparen. Dat geldt zelfs voor Derde Wereldlanden. In arme steden is een tekort aan alles. Maar als mensen dan licht hebben, zijn er geen spaarlampen. Watergebruikers krijgen geen voorlichting over een spaarkraan. In sommige landen betalen armen een vast minimum bedrag voor stroom en water. Dat maakt het heel moeilijk om te besparen op energiegebruik. Je kunt niet zeggen: gebruik

minder, denk aan het milieu! Ik denk dat je ook deze mensen moet laten betalen voor elektriciteit. Om te besparen, moet je het mensen laten voelen in hun portemonnee. En met het extra geld zou het energiebedrijf mensen van spaarlampen moeten voorzien. Er gebeuren gelukkig goede dingen. In Mexico-stad zijn experimenten gedaan met water uit het riool. Voor het zwarte en grijze watercircuit is er een biogasinstallatie, waarvan het afvalwater wordt gerecycled in vloeibedden. In plaats van afval heb je dan een voedingsbodemp. Er groeien groenten langs de kant, vergelijkbaar met opbrengsten die wij uit de westlandse kas halen. In Managua, de hoofdstad van Nicaragua, zijn de kavels heel groot. Daar is het goed toepasbaar.”

Bangladesh teelt mondjesmaat ekologisch boro en dahl

Trainingscentrum Proshika stelt duurzaam voorbeeld

Bangladesh is bekender door de overstromingen dan de landbouw. Toch maakt de landbouw grote ontwikkelingen door. Het gebruik van kunstmest neemt toe, maar de opbrengst daalt. De Bengaalse organisatie Proshika zette met succes een ekologische proefboerderij op. Farouck Ahmed, directeur van de boerderij, bracht een bezoek aan Nederland.

Petra Souwerbren

Bangladesh is de delta van drie rivieren die uit de Himalaya komen. Tachtig procent van de 110 miljoen zielen, die het Derde- Wereldland telt, leeft in een van de tachtigduizend dorpen. Landbouw is de belangrijkste bron van werk en inkomsten. Maar hoewel het land vruchtbaar is, blijft de voedselvoorziening een probleem. In tegenstelling tot ons land, waar elke boer land bezit of pacht, is in Bangladesh zeventig procent van de bevolking landloos. Het betekent dat er voldoende goedkope arbeid beschikbaar is. Verder is er veel traditionele kennis aanwezig over landbouw zonder chemische middelen. De combinatie van die twee factoren, kennis en beschikbare arbeid, maakt het klimaat voor verduurzaming van de landbouw gunstig. De overheid in Bangladesh doet echter geen stap in die richting. Maar de maatschappelijke organisaties worden steeds enthousiaster over duurzame, ekologische

landbouw. Dankzij voorbeeldboerderijen en voorlichting zijn al veel boeren en boerinnen omgeschakeld naar schone landbouw.

Groene revolutie

De Groene revolutie heeft grote invloed op het landbouwbeleid in Bangladesh. De overheid probeert de voedselproductie te verhogen met gewassen die meer opbrengen. Maar daarvoor zijn ook kunstmest, bestrijdingsmiddelen en een goede watervoorzie-

ning nodig. De productie van boro, winterrijst, werd tussen 1980 en 1990 tweeënhalf maal zo groot. Om de productie op peil te houden is steeds meer kunstmest nodig en neemt het gebruik van bestrijdingsmiddelen toe. Boeren klagen dat de productie terugloopt. Wat overblijft, is een eenzijdige voedselproductie. Meer oppervlakte rijst, maar minder peulvruchten, een belangrijke bron van eiwitten voor de arme bevolking. Het kunstmestgebruik in het Aziatisch land neemt in hoog tempo toe. Tien kunstmestfabrieken voorzien Bangladesh

grotendeels in de eigen behoefte. Maar deze productie gaat, net als elders, gepaard met vervuiling van water en lucht. Het land kent enkele milieuwetten, maar die worden meestal vergeten. Maatschappelijke organisaties zijn kritisch over deze ontwikkeling. Door hen begeleide boeren gebruiken steeds vaker organische mest. Slechts als dat onvoldoende productie oplevert, komt er aanvullend kunstmest op het land.

Gekonserveerde vis

Bangladesh gebruikt in vergelijking met andere landen weinig bestrijdingsmiddelen. Daar staat tegenover dat de intensieve rijstteelt om meer insecticiden vraagt. De gewassen blijft zelfs het zeer giftige DDT niet gespaard. Bangladesh produceert het zelfs, ondanks een officieel verbod op DDT. Ondeskundig gebruik van bestrijdingsmiddelen levert dramatische situaties op. Zo werd een lokale handelaar aangetroffen die vis tijdens het drogen konserveerde met DDT. Geen probleem, vond hij, je

foto Henriëtte van Duuren den Hollander

■ **Herbebossingsprogramma bij Proshika**

spoelt het er wel weer af. In theeplantages wordt 2,4 D, een middel dat bij ons allang verboden is, zeer intensief gebruikt. Flesjes met bestrijdingsmiddelen worden regelmatig verkocht zonder etiket. Soms ook met etiket, wat weinig uitmaakt, want de meeste kleine boeren kunnen niet lezen. Het resultaat is dat er gewerkt wordt met blote handen, zonder masker, en dat er teveel of verkeerde middelen worden gebruikt.

Linzen

Farouk Ahmed is directeur van Proshika, een organisatie die een duurzaam voorbeeld voor de landbouw wil stellen. Hij bevestigt dat noch de boeren noch het land beter van de huidige landbouwonwikkeling worden. „De rijstproductie is toegenomen omdat het areaal is vergroot. Het gaat echter ten koste van de linzenproductie. Dahl, gemaakt van linzen, is het voedsel van de armen.”

Gepaard met de intensivering van de landbouw gaat een afname in rijstrassen.

„Vroeger hadden we twaalfduizend rijstrassen. Nu zijn er al vijfduizend van verdwenen. De huidige soorten zijn bovendien vatbaarder voor ziekten en plagen”, aldus Ahmed.

Proshika heeft een Training Centre op zestig kilometer van de Bengaalse hoofdstad Dhaka. Onderdeel van het centrum is een ekologische proefboerderij. Eind jaren zeventig werd op bescheiden schaal gestart met organische landbouw zonder kunstmest en bestrijdingsmiddelen. Sinds 1987 werkt Proshika ecologisch, wat volgens Ahmed veel gefundeerder is.

Aan de basis van Proshika's visie staat de Japanner Fukuoka. Fukuoka's *do nothing farming* leidde tot veel succes. Hij haalt zelfs een hogere rijstproductie dan het Japanse gemiddelde. Het systeem is gebaseerd op het bos. Niet ploegen of wieden, geen kunstmest en bestrijdingsmiddelen en verschillende vegetatielagen met gewassen, struiken en bomen. Velen hebben echter tevergeefs geprobeerd dit systeem te imiteren.

Voeling met de grond

„Proshika ervaart dat het erom gaat 'voeling met je eigen grond' te krijgen. De methoden moeten worden toegepast op de specifieke omgeving”, aldus Ahmed. De resultaten zijn voorlopig goed. Op een moeilijke zandgrond heeft het proefbedrijf in vier jaar tijd problemen met erosie, insectenplagen en onkruid overwonnen. Dankzij het aanplan-

ten van bomen, struiken en gras, meer bemesting, bodembedekking en gemengde teelten wordt er nu winst gemaakt.

Ook geeft Proshika cursussen ecologische landbouw. Zowel groepen boeren die gemeenschappelijke grond bewerken, als boeren met eigen land zijn positief. De ervaringen zijn sprekend. Een boer in het noorden schakelde twee jaar geleden om en oogst nu twee maal zoveel mosterdzaad. Een weduwe die vier jaar geleden na een cursus overstapte op duurzame landbouw had zo'n goede groente-opbrengst, dat ze zich een paar koeien kon veroorloven. Dat is zeer bijzonder voor een vrouw alleen. Proshika besteedt veel aandacht aan de diversiteit in de landbouw. Er worden allerlei gewassen verbouwd. Niet alleen voor Bengaalse begrippen traditionele soorten staan op het land. Kool is een nieuw gewas en blijkt populair onder de bevolking.

Droom

Rijst is het basisvoedsel in Bangladesh. Tegenwoordig staat er ook ecologische rijst op het land. Zowel moderne als traditionele rassen worden geteeld, waarbij resistentie tegen ziekten en plagen voorop staat. Een nieuwe ontwikkeling is het houden van vee. Op kleine schaal wordt kippen en melkvee voor eigen gebruik geïntroduceerd. Niet alleen is daardoor een beter inkomen haalbaar, maar het vee levert ook mest die in Bangladesh schaars is.

Proshika stimuleert de teelt van meerdere gewassen per jaar. Dankzij het tropische klimaat en de vruchtbare grond zijn drie oogsten per jaar mogelijk, in plaats van de een, soms twee, die nu gebruikelijk zijn. Maar om boeren daar werkelijk voor te motiveren zijn landhervormingen nodig.

Medewerkers van maatschappelijke organisaties zijn heel positief. Zij bevestigen dat duurzame landbouw de voedselzekerheid kan garanderen. De ecologische landbouw is levensvatbaar en kan dezelfde opbrengst halen als de intensieve chemische landbouw. Bovendien hebben de boeren dan minder kosten en zijn zij minder afhankelijk van externe factoren. Ahmed: „Duurzame landbouw is niet langer een droom. Het werkt.”

Zonneradio uit China

In China wordt gewerkt aan een radiotoestel op zonnecellen. Initiatiefnemer is de Vanguard Trust, een organisatie die gelieerd is aan de religieuze Baha'i-beweging. Baha'i besteedt veel aandacht aan duurzame ontwikkeling en heeft nu haar oog laten vallen op het enorme batterijgebruik in radiotoestellen in ontwikkelingslanden. In een land als Tanzania gaat tien procent van het arbeidsloon op aan batterijen. Eerdere zonneradio's haalden de normale verkoopkanalen niet. Dit nieuwe type is betaalbaar, uiterst efficiënt en doet het zelfs bij zwak licht. Met steun van de Britse BBC, de Deense staatsomroep en de fabriek Chengdu-tv in China verwacht de Vanguard Trust nu een doorbraak. De eerste honderd proefexemplaren zijn al gereed.

Prijzen voor Nederlandse energiebedrijven

Twee Nederlandse initiatieven op energiegebied hebben buitenlandse prijzen in de wacht gesleept. Het eerste was het zonneboiler-programma van de Provinciale Gelderse Energiemaatschappijen PGEM (sinds kort NUON). PGEM haalde met kortingen en begeleiding 1700 partikulieren, bouwbedrijven en zwembaden over tot aanschaf van zonneboilers. Daarvoor kreeg ze in Canada de 'Utility Award' voor bevordering van zonne-energie en warmwatervoorziening. Ook NUON's zuster PEN in Noord-Holland viel volgens het maandblad Natuur en Milieu in de prijzen. In het Indonesische Lebak plaatste de PEN met succes zonnepanelen op vijfhonderd huisjes en openbare gebouwen om de bevolking van energie te voorzien. Omdat de mensen er direct belang bij hebben onderhouden ze de panelen zelf goed. Dat bezorgde de PEN een eervolle vermelding in de Italiaanse Liguria prijsvraag voor kulturele samenwerking.

Vervolg Regeladvertenties

■ TE HUUR/VAKANTIE

Voet van de Cevennen (omg. Nîmes) Zuid Frankrijk. Temidden van natuur en rust, te huur, SFEERVOLLE KAMERS/APPARTEMENTEN in 16e eeuwse huizen. Uniek wandelgebied. Tevens gelegenheid tot nemen van teken/schilderlessen. Inf. Hilde Schneider, 085-433937.

Boerderij DE GALERIJ Dwingeloo (DR.) groepsaccommodatie (14 ps.) met of zonder verzorging, multi-functionele ruimten. Inlichtingen/folder: 05219-2058.

Vegetarisch pension de Krite. In de zuidwesthoek van FRIESLAND. Heerlijk, klein vakantieverblijf voor korte of langere periode fietsen, wandelen, zeilen. Tussen IJsselmeer en het Gaasterland. Ike Onderstal, Buorren 26, 8721 GR Warns, tel. 05149-2052.

(Oudere) Jongeren HOTEL 'Huis aan de Rots'. Sfeervol klein hotel gelegen in het prachtige Geuldal. Ideale plek om te wandelen, fietsen en te genieten van onze gezonde keuken met biologische en ecologische producten (ook vegetarisch). Vanaf f 41,50 p.p/p.n. In nabijheid van Maastricht en Thermae 2000. Geulhem, Zuid-Limburg, 04406-41912.

Te huur: INDIANENTENTEN in de Franse Pyreneeën, in bosrijke bergvallei. Mooi wandelgebied, natuurreservaat, mogelijkheid van biologische maaltijden. Inlichtingen: Ton Bastiaansen, Tagnere, 09230-Merigon. tel. 00-3361660491 's-avonds.

In de zuidwesthoek van Friesland: Vegetarisch pension DE KRITTE. Vraag de folder! Ike Onderstal Buorren 26, 8721

GR Warns. Tel. 05149-2052. Aangeboden gedurende 3 weken in augustus BOERDERIJ, landelijk gelegen in Noord-Groningen. Inlichtingem 05951-1378.

Te huur: EENVOUDIG HUIJJE met grote tuin, vlakbij Waddenzee en IJsselmeer. voor 2 à 3 volwassenen en kind. vrij mei-augustus. Prijs vanaf f 300,- per week. Tel. 020-6168953/023-144283.

PODERE SAN PIETRO. Pension in Toscane, schitterende natuur-rust- wandelen- heerlijk (biol.) eten- 40 min. van Florence. Informatie: DaCostakade 66, 1053 WP Amsterdam.

Wie wil een jaar 'eruit'? Mogelijkheid aangeboden om bio-tuin met berghuise te verzorgen in ZUID-SPANJE. N.G. Daum, W.A. Roorda 'Las Huelgas' E-23310 Mogon (Jaen) Spanje. Contactadres NL: J. Vonk, Kremersheerd 146, 9737 PE Groningen. Tel.: 050-255890 (op kantooruren).

Te huur: Grote + kl. STACARAVAN + douche op 900 m² grond. Geen camping, stilte en vrijheid. In Buurse (Ov.) bij natuurgebied. Mei t/m aug. Tel. 02153-18579.

Te huur zeer eenvoudige WOONRUIMTE voor een derde persoon. Man of vrouw. Leeftijd van ong. 50-60 jr. Omgeving tussen Alkmaar-Hoorn. Br. onder nr. RA 8908 TH.

Uniek gelegen GROEPSHUIS (ca. 20 pers.) voor midweken + vakantie/zomercursussen. Info: 033-945500 (omg. Amersfoort).

FRANKRIJK, Lage Vogezen. In stille, bosrijke omgeving biedt Ecolonië, ecologisch centrum, u gastenkamers en natuurcamping. Verzorging workshops en cursussen. Tevens groepsaccommodatie en activiteitenruimten te huur. Folder: Henny 015-138111 of Frankrijk 00-3329070027.

Kamperen op boerderij midden Portugal omgeving EVORA. Prachtig landschap, zwemmen-paardrijden. Tevens eenvoudig appartement te huur. Vraag folder 05291-55120.

West Z.-Vlaanderen te huur landelijk gelegen VAKANTIE-

WONING, 4-6 pers., 12 km van stranden; fietsen, wandelen, rust. Info: 070- 3550641; 01170-54121.

Kamperen in LIMBURG. Gezellige en rustige groene camping in bosrijke omgeving (natuurgebied het Leudal ong. 400 ha) te Neer, Midden-Limburg, uitstekend geschikt om te wandelen en/of fietsen, veel bezienswaardigheden in de omgeving. De camping is ook ideaal voor kinderen. Info/folder: tel: 04749-4570.

Te huur: 2- en 4 persoons WOONWAGEN; idyllisch, veel privacy; in prachtig wandel- en fietsgebied. Bel voor reserveren of informatiefolder: 05430-63766.

Vakantie in de VOGEZEN: Paardrijles voor beginners en gevorderden van 17 tot 23 juli en voor gevorderden van 24 tot 30 juli. Trektocht te paard door de Vogezen, kosten incl. slapen en eten f 60,- p.d. Bel naar Paulus en Irene na 20 uur: 00-33.29.23.29.38.

Te huur gevraagd: WOONRUIMTE bij eko- of bd-bedrijf. Met enige privacy. Huisdieren moeten welkom zijn. In ruil daarvoor wil ik of gedeeltelijke huur betalen of werken op uw bedrijf. Ik heb kennis van verschillende takken in de landbouw. Betsie Bankers, Dopheide 8, 5754 EG Deurne. Telefoon 04930-19565.

■ KURSUSSEN

Ontspanning, meer energie en ruimer inzicht in eigen mogelijkheden. Van 16 t/m 23 juli; ZOMERCURSUS Acem-meditatie in Havelte (Drenthe). U kunt leren mediteren en/of uw kennis en ervaring uitbreiden. Info: 050-426286, 05118-31863 of 015-627865.

Vakantie cursus DEEP ECOLOGY. Kunnen wij nog licht en spoorloos leven in de natuur? Een zomerweek in ekologisch verbouwd Centrum Aarde-Werk. 13-19 augustus. Werken met muziek, schilderen, beweging, rituelen en discussie. Info: 070-3467362.

■ DIVERSEN

Ecologisch ZELFBOUWPROJEKT in Friesland (bij Bartlehiem). Unieke lokatie + mogelijkheden. Inschrijving,

info en voorwaarden. 085-813759 tussen 10.00-12.00 u.

Droomt u van een tuin waar planten vrolijk over muurtjes huppelen, met prachtige doorkijkjes en dansende vlinders boven wonderbaarlijke planten-kombinaties? Kies voor een natuurlijk ontwerp en bel voor vrijblijvende afspraak, KARIN KROL TUINEN: 073-123288.

Nieuwe groothandel eko-bouwmate- rialen in Groningen

De provincie Groningen is een groothandel in duurzame bouwmaterialen rijker. De firma Dubomat verkoopt sinds kort vanuit het dorp Huizinge aan bedrijven en particulieren. Dubomat heeft een uitgebreid assortiment: van formaldehyde-vrije houtvezelproducten tot natuurverven en tuinmeubelen en behang. Waarom Dubomat in de verste hoek van Nederland zit? Initiatiefnemer Dirk van Impe: „Er wordt hier veel gerenoveerd. Mensen grijpen dan graag terug op natuurlijke producten.” Het grootste deel van de afzet verloopt echter toch via zes houthandels, die de producten van Dubomat verkopen. De houthandels zitten in Arnhem, Nijmegen, Rotterdam, Badhoevedorp, Leeuwarden en bij Alkmaar. Dubomat heeft zich ten doel gesteld de verkrijgbaarheid van duurzame bouwmaterialen te vergroten en zal dus op zoek gaan naar meer verkooppunten.

Dubomat, Hoofdweg 21, 9992 TS Huizinge. Telefoon: 05955-2830.

Milieu ligt zwaar op V L A A M S E M A A G

Belgisch milieubeleid loopt jaren achter

Vlaanderen had riviertjes die van de chemikaliën in brand vlogen, boeren die milieu-activisten een pak slaag gaven en burgemeesters die groeps-gewijs een nationaal natuurbeheers-plan torpedeerden. In het land van Lamme Goedzak smokt het leven nor d'n hemel, maar is de leefomgeving al bijna dood. De vraag hoe deze te redden - en tegen welke prijs - is niet meer onschuldig, zo zwaar ligt het milieu op de Vlaamse maag.

Yvonne Lauwers
Laurens Lammers

VLAANDEREN, november 1993. In het dorpje Wuustwezel dringt een bende van dertig Kempense boeren hardhandig het ouderlijk huis binnen van de 24-jarige milieu-aktivist Dirk Cleiren. Hij en zijn vader krijgen klappen, kopstoten en trappen. In de tuin wordt een vuur aangestoken en een galg opgericht. Als de rijkswacht drie kwartier te laat op de plek des onheils arriveert, zijn de boeren al op weg naar hun volgende slachtoffer, die eveneens klappen krijgt.

Eind vorig jaar woedde er in Vlaanderen een kleine burgeroorlog. De afrekeningen in Wuustwezel vormden het dieptepunt in een reeks van incidenten waarbij boeren betrokken waren. In de Vlaamse pers verschenen verhalen over landbouwers uit de Noorderkempen die 'methoden van de Ku Klux Klan' toepasten om milieu-activisten, natuurbeschermers, milieu-ambtenaren en leden van de Belgische milieupartij Agalev te bedreigen en te molesteren. Enkele leden van de vereniging Natuurreservaten kregen politiebescherming, omdat ze al wekenlang anonieme dreigbrieven kregen waarin stond dat ze binnenkort 'een kopje kleiner' zouden worden gemaakt.

Zwijnnenvrienden waren het. En, erger, mas-samoordenaars.

Aanleiding voor het georganiseerde boeren-

foto Filip Claus

geweld was de aankondiging, vlak achter elkaar, van twee nationale milieuplannen: het Mestactieplan en de Groene Hoofdstructuur. Het eerste plan moest de verontreiniging van het grondwater met meststoffen door overbemesting aanpakken. Het tweede beloofde harde maatregelen tegen de versnippering van het groene Vlaamse landschap en tegelijkertijd ontwikkeling van de resterende natuurgebieden. Norbert de Batselier (SP), de minister van Leefmilieu, was degene die een oud beleidsplan uit de kast had gehaald en maatregelen aankondigde, die natuur en milieu zouden moeten redden. Miljoenen kippen, varkens en koeien waren teveel voor het Vlaamse milieu, terwijl natuurgebieden nauwelijks bescherming genoten tegen de oprukkende bio-industrie en varkens- en veehouderijen. De Groene Hoofdstructuur, onderdeel van het Ruimtelijk Structuurplan Vlaanderen voor de gehele ruimtelijke ordening van de vijf Vlaamse provincies, viel de boeren rauw op het dak. Tijdens lokale info-avonden kregen 'groene mensen' ervan langs. De boeren waren woedend. Voor velen zou het plan geld gaan kosten of mogelijk het faillissement betekenen. Ook Westvlaamse burgemeesters roerden hun trom. De burger-vaders, onder leiding van de Torhoutse burgemeester De Cuyper, torpedeerden het plan nog voor de informatierondes. Boos, omdat ze geen enkele inspraak zouden hebben gehad en een beperking van hun bestuurlijke vrijheid vreesden. Christelijke politici sprongen op hun beurt op de bres voor de boeren en verdedigden de belangen van de Boerenbond.

DE VLAAMSE JOURNALISTEN

Leo Verschueren en Raf Willems trokken drie jaar geleden in hun boek 'Milieumafia in Vlaanderen' de konklusie dat 'het leefmilieu in Vlaanderen zo goed als dood is.' De schandalen in het opzienbarend dossier overstegen alle fantastische verhalen die een Belg zich maar kon bedenken. In de Netevallei, ooit het romantisch decor van de streekromans van Felix Timmermans, stroomden de meest verontreinigde riviertjes van Vlaanderen. De Laak en de Nete zaten vol met zware metalen uit de chemische industrie en overtroffen daarmee zelfs de Schelde en de Rijn. Zwemmen was verboden. In de Netenboorden mochten zelfs sommige groenten niet meer worden gegeven, omdat er teveel cadmium in zat. Op sommige plekken in het Laakdal werd zelfs brandend water gezien of vlogen bomen spontaan in de fik. In Tessenderlo viel zure

regen in drie verschillende kleuren. Geel, groen en bruin.

Volgens Verschueren, tegenwoordig journalist bij de BRT, spelen politici al sinds de jaren dertig onder een hoedje met grote producenten uit de chemische sektor en de kunstmestindustrie. In ruil voor geschenken, diensten en steekpenningen mogen bedrijven zonder vergunningen en vrijwel ongestraft hun giftige stoffen in het milieu lozen. „Er is sinds ons boek niks veranderd”, zegt Verschueren. De rechtszekerheid van het leefmilieu in Vlaanderen is nog steeds in gevaar.

„Ons milieubeleid loopt ver achter op dat in Nederland. De Batselier is de eerste minister van Leefmilieu die gedurfd heeft zijn

„De milieuwetgeving moet nog veel strenger”

nek uit te steken. Hij heeft zelfs gedreigd met aftreden als hij zijn zin niet zou krijgen.”

De normen die De Batselier in zijn plannen stelt, zijn volgens de Verschueren echter veel minder streng dan de normen van de Nederlandse minister. Sinds de aanscherping van de mestwet in Nederland hebben Brabantse veehouders nu allerlei wegen ontdekt om hun mest illegaal in België te dumpen. Het toezicht is minimaal genoeg om veel meer meststrijtes over de grens te kunnen maken dan officieel is toegestaan. Verschueren: „De regels moeten hier dus veel strenger en op preventie en schone technologie gericht zijn. Eigenlijk ben ik pas tevreden als er weer een otter in de Grote Nete zwemt.”

MILIEUMAFIA IN VLAANDEREN

is nog steeds een populair boek binnen de Vlaamse milieubeweging. De bijna eindeloze opsomming van milieuschandalen staafden wat milieu-activisten al jaren beweerden, maar aan de pers niet duidelijk konden maken. Tot aan de rechter toe, want ook daar delfde het milieu vaak onderspit en kregen de vervuilers gelijk.

De Antwerpenaar Dirk van Regenmortel van de Bond Beter Leef Milieu (BBL), de grootste en machtigste milieukoepel in Vlaanderen, klinkt minder somber dan Verschueren. Er zijn volgens hem ook mooie dingen in milieusfeer te noemen. Bijvoorbeeld dat drie recreatieplassen aan de Belgische kust een internationale wimpel hebben gekregen, omdat ze schoon en veilig

zijn. Of het feit dat baggerfirma's steeds moeilijker aan vergunningen komen om vervuild slib te kunnen storten, dankzij milieugroepen die zich hardnekkig tegen de verstrekking hiervan blijven verzetten.

De BBL houdt zich vooral bezig met het adviseren van de Vlaamse overheid inzake milieukwesties. Dat adviseren gebeurt op hoog niveau in de Mina-raad, de Milieu en Natuurraad Vlaanderen. Van Regenmortel: „Af en toe 'vergeet' de overheid weleens om ons erbij te betrekken, bijvoorbeeld als het om energie- kwesties of duurzame ontwikkeling gaat. Dan moet de bond overleg afdwingen.”

Dat laatste gebeurt dan op een ludieke manier, zoals vorig jaar toen de complete milieubeweging buiten het Vlaams Energie Overleg (VLEON) werd gehouden. De bond voerde samen met Greenpeace actie en overhandigde de minister een klein broeikasje.

In het bondsblad Milieurama probeert Van Regenmortel voortdurend de Vlaamse overheid wakker te houden inzake het te voeren milieubeleid. Dat De Batselier nu weer de plannen voor de Groene Hoofdstructuur heeft doorgeschoven naar kollega Kelchtermans van Ruimtelijke Ordening, vindt hij ronduit slecht. „Kelchtermans heeft op zijn beurt het nationale debat over het plan uitgesteld tot na de gemeenteraadsverkiezingen van dit jaar.”

Vlaanderen blijft een versnipperd land met zware littekens in het landschap, woninglinten en een inflatie aan meubelpaleizen langs dichtslibbende wegen naar uit hun voegen barstende steden, stelde Van Regenmortel teleurgesteld in het bondsblad vast.

„We moeten kontinu blijven werken aan het structuurplan voor Vlaanderen. Anders zitten er geen armen en benen meer aan”, zegt hij nu. „Industriegebieden dijen uit, steden ontvolken en de natuur staat onder druk. Als we de infrastructuur optimaliseren en wonen en werken bij elkaar brengen, maken we de steden weer leefbaar. Niet uitbreiding maar 'inbreiding' is de oplossing.”

DAT HET STRUCTUURPLAN ook boeren het werk gaat kosten omdat de natuur meer ruimte krijgt, realiseert Van Regenmortel zich zeer goed.

„Het plan is en wordt nog steeds hevig onder vuur genomen door de boeren. Hoewel het een ontwerp is, zijn veel boeren al bij voorbaat bang dat hun grond wordt afgepakt om er natuurgebied van te maken. Het protest gaat nu vooral richting Natuurreservaten, de vereniging die tal van

Vlaamse natuurgebieden beheert."

Het gevecht tegen de mestlobby was echter eerder een zaak van Grenzen Aan De Mest (GRAM), een krachtenbundeling van veertig Nederlandse en Belgische milieugroeperingen. Dit platform hanteerde daarbij een slimme taktiek: elke uitbreiding of nieuwbouw van een varkensstal in een bepaald arrondissement werd met administratieve gerechtelijke procedures en bezwaarschriften aangevochten.

Van Regenmortel: „In meer dan 120 Vlaamse gemeenten ligt de overbemesting met fosfaten bijna vijftig procent boven de norm, die eigenlijk al te soepel is. Dat kan niet langer zo. Het principe van het huidige Mestactieplan is goed. Vast ligt waar en hoeveel mest er mag zijn of hoeveel vee teelt er mag plaatsvinden, Maar het is nog een ontwerp. Er moet ook wetgeving komen."

Het Vlaamse milieubewustzijn blijft, ook door het ontbreken van wetgeving, ver achter op dat van

Nederland. Zowel onder boeren, fabrikanten, politici als de bevolking in het algemeen.

Van Regenmortel: „Er zijn te weinig stimuli en te weinig ingangen voor mensen. De overheid heeft een informatiebrochure verspreid en er was een videospotje op tv. Maar met een schoon verhaal en een videootje kom je er niet. Dat heeft uiteindelijk niemand aan het denken gezet. Via grootschalige media proberen de mensen te bewegen, dat werkt niet. De overheid zou een debat moeten opzetten, en lokale initiatieven moeten stimuleren."

Op gemeentelijk niveau gebeurt er nu ook het een en ander. Er zijn boerenmarkten voor biologische producten, er komen nieuwe kringloopcentra bij, die financiële steun krijgen van de overheid. Maar in de industrie en de landbouw liggen altijd de grootste problemen. En zolang het land tweede staat op de ranglijst van grootste overtreders van het Europese milieurecht, faalt het Vlaamse

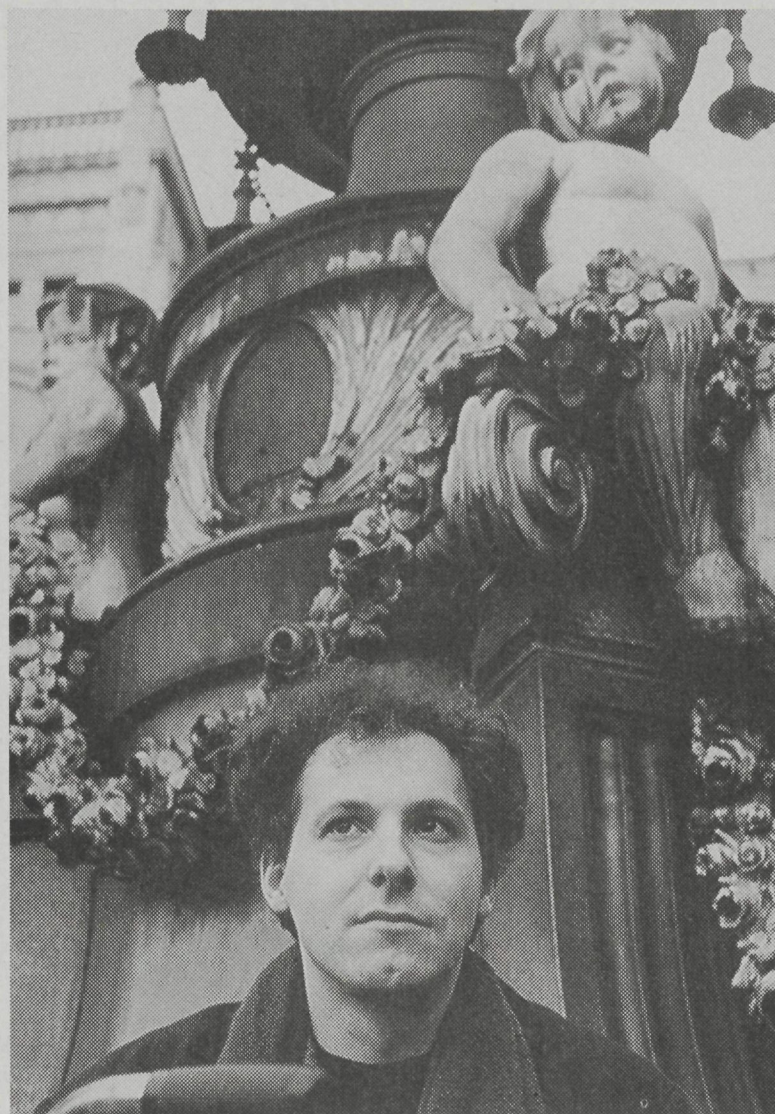

foto Yvonne Lauwers

■ Van regenmortel: "Niet uitbreiding maar 'inbreiding' is de oplossing"

milieubeleid.

Iets anders is dat de milieubeweging in Vlaanderen minder drammerig is dan vroeger. Van Regenmortel: „Er is een portie professionalisme bijgekomen. Niet meer het blinde geloof en daarvoor dag en nacht strijden, maar meer stap voor stap werken naar overleg."

DAT OVERLEG moet in de toekomst veel beter gaan lopen binnen de lokale milieuadviesraden. Uit een onderzoek van de BBL bleek dat in deze raden juist de milieubeweging zwaar is ondervetegenwoordigd. Ongeveer tien procent van de 296 raden heeft zelfs helemaal geen lid uit de milieuhoeke.

Jo de Buule, medewerkster van de Vereniging voor Ekologische Leef- en

Teeltwijze (VELT) in Wommelgem, deed in het ledenblad daarom een hartstochtelijke oproep aan VELT-leden om in de milieu-adviesraad te gaan zitten.

De Buule: „Veel gemeenten lopen tien jaar achter met hun milieubeleid.

Afval wordt nu gescheiden opgehaald, maar er is geen afvalpreventiebeleid. Daar ligt dus een taak voor VELT-leden of plaatselijke milieugroepen. Er moet beleid komen of het moet om."

Het verenigingsleven in Vlaanderen bloeit volop. Iedereen is lid van vereniging, comité of raad, als het vooral maar 'gezellig' blijft.

Daar schuilt het probleem, meent De Buule. „In een milieuraad zitten serieuze mensen.

Belangenbehartigers, die praten over het gemeentelijk milieubeleid. Maar je moet het aandurven om met boeren aan tafel te schuiven om over de Groene Hoofdstructuur te discussiëren."

De meeste Vlaamse milieuraaden blijken logge

apparaten te zijn, waarvan de leden soms maar een paar keer per jaar samenkomen. Sommige milieuraaden komen slechts drie keer per jaar bij elkaar, hebben helemaal geen budget tot hun beschikking of houden besloten bijeenkomsten, terwijl ze openbaar moeten zijn. Er zijn bovendien raden die niet politiek onafhankelijk zijn, terwijl dat wel de opzet was. „Een op de vijf milieuadviesraden heeft als voorzitter de burgemeester zelf! Geen wonder dat adviezen van de raad wel eens in een ambtelijke bureaulade verdwijnen."

Komt het dan ooit nog goed met de Vlaamse milieuraaden? De Buule: „Ach, het is een prachtig instrument. Maar het moet op de juiste manier worden gebruikt. En dat er iets met de adviezen moet gebeuren, zou in de wet moeten worden vastgelegd."

Autoverzekering steunt tropisch oerwoud

Het assurantiebemiddelingsbureau Ideële Verzekeringen in Amsterdam heeft vorig najaar een groene autopolis gelanceerd. Van elke afgesloten autoverzekering gaat tien procent van de incassoprovisie naar projecten ten bate van het tropisch regenwoud.

Met twee bomenfondsen, het World Tree Fund en het International Tree Fund, is afgesproken bij elke autopolis minimaal één bestaande boom in tropisch regenwoud aan te kopen en vier bomen te planten. „Zo zal het 'Ideële bos' steeds groter worden en de uitstoot van kooldioxide door auto's aanzienlijk compenseren”, zo stelt het bureau

in een persbericht.

Initiatiefnemers van Ideële Verzekeringen zijn Paul Burger en Wessel Meijer. Burger is afkomstig uit de verzekeringswereld, Meijer is van oorsprong werktuigbouwkundige en werkte eerst in de petrochemie. Beiden hebben naar eigen zeggen genoeg van „veel geld verdienen zonder dat daarmee enig ander ideaal wordt gediend”. Ideële Verzekeringen doet in hypotheek, verzekeringen en pensioenen. Tien procent van de omzet gaat naar 'goede doelen'. Niet alleen naar bomenfondsen, maar ook naar organisaties als Artsen zonder Grenzen, Dierenbescherming en Pop against Racism, Stichting Gered Gereedschap of het

Noordhollands Landschap. Cliënten kunnen bij het afschrijven van de polis met een stemformulier laten weten welke organisatie ze willen steunen.

De autopolis riep aanvankelijk de nodige twijfels op binnen de milieubeweging. Er was kritiek op de steun aan het World Tree Fund, omdat ze de economische belangen van de plaatselijke bevolking niet goed zou behartigen. Volgens Solidaridad is het World Tree Fund echter bezig haar leven te beteren. Een ander bezwaar was de grote tegenstelling: hoe veel autorijden te rijmen met behoud van het tropenbos? Het assurantiebemiddelingsbureau zegt autorijden niet te willen excuseren noch stimuleren. „Wij zijn juist voorstander van fietsen, openbaar vervoer en carpooling. Maar we zijn ook realistisch: de auto is nu eenmaal een feit. Mensen zijn niet uit hun auto te krijgen, dus kun je er beter iets milieuvriendelijks tegenover stellen,” aldus Meijer.

Oplossingen in de sfeer van compensatie van de vervuiling en reductie van het auto-gebruik liggen volgens de tandem Meijer-Burger daarom voor de hand. Meijer:

„De hele wereld gaat gewoon door met vervuilen. Wij doen op deze manier tenminste iets.”

Biologisch centrum opent deuren

In Lelystad is in mei het Centrum voor Biologische Landbouw geopend. Een unicum in Nederland. De jongste provincie van Nederland wierp zich in luttele jaren op als de snelst groeiende vestigingsplaats van biologische boeren.

Demissionair minister Bukman van Landbouw was de man die tijdens de opening een esdoorn bij het centrum mocht planten. Aan de komst van het informatiepunt is ruim een jaar lang gewerkt. Volgens een persbericht was deze hard nodig, aangezien er vorig jaar uit dertig verschillende landen mensen naar Flevoland

kwamen om de ontwikkeling te zien die de biologische landbouw aldaar heeft doorgemaakt. In 1986 waren er nog maar drie biologische bedrijven in de Flevopolders. Inmiddels zijn dat er ruim zestig.

In het centrum in Lelystad is onder meer een overzichtsexpositie te zien. Andere informatie over voeding, natuur, milieu en gezondheid is te verkrijgen binnen een mediatheek. In een aparte hoek presenteren de bedrijven zich op video. Rond het centrum zijn tientallen soor-

ten bomen en struiken aangeplant, waaronder drachtplanten voor bijen, hommels en vlinders.

Het centrum heeft inmiddels ook een kwartaalblad het licht doen laten zien. Redakteur Peter Kouwenhoven: „Het blad gaat niet uitsluitend over milieuvriendelijke landbouw. Het besteedt ook aandacht aan allerlei leuke kleinschalige dingen. Een uitgeverij als Christoffor bijvoorbeeld brengt zeer boeiende boekjes uit die echter weinig lezers bereiken.”

Een bezoek brengen aan het centrum kan voorlopig alleen op dinsdag, woensdag en donderdag.

Volwassenen betalen een knaak voor een bezoek, kinderen f 1,50. **Centrum voor Biologische Landbouw, Bronsweg 22, Lelystad. Telefoon 03200-81222.**

Max Havelaar koffie in retourverpakking

Service One Catering, een organisatie die catering verzorgt van diverse bedrijven en gemeenten levert sinds kort Max Havelaar koffie per voorraadblik van drie kilo. Op de blikken zit statiegeld. Als ze leeg zijn gaan ze terug, worden ze schoongemaakt en opnieuw gevuld met drie kilo verse koffie.

Konservering vindt plaats door toevoeging van het zwaardere koolzuurgas in plaats van door vacuümtrekken. Niet langer bruikbare blikken worden gerecycled. Het verpakkingsaandeel wordt zo gereduceerd van 10 tot 0,3 procent.

Vliegtuigen die een regen van bestrijdingsmiddelen uitspugen. Bij de teelt van bananen krijgen bananenwerkers en milieu de volle laag. Gelukkig ligt de biologische variant in de schappen van natuurvoedingswinkels.

Helène Kleijburg

De westerse konsument wil een smetteloos gele banaan die weinig kost. Maar de banaan is een delicate plant. Gevoelig is voor veel ziekten en plagen. Dus vliegt er over de plantages een vliegtuigje, dat een skala aan bestrijdingsmiddelen over de tropische bomen uitspuugt. Als de witte vlaggen aan het eind van de plantage zijn verkleurd, is de behandeling geslaagd. Dat er arbeiders op het land werken, doet er niet altijd toe. Plantagehouders hebben weinig klemmentie met hun personeel, laat staan met het milieu. Het is niet het enige gruwelijke verhaal achter de kromme vrucht, waar de EG er jaarlijks 3,7 miljoen ton van afneemt. Gaat het over bananenteelt, dan gaat het over monopolies van de multinationals Dole, Delmonte en Standard Fruit. Over boeren die afhankelijk zijn van de teelt of vrouwen die voor hetzelfde werk minder betaald krijgen dan mannen. En over de exportbeperkingen door de Europese Commissie, waarvan kleine en arme boeren in vooral Latijnsamerikaanse landen het eerste de dupe zijn geworden. Europa wilde ook andere landen een kans geven door te breken op de internationale bananenmarkt, heette het. Alleen wie goedkoop kan aanleveren, overleeft de slag.

Banano Amigo

Gelukkig is er een sprankje positief nieuws te melden van het bananenfront. De drie multinationals voelen de druk van de inter-

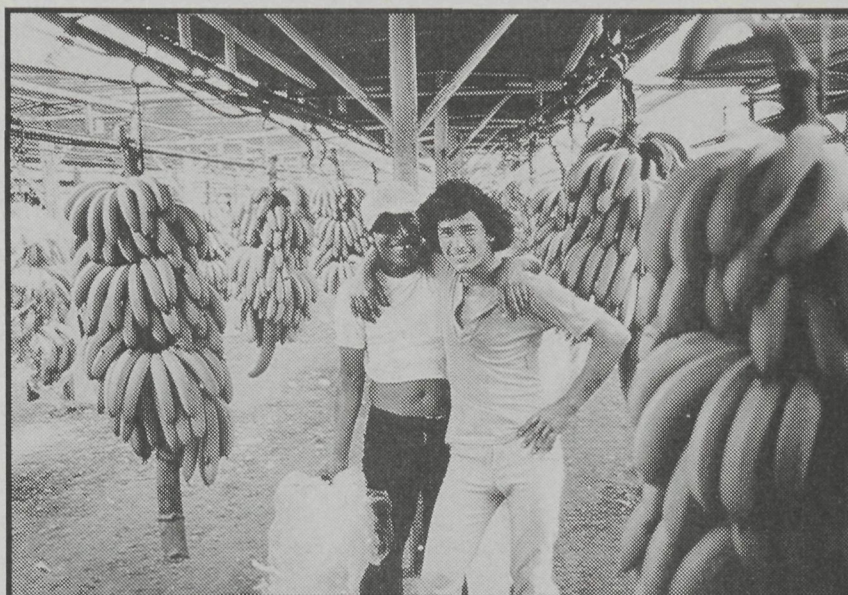

foto Piet Nelissen

Het kromme verhaal van de banaan

Grote en smetteloze vrucht niet per se lekkerste

ationale publieke opinie, die kritisch reageert op de milieu- onvriendelijke teeltwijze. Het protest heeft geresulteerd in de introductie van de 'Banano Amigo', een iets milieuvriendelijkere geteelde banaan. Al is die banaan verre van ideaal voor het milieu, het begin is er.

Positief is ook dat Fertilia al vijf jaar een biologische variant in de winkel brengt. De productie van de banaan is kunstmest en bestrijdingsmiddelen vrij. De vruchten die Fertilia verhandelt, jaarlijks zo'n 1500 ton, komen uit de Dominicaanse Republiek. De prijs ligt hoog: f 6,50 per kilo. Al is het op kleine schaal, de kop is eraf, beaamt Nico Roozen van Solidaridad. Solidaridad werkt aan een strategie om binnen Europa een sociaal en ekologisch verantwoorde banaan op de markt te krijgen. Roozen ziet veel mogelijkheden. Hij is net terug uit Suriname, waar het staatsbedrijf Surland in samenwerking met de universiteit van het Minnesota twee jaar heeft geëxperimenteerd met biologische bestrijdingsmiddelen en vervanging van chemikaliën.

■ Twee bananenwerkers in Costa Rica

En met succes. De monokultuur van alleen bananenteelt werd overboord gezet. Men teelde naast bananen rijst en tropische groenten, waardoor de kilo's gif niet meer nodig waren.

In Suriname zijn meer 'schone' methoden geprobeerd.

Bananenbomen gaan na een aantal jaar tegen de vlakte, aangezien de produktiviteit terug loopt. Waar Chiquita de grond met chemikaliën reinigt, gaat de plantage bij biologische teelt onder water. „Biologische reiniging”, noemt Roozen het. „Twee jaar lang speelt er zich onder water een rottingsproces af. Nadien is de grond op een natuurlijke manier bemest. Het zit daar vol met vis.”

Smaakvoller

Binnen de milieubeweging wordt regelmatig geopperd te stoppen met de consumptie van bananen. De argumenten zijn duidelijk. Een banaan komt van ver en maakt arme boeren afhankelijk. Roozen stelt zich tegen 'het rigide standpunt' tweemaal. „In de huidige ontwikkeling kunnen Latijnsamerikaanse landen niet zonder export”. Roozen bepleit een mengstrategie. Boeren telen deels voor de export, deels voor de lokale markt. Met een mengstrategie blijven er minder bananen over voor de westerse konsument. „We moeten inderdaad minder bananen gaan eten”, zegt Roozen. „En als we ze eten, dan wel ekologisch.”

Voor het einde van dit jaar zal Solidaridad de manzana-, ofwel 'appelbanaan', op de Nederlandse markt testen. Een kleinere soort, die minder chemikaliën vereist. Smaakvoller dan de smetteloze gele. Solidaridad moet de konsument er wel van zien te overtuigen dat groot niet per se lekkerder is.

Margit Warmink

GEEN TWIJFEL MOGELIJK, hier wordt van hout gehouden. Massief kersen salontafel, een beukenhouten en platanen kast, houten stoelen en tafel, allemaal self-made door houtbewerker Sytze de Groot. Alleen de keuken en de lampen zijn niet van eigen hand - maar wel van hout natuurlijk - evenals het parket en het plaatwerk aan het plafond. Maar het eko-gevoel komt pas goed los als De Groot vertelt over zijn broodwinning. Samen met compagnon Jeroen ten Houde de Lange runt De Groot meubelmakerij Pentagram in het Zuidhollandse Lexmond. In een voormalige boerderij aan de Lekdijk maken ze tafels, stoelen en kasten, maar ook tentoonstellingsdisplays, kantoormeubilair en informatieborden zoals je ze tegenkomt in natuurgebieden. Allemaal 'meubels gemaakt door mensen met het oog op de toekomst'.

Tijdens zijn studie geschiedenis wist De Groot het eigenlijk al. Hij wilde een vak waarbij hersens en handen getweeën voor het inkomen zouden zorgen. De onderwijsbevoegdheid geschiedenis werd nog gehaald, daarna won de aantrekkingskracht van het meubelvak. De Groot: „Wat me het meest interesseerde was de combinatie produktontwikkeling en uitvoering. Eerst een idee uitdenken en dan maken.”

Op de meubelvakschool speelde het milieu in die tijd geen rol van betekenis. Het was vooral een ambachtelijke opleiding. Toch heeft De Groot zelf van het begin af aan zo milieuvriendelijk mogelijk gewerkt.

„Meteen na de vakschool ben ik voor mezelf begonnen. Er was maar weinig bekend over milieuvriendelijk houtbewerken. Ik heb toen zelf uitgezocht wat verantwoorde lijn, lak en oliën waren door aan de leveranciers te vragen welke stoffen er in zijn produkten zaten. Het is vooral een kwestie van gezond verstand gebruiken. Je vraagt je af waar iets vandaan komt. Blijkt het uit de tropen te komen. Dan zoek je weer iets anders.” Op dit moment is er geen eko-keurmerk voor milieuvriendelijk gemaakt meubilair, maar als het aan de Groot ligt komt dat er wel. Er wordt al gewerkt aan een beroepsvereniging voor kleinschalige eko-meubelmakerijen.

LAK WORDT BIJ Pentagram vrijwel niet gebruikt omdat daardoor juist de natuurlijke eigenschappen verdwijnen die hout zo speciaal maken. „Lakken is in feite plastificeren. Je kunt het hout niet meer ruiken, niet

meer voelen. Daarom gebruiken wij meestal olie of was”, legt De Groot uit.

Als bijprodukt brengen olie en was bovendien het prettig bescheiden aroma voort, dat eerder in dit artikel aan hout werd toegedicht. In tegenstelling tot verf en lak belasten deze onderhoudsstoffen het milieu slechts minimaal, terwijl het hout er alleen maar mooier van wordt.

Vrijwel alle hout dat bij Pentagram wordt verwerkt is Europees en Amerikaans, maar bij voorkeur Nederlands. Dat kost minder energie bij het vervoer en het hout komt uit goed beheerde bossen of van incidentele kap, zoals in de fruitteelt. Maar aan deze aankopen zijn grenzen. Het hout moet gedroogd worden en dat dat veel ruimte kost zien we achter het bedrijf. Stapels hout vullen een flink deel van de boomgaard langs de dijk. Een ander probleem is de beschikbaarheid. Wanneer een bepaald model in de kollektie zit, moet dat na een jaar nog steeds geleverd kunnen worden. De angst dat alleen tropisch hardhout sterk genoeg is om het Nederlandse klimaat te overleven, probeert De Groot weg te nemen: „De eik, kastanje en robinia leveren hardhout dat ook geschikt is voor buitengebruik. Bovendien is niet al het hardhout dat uit de tropen komt kwalitatief even goed. Lauan wordt verkocht als hardhout, maar rot even snel weg als zachtere soorten dicht bij huis.”

„Goed materiaal wordt ouder en mooier”, meent De Groot. „het leeft en de kwaliteit zie je er aan af. Ik wil geen rotzooi, ik wil alleen werken aan kwaliteit.” Daarom gebruikt De Groot meestal massief hout. Niet van dat depri-donkere massieve dat je terugvindt als eiken bankstel in de kamers van randstedelijke bovenwoningen, maar

“IK WIL GEEN ROTZOOI LEVEREN”

SYTZE DE GROOT MAAKT MILIEUVRIENDELIJKE MEUBELN

Herinneringen aan Finse sauna's komen onmiddellijk boven zodra je de keuken binnenkomt van Sytze de Groot uit Lexmond. Neusgaten vullen zich met een houtige geur. Het lichte, onge Kunststelde interieur heeft dezelfde ontspannende uitwerking als de noordelijke stoomhuisjes.

foto Margit Warmink

lichte, moderne meubels van naturel hout. Geen spaanplaat (houtsnippen en lijn) of MDF (houtstof met lijn en keihard geperst), wel eigenzinnig. Zo is de platanenhouten kast in de woonkamer een blikvanger doordat het hout deels geschaafd, deels ruw is. Een transparant laagje groene beits benadrukt de grillige structuur.

„Hout heeft uitstraling, het is herkenbare kwaliteit. Een meubel gemaakt van massief hout heeft een eigen karakter gekregen dat blijft. Wij zorgen ervoor dat het hout gezien wordt en stoppen het niet weg achter laklagen. Zelfs als het beschadigt, blijft het mooi. En je kunt het altijd repareren. Neem nu spaanplaat of MDF, eigenlijk zie je alleen de lak of een kunststof toplaag. Als het beschadigd raakt, is het meteen lelijk. Wegwerpmeubels”, oordeelt De Groot. Het is de laatste jaren gebruik geworden om regelmatig je woonkamer van een nieuw interieurtje te voorzien. Een buffetkastje bouwjaar '84 is in de ogen van veel mensen in '94 al hopeloos ouderwets. Deze trend wordt volgens De Groot in de hand gewerkt door het gebruik van levenloze verlijmde, geperste en gelakte materialen. Zelfs als ze sterk zijn, zoals MDF, raken mensen erop uitgekeken. Er is geen band tussen eigenaar en meubel. Mensen kopen ter bevrediging van hun hebzucht. Ze hebben een stoel nodig, zien iets dat bevalt en willen het gelijk met een papiertje erom mee naar huis. Maar niet bij Pentagram. De Groot: „Wij maken meubels op maat. De kopers kunnen ons vertellen hoe ze het willen hebben qua ontwerp en houtsoort. Aspirant kopers komen vaak met vage ideeën en wij geven advies. Dan is het natuurlijk niet meteen

klaar, dat duurt een paar weken afhankelijk van de houtsoort. Zo groeit er vanzelf een band met het meubelstuk.” Omdat de meubels van Pentagram een bewuste keuze is voor duurder maar duurzaam, worden ze minder snel vervangen. En ook dat is weer beter voor het milieu. Maar snijden De Groot en de zijnen zich daarmee niet in de vingers? „We kunnen niet alles opmaken wat de natuur te bieden heeft. Bovendien is winst is geen doel op zich. Financiële winst krijg je ook als je je werk goed doet. En die is blijvend omdat het milieu schoon blijft, waardoor winst maken in de toekomst mogelijk is. Je zult er niet rijk van worden, maar bevrediging in je werk is ook een vorm van winst. En hier bij Pentagram is het duidelijk waar je voor werkt omdat je het productieproces van het begin tot het eind meemaakt”, aldus De Groot.

DAT HET NU AL GOED gaat met Pentagram blijkt uit de groei in de afgelopen acht jaar. Wat allemaal begon op dertig vierkante meter in Driebergen, is nu een flinke werkplaats waar vier mensen bezig zijn. Sinds vorig jaar is ten Houde de Lange zijn compagnon.

In de toekomst wil De Groot het bedrijf verder zien groeien. Nu wordt er veel in opdracht gewerkt, maar hij zou ook aan winkels willen leveren. Niet aan specialzaken of grote toonzalen, maar aan moderne winkels die een groter publiek bereiken van mensen die op zoek zijn naar kwaliteit. En die daarvoor willen betalen, want goedkope producten kan nauwelijks. De Groot: „Bij Pentagram zijn de arbeidsomstandigheden goed en het milieu wordt zo min mogelijk belast. Dat kost natuurlijk geld. Voor goedkope produkten kun je terecht in de voormalige oostbloklanden, waar op dit soort zaken niet wordt gelet. Dat is een overweging. In Nederland is er veel interesse voor onze produkten, maar ook de penningen tellen mee. Dat is in Duitsland al anders. Daar heeft elke grote stad haar eko-meubelwinkel. Maar Duitsers besteden traditioneel meer geld aan de inrichting en hout speelt in huis een belangrijke rol.” Hoe ambachtelijk gemaakte meubelstukken het leven binnenshuis kunnen veraangename, kan iedereen zien bij De Groot thuis. Niet alleen is het voor hem en zijn vrouw prettig toeven, de woonkamer dient tevens als toonzaal van Pentagram-produkten.

Wel eerst bellen graag.

Pentagram, Dorpsstraat 84, 4128 BZ, Lexmond. Telefoon 03474- 1216.

■ Sytze de Groot

Margit Warmink

GEEN TWIJFEL MOGELIJK, hier wordt van hout gehouden. Massief kersen salontafel, een beukenhouten en platanen kast, houten stoelen en tafel, allemaal self-made door houtbewerker *Sytze de Groot*. Alleen de keuken en de lampen zijn niet van eigen hand - maar wel van hout natuurlijk - evenals het parket en het plaatwerk aan het plafond. Maar het eko-gevoel komt pas goed los als De Groot vertelt over zijn broodwinning. Samen met compagnon *Jeroen ten Houte de Lange* runt De Groot meubelmakerij Pentagram in het Zuidhollandse Lexmond. In een voormalige boerderij aan de Lekdijk maken ze tafels, stoelen en kasten, maar ook tentoonstellingsdisplays, kantoormeubilair en informatieborden zoals je ze tegenkomt in natuurgebieden. Allemaal 'meubels gemaakt door mensen met het oog op de toekomst'.

Tijdens zijn studie geschiedenis wist De Groot het eigenlijk al. Hij wilde een vak waarbij hersens en handen getweeën voor het inkomen zouden zorgen. De onderwijsbevoegdheid geschiedenis werd nog gehaald, daarna won de aantrekkingskracht van het meubelvak. De Groot: „Wat me het meest interesseerde was de combinatie produktontwikkeling en uitvoering. Eerst een idee uitdenken en dan maken.”

Op de meubelvakschool speelde het milieu in die tijd geen rol van betekenis. Het was vooral een ambachtelijke opleiding. Toch heeft De Groot zelf van het begin af aan zo milieuvriendelijk mogelijk gewerkt.

„Meteen na de vakschool ben ik voor mezelf begonnen. Er was maar weinig bekend over milieuvriendelijk houtbewerken. Ik heb toen zelf uitgezocht wat verantwoorde lijn, lak en oliën waren door aan de leveranciers te vragen welke stoffen er in zijn producten zaten. Het is vooral een kwestie van gezond verstand gebruiken. Je vraagt je af waar iets vandaan komt. Blijkt het uit de tropen te komen. Dan zoek je weer iets anders.”

Op dit moment is er geen eko-keurmerk voor milieuvriendelijk gemaakt meubilair, maar als het aan de Groot ligt komt dat er wel. Er wordt al gewerkt aan een beroepsvereniging voor kleinschalige eko-meubelmakerijen.

LAK WORDT BIJ Pentagram vrijwel niet gebruikt omdat daardoor juist de natuurlijke eigenschappen verdwijnen die hout zo speciaal maken. „Lakken is in feite plastificeren. Je kunt het hout niet meer ruiken, niet

meer voelen. Daarom gebruiken wij meestal olie of was”, legt De Groot uit.

Als bijprodukt brengen olie en was bovendien het prettig bescheiden aroma voort, dat eerder in dit artikel aan hout werd toegedicht. In tegenstelling tot verf en lak belasten deze onderhoudsstoffen het milieu slechts minimaal, terwijl het hout er alleen maar mooier van wordt.

Vrijwel alle hout dat bij Pentagram wordt verwerkt is Europees en Amerikaans, maar bij voorkeur Nederlands. Dat kost minder energie bij het vervoer en het hout komt uit goed beheerde bossen of van incidentele kap, zoals in de fruitteelt. Maar aan deze aankopen zijn grenzen. Het hout moet gedroogd worden en dat dat veel ruimte kost zien we achter het bedrijf. Stapels hout vullen een flink deel van de boomgaard langs de dijk. Een ander probleem is de beschikbaarheid. Wanneer een bepaald model in de kollektie zit, moet dat na een jaar nog steeds geleverd kunnen worden. De angst dat alleen tropisch hardhout sterk genoeg is om het Nederlandse klimaat te overleven, probeert De Groot weg te nemen: „De eik, kastanje en robinia leveren hardhout dat ook geschikt is voor buitengebruik. Bovendien is niet al het hardhout dat uit de tropen komt kwalitatief even goed. Lauan wordt verkocht als hardhout, maar rot even snel weg als zachtere soorten dichterbij huis.”

„Goed materiaal wordt ouder en mooier,” meent De Groot. „het leeft en de kwaliteit zie je er aan af. Ik wil geen rotzooi, ik wil alleen werken aan kwaliteit.” Daarom gebruikt De Groot meestal massief hout. Niet van dat depri-donkere massieve dat je terugvindt als eiken bankstel in de kamers van randstedelijke bovenwoningen, maar

“IK WIL ROTZOOI

SYTZE DE GROOT MAAKT MILIEU

Herinneringen aan Finse sauna's k
zodra je de keuken binnenkomt van S
Neusgaten vullen zich met een houtige geur. Het lich
ontspannende uitwerking als de n

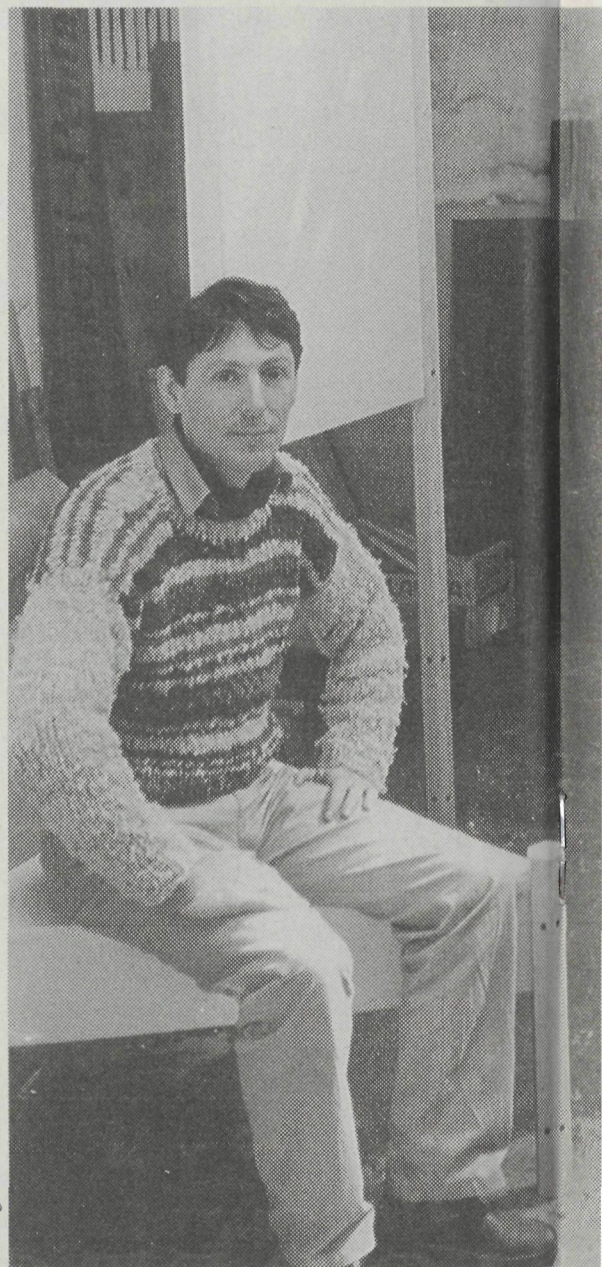

foto Margit Warmink

AL GEEN LEVEREN"

MILIEUVRIENDELIJKE MEUBELN

sauna's komen onmiddellijk boven
omt van Sytze de Groot uit Lexmond.
r. Het lichte, ongekunstelde interieur heeft dezelfde
g als de noordelijke stoomhuisjes.

lichte, moderne meubels van naturel hout. Geen spaanplaat (houtsnippen en lijn) of MDF (houtstof met lijn en keihard geperst), wel eigenninnig. Zo is de platanenhouten kast in de woonkamer een blikvanger doordat het hout deels geschaafd, deels ruw is. Een transparant laagje groene beits benadrukt de grillige struktuur.

„Hout heeft uitstraling, het is herkenbare kwaliteit. Een meubel gemaakt van massief hout heeft een eigen karakter gekregen dat blijft. Wij zorgen ervoor dat het hout gezien wordt en stoppen het niet weg achter laklagen. Zelfs als het beschadigt, blijft het mooi. En je kunt het altijd repareren. Neem nu spaanplaat of MDF, eigenlijk zie je alleen de lak of een kunststof toplaag. Als het beschadigt raakt, is het meteen lelijk. Wegwerpmeubels”, oordeelt De Groot. Het is de laatste jaren gebruik geworden om regelmatig je woonkamer van een nieuw interieurtje te voorzien. Een buffetkastje bouwjaar '84 is in de ogen van veel mensen in '94 al hopeloos ouderwets. Deze trend wordt volgens De Groot in de hand gewerkt door het gebruik van levenloze verlijmde, geperste en gelakte materialen. Zelfs als ze sterk zijn, zoals MDF, raken mensen erop uitgekeken. Er is geen band tussen eigenaar en meubel. Mensen kopen ter bevrediging van hun hebzucht. Ze hebben een stoel nodig, zien iets dat bevalt en willen het gelijk met een papiertje erom mee naar huis. Maar niet bij Pentagram. De Groot: „Wij maken meubels op maat. De kopers kunnen ons vertellen hoe ze het willen hebben qua ontwerp en houtsoort. Aspirant kopers komen vaak met vage ideeën en wij geven advies. Dan is het natuurlijk niet meteen

klaar, dat duurt een paar weken afhankelijk van de houtsoort. Zo groeit er vanzelf een band met het meubelstuk.” Omdat de meubels van Pentagram een bewuste keuze is voor duurder maar duurzaam, worden ze minder snel vervangen. En ook dat is weer beter voor het milieu. Maar snijden De Groot en de zijnen zich daarmee niet in de vingers? „We kunnen niet alles opmaken wat de natuur te bieden heeft. Bovendien is winst is geen doel op zich. Financiële winst krijg je ook als je je werk goed doet. En die is blijvend omdat het milieu schoon blijft, waardoor winst maken in de toekomst mogelijk is. Je zult er niet rijk van worden, maar bevrediging in je werk is ook een vorm van winst. En hier bij Pentagram is het duidelijk waar je voor werkt omdat je het produktieproces van het begin tot het eind meemaakt”, aldus De Groot.

DAT HET NU AL GOED gaat met Pentagram blijkt uit de groei in de afgelopen acht jaar. Wat allemaal begon op dertig vierkante meter in Driebergen, is nu een flinke werkplaats waar vier mensen bezig zijn. Sinds vorig jaar is ten Houte de Lange zijn kompaan.

In de toekomst wil De Groot het bedrijf verder zien groeien. Nu wordt er veel in opdracht gewerkt, maar hij zou ook aan winkels willen leveren. Niet aan speciaalzaken of grote toonzalen, maar aan moderne winkels die een groter publiek bereiken van mensen die op zoek zijn naar kwaliteit. En die daarvoor willen betalen, want goedkope leveren kan nauwelijks. De Groot: „Bij Pentagram zijn de arbeidsomstandigheden goed en het milieu wordt zo min mogelijk belast. Dat kost natuurlijk geld. Voor goedkope produkten kun je terecht in de voormalige oostbloklanden, waar op dit soort zaken niet wordt gelet. Dat is een overweging. In Nederland is er veel interesse voor onze produkten, maar ook de penningen tellen mee. Dat is in Duitsland al anders. Daar heeft elke grote stad haar eko-meubelwinkel. Maar Duitsers besteden traditioneel meer geld aan de inrichting en hout speelt in huis een belangrijke rol.” Hoe ambachtelijk gemaakte meubelstukken het leven binnenshuis kunnen veraangenamen, kan iedereen zien bij De Groot thuis. Niet alleen is het voor hem en zijn vrouw prettig toeven, de woonkamer dient tevens als toonzaal van Pentagram-produkten.

Wel eerst bellen graag.

Pentagram, Dorpsstraat 84, 4128 BZ, Lexmond. Telefoon 03474- 1216.

■ Sytze de Groot

De Kleine Aarde

Aktiviteitenprogramma

Meedoen met een cursus? Vul de bon in. Doe hem wel tijdig op de bus. Let op de uiterste datum van aanmelden. Wacht niet te lang, want vol is vol. U krijgt meteen een bevestiging van uw inschrijving. Het kursusgeld betaalt u vooraf met de acceptgirokaart die wij u toezenden. Een week voor de cursus volgt uitgebreidere informatie. Donateurs krijgen tien procent korting. Als u graag wilt deelnemen aan een cursus, maar het is echt te duur voor u, neem dan contact op met De Kleine Aarde. In bijzondere gevallen is korting mogelijk. Mocht u de inschrijving willen annuleren, doe dat dan uiterlijk twee weken voor de cursus. U ontvangt het kursusgeld dan terug. Wie later annuleert is 50 procent van het kursusgeld verschuldigd. Eerst meer weten? Schrijf of bel!

Telefoon: 04116-84921 (werkdagen van 9.00 tot 17.00 uur)
Schriftelijk: De Kleine Aarde,
 Postbus 151, 5280 AD Boxtel
Bezoekadres: Het Klaverblad 1, Boxtel

Algemeen

Welkom in Boxtel Zomerrondleiding

Elke zondag, vrijdag en woensdag in juli en augustus (14.00 uur)
 Het hele jaar is iedereen welkom voor een bezoek aan De Kleine Aarde. Met de Wegwijzer van De Kleine Aarde (prijs: f 7,50) kunt u het terrein bekijken en krijgt u de sleutels mee van het Piramidehuis. Nog interessanter wordt het bezoek als u meedoet aan één van de rondleidingen in juli en augustus. Een medewerker van De Kleine Aarde leidt u dan rond over het terrein. Bij hem of haar kunt u al uw vragen stellen. De rondleidingen zijn in juli en augustus elke woensdag, vrijdag en

foto Hubert Verhoeven

zondag, steeds om 14.00 uur. U maakt een wandeling in de ecologische tuin, bekijkt het Bolhuis en de Piramidewoning en alle andere bezienswaardigheden op het terrein. Extra dit jaar is een bezoek aan De Groene Keuken, de mobiele tentoonstelling van De Kleine Aarde die u alle facetten van milieuvriendelijk huishouden toont. Na alle activiteiten kunt u genieten van een kopje (kruiden) thee of koffie in het Bezoekerscentrum.
 Prijs: f 5,-.
 Kinderen tot en met 6 jaar gratis, kinderen van 7 tot en met 12 jaar f 2,50.

Uit eten bij De Kleine Aarde

Elke vrijdag in juli en augustus (18.00 uur)
 In de zomermaanden juli en augustus serveert De Kleine Aarde iedere vrijdag een ecologische maaltijd. Een traditie, die hoe langer hoe meer in de smaak valt bij het publiek. De keukenploeg van De Kleine Aarde staat er voor in, dat er elke keer een nieuw driegangenmenu op het programma staat. Voor kinderen maakt

zij een apart gerecht. U krijgt de recepten mee naar huis, zodat u het thuis kunt overdoen. Er is altijd veel belangstelling voor deze maaltijden. Daarom moet u vooraf telefonisch reserveren.

Op vrijdag zijn er zomerrondleidingen op De Kleine Aarde. Veel bezoekers combineren die met een maaltijd. Kosten: f 20,- voor volwassenen, f 10,- voor kinderen van 4 t/m 12 jaar. Tot 4 jaar gratis. Reserveren: 04116-84921 tot 14.00 uur. De maaltijd begint om 18.00 uur.

Voeding

Zelf kaas maken (kursus van één dag)

1 oktober (za 9.30-16.30)
 Op deze dag leert u in de boerderij van De Kleine Aarde kaas maken. Het bewerken en bereiden van kwark, zachte en kruidenkaas wordt op deze dag besproken en toegelicht met video en dia's. Het bewerken en bereiden van Goudse kaas brengt u in praktijk. Aan het eind van de dag

gaat u met een kaasje naar huis. Thuis kunt u daarna zelf gaan zuivelen.

In onderstaande kursusprijs is een basispakket ter waarde van f 35,- opgenomen. U neemt dus naar huis: stremsel, zuursel, een kaasdoek, een cursusboek, een kaasvaatje en een halve kilo Goudse kaas.

Prijs: f 110,-

Inklusief ekologische lunch, ingrediënten, basispakket en het boekje Zuivel.
Aanmelden voor 20 september

Koken zonder vlees (Zes avonden)

4, 11, 18 en 25 oktober en 1 en 8 mei
(di 19.00-22.00)

Je loopt wel eens rond met het idee over te gaan op eten met minder of geen vlees, maar tegelijkertijd roept dit veel vragen op. Is het wel gezond? Doe ik het wel goed? Wat eet je dan? Is het wel lekker? En heb ik niet veel minder variatiemogelijkheden?

Om u bekend te maken met recepten zonder vlees gaan we tijdens deze cursus verschillende maaltijden bereiden met onder meer rauwkost, soepen, hoofdschotels en nagerechten. Daarnaast ook lunchgerechten en gebak zonder suiker.

Achtergrondinformatie over voedingsleer en produkten komt ook ruimschoots aan bod.

Een cursus voor iedereen die beter wil eten!

Prijs: f 135,-

Inklusief ingrediënten en cursusmateriaal.

Aanmelden voor 23 september

Sinterklaastraktaties (heerlijk avondje)

22 november (di 19.00-22.00)

Wie eens zelf hapjes, drankjes en koekjes wil maken voor bijvoorbeeld een ouderwetse ouderwetse Sinterklaasavond of zomaar een bijzondere winteravond kan deze eenmalige niet missen. Geniet van de voorpret en bak de lekkernijen zoals vroeger iedereen het gedaan zou hebben.

Snoepgoed en gebak worden meestal bereid met veel suiker en vèrbewerkte produkten zoals zelfrijzend bakmeel en namaak-marsepein.

De bekende Sinterklaas-lekkernijen vinden hun oorsprong in een tijd dat hulpstoffen, geur- en kleurstoffen nog niet bekend waren. Tijdens deze avond bereiden wij traditioneel Sinterklaasgebak en snoepgoed met natuurlijke ingrediënten.

Prijs: f 30,-

Inklusief recepten en hapjes
Aanmelden voor 8 november

Dieren

Schik in schapen (studiedag)

24 september (za 10.00-16.30)

Schapen staan in de belangstelling! Ook mensen met een relatief kleine tuin vinden het leuk om één of enkele schapen te houden. De Kleine Aarde organiseert daarom een dag over de vele wetenswaardigheden rond het schaap.

Op deze dag zal er speciaal aandacht besteed worden aan de lammertijd. Verder leert u de konditie van een schaap vast te stellen en hoe een schaap in goede konditie te houden is. U kunt ook het ophokken en het bij-snijden van de klauwtjes oefenen. Deze dag is voor iedereen die schapen houdt of wil gaan houden. En natuurlijk voor iedereen die meer van deze leuke dieren wil weten.

Prijs: f 75,-

Inklusief koffie, thee, ekologische lunch en cursusmateriaal

Aanmelden voor 10 september

Tuinieren

Ekologische moestuin (drie studiedagen)

17 september, 1 en 29 oktober (za 10.00-16.30)

Gezond eten uit eigen moestuin. Natuurlijk! Het begint met het weglaten van bestrijdingsmiddelen en kunstmest. Daar blijft het niet bij. Als u gezonde groenten wilt kweken, die goed groeien en niet allemaal opgegeten worden door de rupsen of slakken, moet u meer weten van milieuvriendelijk tuinieren. Deze cursus helpt u op weg om het tuinieren op een ekologische manier aan te pakken. Bodem en bemesting, vruchtwisseling, het maken van een teeltplan, kombinatieteelt en het herkennen, voorkomen en bestrijden van ziekten en plagen zijn de onderwerpen die ter sprake komen. De moestuin van De Kleine Aarde toont de levende voorbeelden en u gaat met een handig naslagwerk naar huis.

Prijs: f 165,-

Inklusief koffie, thee, lunch en het Tuinboek van De Kleine Aarde

Aanmelden voor 3 september

Bon voor aanmelding

Ik meld mij aan voor de cursus:

Datum van de cursus:

Naam:.....

Adres:.....

Postcode:.....

Plaats:.....

Mijn beroep of studie:.....

Geboortedatum:.....

Telefoonnummer:.....

Handtekening:.....

Stuur mij een bevestiging. Voor aanvang van de cursus krijg ik het programma en nadere informatie. Ik betaal met de acceptgirokaart die u mij toestuur. Ik weet dat ik 50 % van het kursusbetrag verschuldigd ben, als ik annuleer binnen twee weken voordat de cursus begint.

(hokje aankruisen)

☐ Ik ben geen donateur en betaal de volle kursusprijs.

☐ Ik ben donateur en krijg tien % korting.

☐ Ik meld mij hierbij aan als donateur. Ik geef een donatie van f 25,- of meer en krijg dit jaar vier keer De Kleine Aarde in de bus. Ik krijg dus tien % korting op deze cursus.

Invullen of overschrijven en opsturen naar:

De Kleine Aarde,
Antwoordnummer 16151, 5280VJ Bostel.
Postzegel hoeft niet, mag wel.

Ekologische siertuin

8 oktober (za 10.00-16.30 u)

De aanleg van een ekologische siertuin vraagt andere inzichten dan de aanleg van een gewone siertuin. Zo spelen de natuurlijke eigenschappen van de bodem ter plekke een belangrijke rol. Bovendien laat men vaak in een deel van de tuin de natuur meer haar gang gaan. Mest en bestrijdingsmiddelen hoeven er niet aan te pas te komen.

Deze studiedag is bedoeld voor mensen die een ekologische tuin willen aanleggen. Ook het omvormen van een bestaande siertuin, het beheer en onderhoud en het verwerken van maaisel en snoeihout krijgen volop de aandacht. En niet te vergeten: de herfstaspekten van de siertuin.

De studiedag begint met een korte inleiding op De Kleine Aarde, gevolgd door een bezoek aan een ekologische siertuin in de buurt van Boxtel. Na de lunch zullen er nog één of twee tuinen worden bezocht. Tijdens deze bezoeken komen theorie en praktijk van het onderwerp uiteraard uitvoerig aan bod.

Prijs: f 75,- per dag.

Inklusief koffie, thee, lunch en cursusmateriaal

Aanmelden voor 24 september

Snoeien van hoogstamfruit (Studiedag)

26 november (za 10.00-16.30)

Voor iedereen die een paar fruitbomen heeft, organiseert De Kleine Aarde een studiedag over de praktijk van het snoeien. Als u kampt met achterstallig onderhoud, snoei-angst of gebrek aan kennis over de ontwikkeling van hoogstambomen, zal dit een interessante dag zijn.

De theorie komt aan de orde bij de inleiding in een boomgaard. Daarna krijgt u een groot deel van de dag de tijd om onder ervaren begeleiding te snoeien. De beginnende snoeier wordt zo op weg geholpen om de eigen bomen te snoeien. Gevorderde snoeiers kunnen de kneepjes van het vak leren.

Prijs: f 75,-

Inklusief koffie, thee, lunch en cursusmateriaal

Aanmelden voor 12 november

Zoekt u mensen om samen iets te gaan doen? Een woongroep vormen, werken in de tuin of samen op vakantie? Stuur een bericht van maximaal 50 woorden naar 'Mensen en mogelijkheden', De Kleine Aarde, Postbus 151, 5280 AD Boxtel. Een gratis service, uitsluitend voor donateurs. Niet voor commerciële berichten. Stuur uw bericht voor het Zomernummer vóór 1 augustus in!

Ecosave Waterbesparend Sanitair, zoekt dringend **eco-consulent/vertegenwoordigers** (m/v) voor zowel de particuliere markt, alsook kantoren, scholen en bedrijven. Schriftelijk solliciteren graag naar: Ecosave Waterbesparend Sanitair, Bataviastr. 8 bis, 3531 XD Utrecht.

Ecosave Waterbesparend Sanitair is dringend op zoek naar adressen (en kontaktpersonen), waar **milieumarkten**, water- en energiebesparende actiemarkten, en andere milieubewuste bijeenkomsten in 1994 worden gehouden. Graag zo spoedig mogelijk uw reactie naar: Ecosave Waterbesparend Sanitair, Bataviastraat 8 bis, 3531 XD Utrecht, tel./fax 030-947167.

Nieuw-Zeeland: wie wil ons helpen met huis, tuin, kinderen en/of mogelijk een verbouwing in ruil voor kost en inwoning. Goed te combineren met een langere vakantie in Nieuw-Zeeland. Schrijf naar Gerda de Kleyn, 59 Ngaiostreet, Christchurch, New Zealand. Sluit zo mogelijk een postzegel bij.

Werkdagen, -weekenden en langere activiteiten speciaal voor enthousiaste jongeren, het hele jaar door. **Natuur- en landschapsbeheer**, veel aandacht voor natuur en milieu, vegetarische maaltijden. Georganiseerd door de Werkgroep van Kampbegeleiders van het IVN. Bel: Inge de Vos: 079-421172/317240.

Voeding en ecologische landbouw. Dat is het thema van de IVN-natuurvakantie in de Rottige Meente (Friesland) van 25-30 juli. Jongeren (15-23 jaar) werken overdag in de natuur, 's avonds veel aandacht voor het thema, vegetarische maaltijden. IVN: 020-6228115.

Hoi, ik ben op zoek naar een baard- en snorloze **bd-melkveehouder** uit de Achterhoek of Twente. Zelf woon ik in Noord-Holland, ben 27 jaar, scholiere MAS veehouderij/dierverzorging. Ik wil graag meehelpen op bedrijf en

geïnteresseerd in opvang en verzorging van (andere) diersoorten. Spreekt je dit aan? Br. onder nr. RA 8904 MM.

Gezin met 4 kinderen zoekt leuk **projekt** (boerderij, centrum, camping) in buitenland voor langere tijd. Wij hebben veel ervaring met vegetarisch koken, natuurvoeding, kursussen enz. Sfeer is voor ons belangrijker dan geld. Reacties naar: Fam. P. Decnop, J. Israelshof 22, 3862 ML Nijkerk. Tel. 03494-60962.

Sixties club in oprichting zoekt mensen vanaf 14 jaar die geïnteresseerd zijn in jaren zestig muziek en milieu. Meedoen, meedenken, meehelpen met onder andere low budgetweek-ends? Schrijf iets over jezelf: leeftijd, (muzikale) hobby's, kookervaring? Maar erbij zijn is het belangrijkste! Sixties Club, Distelvink 60, 7827 DC Emmen.

Gratis **kampeerovernachtingen** in oude schuur in Drenthe. Fijn als je handig bent (schuur beetje opknappen) en/of wil tuinieren in grond eromheen met oude appel/perenbomen! (hoeft niet per se). 1 dag tot weken (in overleg). Schrijf o.a. wanneer je/jullie eventueel wil(len) komen naar: 'De Appelhof' Distelvink 60, 7827 DC Emmen.

Enthousiaste en handige buitenmensen gezocht die een tijdje of langer, tegen kost en inwoning of anders, mee willen helpen een groot **boerenhuis** met tuin in de Auvergne (Zd. Fr.) op te knappen, o.a. sanitair, keuken bouwen, dakreparatie, tuinen aanleggen en bomen planten, Bel 05618-1411.

Jongen 20 jaar vriendelijk karakter, wonend in R'dam, M.T.S. opleiding, zoekt voor zomervakantie, een sportieve **reisgenoot** of **reisgenote**. Vakantiebestemming in overleg. Reactie onder nr. RA 8906 MM van dit blad.

Tuinvrouwen opgelet! Ik zoek een paar gezellige dames die ook graag in de tuin scharrelen en met wie ik in een tuingroep leuke dingen kan uitwisselen. Tel. 020-6175344.

Vrouw (35, Amsterdam) zoekt integer **man** (28-42) voor 'close harmony'. Muziek is mijn lust en mijn leven, mijn tuin is voor mij een aards paradijs. Ik richt me op bewustwording, probeer zon en schaduw te accepteren, mijn (en jouw) leven te ont-dekken. Brieven graag met foto onder nr. RA 8903 MM.

Jonge **trekpaarden-liefhebber** is op zoek naar mogelijkheden om van hobby zijn beroep te kunnen maken. Denk aan natuurverenigingen, landgoedbeheerders of privé-eigenaars. Ervaring met Belgisch trekpaard aangeboden. Reacties: Jef Michiels, Jeroen Boschstraat 19, 4812 AE Breda. Tel. 076: 202826.

Ik zoek het boek '**Het groot plantaardig verfbok**' van Jet van de Vrande. tel. 01891-14465.

Vervolg op pag. 42

Agro versus Eko

De Kleine Aarde stapt uit overleg met Produktschap

Biologische telers zitten in de rats over de voor volgend jaar geplande introductie van een milieukeurmerk voor 'gifarme' aardappelen. Ook de milieubeweging raakt verdeeld. De Kleine Aarde is al uit de onderhandelingen gestapt.

Michel Robles

Ochtend in Dronten. Boven de koffie tuurt boer *Henk Leenders* over brokkelige Flevo-akkers. „Je moet je niet te negatief opstellen. Er is milieuwinst te halen en het is niet sociaal om je aldoor af te zetten tegen je burens die gangbaar telen.”

Leenders dubt over het plan voor een agromilieukeurmerk voor produkten uit de zogeheten geïntegreerde teelt. Het gaat om niet biologische, maar wel met minder landbouwgif en kunstmest geteelde produkten. In opdracht van minister Bukman van Landbouw werkt het Centrum voor Landbouw en Milieu (CLM) in Utrecht de normen voor zo'n keurmerk uit. Eerst krijgen aardappelen dat keur, dan onder meer al is verleend aan uien en granen. Controle op de teelt is volgens het CLM mogelijk via de boekhouding, of via het teeltplan dat aanvragers vooraf indienen. SKAL, dat ook het Ekomeerk controleert, wil die taak op zich nemen. Als voorzitter van de Werkgroep Biologische Landbouw van het Landbouwschap zit Leenders in het voorbereidend overleg: „Meepraten is meesturen”, verzucht hij.

Na verschillende 'gifpieper-akties' van milieugroepen vertoont het imago van de gangbare aardappel rotte plekken. Het marktaandeel van eko-rassen is opgelopen tot 2,5 procent. Maar het Produktschap voor Aardappelen, waarin telers en handelaren zitten, strikte haar tegenspelers eind vorig jaar onverwacht voor een samenwerkingsconvenant dat moet leiden tot schonere teelt. Daarin past het agrokeur. Tot de ondertekenaars behoorden Milieu-

defensie, Stichting Natuur en Milieu, De Kleine Aarde en de Consumentenbond. Zij hoopten vooral de wildgroei aan vage milieumerkjes in de winkel te stuiten. De overheid wil met het keurmerk vooral de doelen van het Meerjarenplan Gewasbescherming halen (vijftig procent minder gifgebruik in het jaar 2000). Het merk moet veel boeren overhalen tot schoner produceren, eventueel als opstap naar biologische teelt.

Gesubsidieerde konkurrent

Maar de huidige ekoboeren slaat de schrik in de kuit. De intern verdeelde sektor krijgt zelf geen reclame van de grond. Subsidie krijgt ze nauwelijks. Maar milieugroepen verzorgden tot dusver gratis promotie voor eko. Nu steunen ze ineens ook het agrokeur. Vanaf 1995 krijgt eko dus een fors gesubsidieerde konkurrent. Directeur *Jan Wieringa* van Stichting Biologica, waarin eko-telers en -handelaren verenigd zijn, wijst een agrokeur niet per se af, maar heeft een karrevracht bezwaren. „Boeren zijn echt bang. Als straks dure eko-produkten in het schap liggen naast goed-

kopere die ook een milieukeur hebben, weet ik wel wat de konsument kiest...”

Dit overziende gooide De Kleine Aarde dit jaar het roer om. In een brief aan het Produktschap werd verder agrokeur-overleg opgezegd. Landbouw-medewerkster *Petra Souwerbren*: „Nog een keurmerk, naast eko, werkt verwarrend. Er zijn genoeg andere manieren om de teelt schoner te krijgen: wettelijke, of marktconforme, via heffingen. De milieubeweging moet voortrekker zijn. Niet meepraten omdat de handel dat zo graag wil.”

Argwaan

Boer *Leenstra* ziet nog wel wat in het keur. „Zolang maar op de zak staat, wat er nog wel gespoten is.” Anderzijds vindt hij dat het Produktschap nu eens, volgens afspraak, het Eko-keurmerk actief moet promoten. Intussen voedt de stroom milieumerkjes in supermarkten als Albert Heijn, Edah en Jacques Hermans de argwaan over de goede wil van de gevestigde landbouwwereld. Dat geldt trouwens ook voor de al te hoge winkelprijzen voor eko-produkten, waardoor de verkoop achterblijft bij de produktiegroei. Voor aardappelen bedroeg die groei (tot 23 duizend ton) vorig jaar ongeveer 35 procent. Tenslotte is er het gerucht dat ook Milieudefensie uit het overleg zou willen. Onderhandelaar *Paul van Sambeek* ontkent het vooralsnog. „We weten heus wel, waar ons breekpunt ligt. Maar het is te vroeg om te stellen dat het Produktschap als geheel niet meewerkt.”

Om de positie van eko-produkten intussen te versterken, gaat de promotie-hulp aan Biologica door. Zo heeft Milieudefensie achttien winkels aangeschreven om hun eko-spullen toch vooral prominent uit te stallen. Samen met de Bond van Detailhandelaren voor Aardappelen, Groenten en Fruit hebben milieugroepen daarnaast een kortingsactie op eko-waren lopen voor eigen donateurs. Ook De Kleine Aarde doet mee.

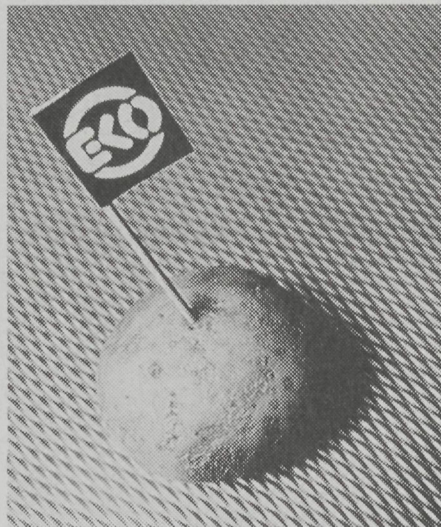

foto De Kleine Aarde

Kreatief met pasta

Overheerlijke recepten met Italiaanse deegwaar

Spaghetti en macaroni kennen we. Maar bent u ook bekend met canelloni, tagliatelli of spirelli? De Kleine Aarde geeft een zestal heerlijke recepten met Italiaanse pasta.

Anneloe Rijpkema

Pasta is italiaans voor deegwaar. Beide namen zaaien de nodige verwarring. Niet iedereen weet precies wat er met pasta's of deegwaren wordt bedoeld. Spaghetti en macaroni, om er maar twee te noemen, zijn bekend. Maar wat te denken van canelloni, tagliatelli of spirelli? Eenvoudig gezegd zijn pasta's vormen bereid uit het deeg van tarwemeel of -bloem, vermengd met eieren, water en zout. Uit het taaie deeg zijn allerlei vormen geperst, die voorgestoomd en gedroogd in de verpakking gaan.

Volkoren deegwaren zijn te prevaleren boven andere soorten. Ze zijn minder bewerkt en bevatten meer voedingsvezels, eiwitten en B-vitamines dan de wittere pasta's. Er zijn volkoren deegwaren voor spaghetti en macaroni te koop, maar ook volkoren lasagne, spirelli, canelloni en tagliatelli. En er is een spaghetti verkrijgbaar, die gemaakt is boekweitmeel en onder de naam Shoba in de winkel ligt. Deze pasta is glutenvrij, omdat boekweit van nature geen gluten bevat. Shoba kan ook in deze recepten worden gebruikt. Het heeft wel een andere structuur dan een tarwedegwaar en dient iets voorzichtiger te worden behandeld.

Per persoon adviseren we 50 à 100 gram droge deegwaren, afhankelijk van bijgerecht of hoofdgerecht in de warme maaltijd. Tijdens de bereiding in ruim water nemen de deegwaren toe in gewicht. De recepten bewijzen het: koken met deegwaar hoeft niet saai te zijn.

Alle recepten gelden voor 4 personen.

Spaghetti la funghi

400 g volkoren spaghetti
ruim water
1 eetlepel olie
2 uien
2 zomerprei
500 g champignons
2 eetlepels olie
2 dl slagroom
oregano
cayennepeper
peper
zout
1½ - 2 dl rode wijn
bieslook
100 g pompoenpitten

Zet ongeveer 1¼ liter water op voor de spaghetti. Begin daarna met de voorbereiding van de saus. Pel de uien en snij ze in halve ringen. Was de gehalveerde zomerprei en snij ook deze in halve ringen. Was de

champignons en snij ze in dunne plakjes. Verwarm in een dikke koekenpan de olie en fruit de ui en de prei. Voeg daarna de champignons toe met wat oregano, een snuffje cayennepeper en peper en zout. Voeg een klein scheutje rode wijn toe en laat het mengsel 10 minuten sudderen. Kook ondertussen de spaghetti dente (net bijtbaar) in ongeveer in 10 - 12 minuten. Giet de spaghetti af en roer de olie erdoor. Maak de saus af met de rode wijn en roer van het vuur af de slagroom erdoor. Rooster de pompoenpitten een paar minuten in een droge koekenpan en serveer ze in een apart schaaltje erbij. Maak de saus op smaak door er wat fijn gesneden bieslook op te strooien. Geef er een salade van andijvie bij.

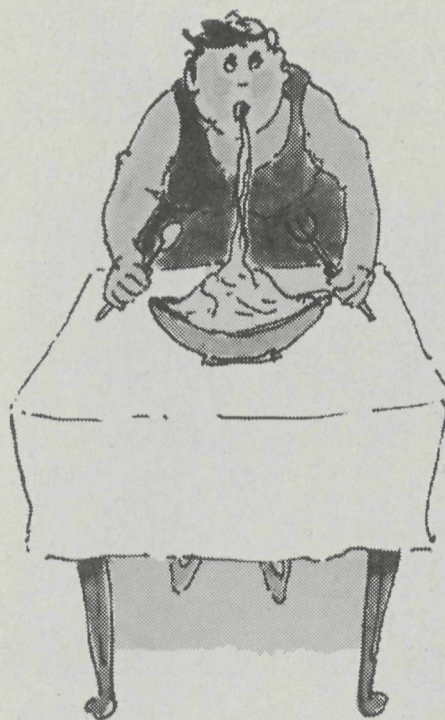
Tagliatelli met dille

400 g tagliatelli
ruim water
zout
2 eetlepels olijfolie
1 ui
1 teentje knoflook
300 g kwark
150 g geraspte oude kaas
75 g verse dille
peper en zout

Kook de tagliatelli gaar in ruim water volgens voorschrift. Fruit ondertussen in de olijfolie de fijngesneden ui en knoflook. Laat dan de kwark erin smelten en neem als alles heet is de pan van het vuur. Voeg de kaas en dille toe. Roer de tagliatelli erdoor. Maak het geheel op smaak met en peper en zout. Geef hierbij een gemengde salade van ijsbergsla, tomaat en olijven.

Pittige tricolore-maaltijdsoup

2 l groentenbouillon
2 uien
1 bloemkool (300 g)

illustratie Katrien Holland

150 g waspeen
150 peultjes
2 eetlepels olie
1 eetlepel kerriepoeder
300 g tricolore pasta
2 teentje knoflook
2 eetlepels tamari
1/2 theelepel sambal
verse peterselie
geraspte kaas
peper en zout

Maak zelf een groentenbouillon van groenten, kruiden en specerijen of neem een groentenbouillontablet.

Pel de uien en snij deze fijn. Was de overige groenten en verdeel de bloemkool in kleine roosjes. Boen de worteltjes schoon en snij ze in dunne plakjes. Haal de peultjes af. Verhit de olie in een soeppan met dikke bodem. Fruit gedurende 5 minuten de fijn-gesneden uien met een eetlepel kerriepoeder. Voeg de bloemkoolroosjes, plakjes wortel, peultjes en bouillon toe. Breng het geheel aan de kook en voeg de tricolore pasta toe. Verwarm het geheel ongeveer 10 - 13 minuten. Maak het op smaak af met de teentjes uitgeperste knoflook, tamari, sambal, fijn gesneden peterselie, peper en zout. Strooi desgewenst geraspte kaas in de soep en geef er stokbrood bij.

Zomerse lasagne met kaassaus

(ovenschaal 1 liter inhoud)

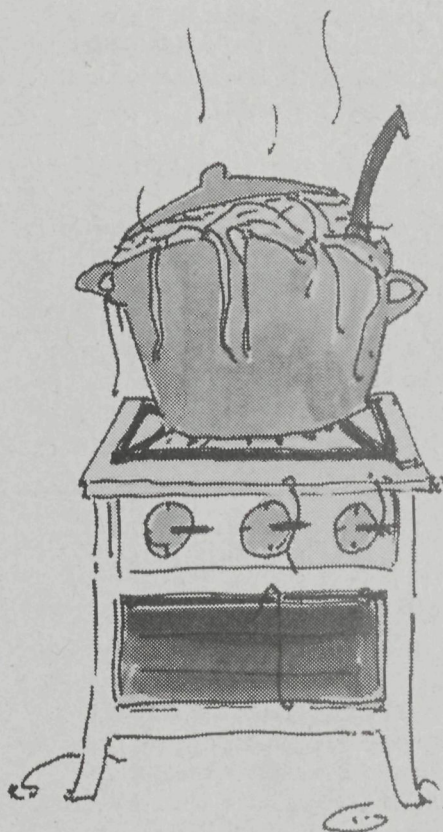
boter
200 g volkoren lasagne (12 stuks)
2 wortelen
100 g gemengde noten
1 eetlepel olie
2 uien
kerriepoeder
papakapoeder
zout
1 bleekselderij (6 flinke stengels)
1 potje suikermâis
2 eetlepels boter
2 eetlepels gebuild meel of bloem
2,5 dl melk
100 g geraspte oude kaas
1 teentje knoflook
1 eetlepel tamari

Vet een ovenschaal met wat boter in. Breng een pan met ruim water aan de kook. Voeg de lasagne toe en laat het geheel 5 minuten koken. Afgieten en op een vergiet uit laten lekken. Pel de uien, snij ze fijn. Was de bleekselderij, haal de harde nerf eraf en snij

ze in plakjes van 2 mm dik.

Boen de wortels en snij ze in plakjes van 2 mm dik. Hak de noten fijn. Fruit de fijn-gesneden ui in de hete olie. Voeg kerrie- en paprikapoeder toe. Voeg wat later de plakjes bleekselderij, wortel en gehakte noten toe. Blus het geheel met het potje suikermâis en vocht. Laat het mengsel ongeveer 5 minuten sudderen. Giet het vocht af.

Maak ondertussen de kaassaus op basis van een roux. Smelt de boter in een steelpan, voeg de bloem toe en maak er een samenhangende bal van. Voeg in één keer 1 dl melk toe en roer de bal los. Voeg daarna de rest van de melk toe. Voeg de geraspte kaas, het teentje knoflook en een eetlepel tamari toe. Verwarm de oven voor op stand 4 (200 graden). Vul de ovenschotel met eerst een laag groentemengsel, lasagne, kaassaus en

illustratie Katrien Holland

weer met een laag groentemengsel en lasagne. Eindigen met de kaassaus. Zet het gerecht 30 minuten in het midden van de oven. Serveer er een tomatensalade bij.

Fijne lintmacaroni

400- 500 g lintmacaroni (brede spaghetti soort)
4 rijpe perziken
150 g blauwschimmelkaas

150 g gepelde walnoten
2 teentjes knoflook
verse peterselie
4 eetlepels zure room
honing

Breng in een grote pan met ongeveer 1 1/2 liter water en een theelepeltje zout aan de kook. Kook hierin de lintmacaroni in 12 minuten gaar. Was en pel de perziken. Verdeel elke perzik in vier partjes. Roer er een theelepel honing door en zet de compote weg.

Prak de blauwschimmelkaas fijn en kneus de walnoten grof. Snijd enkele takjes peterselie fijn. Giet de lintmacaroni af, vermeng deze met de blauwschimmelkaas, walnoten, uitgeperste knoflook en wat peper en zout. Laat de gerecht enkele minuten doorwarmen totdat de kaas gesmolten is. Maak de pasta af met de fijngesneden peterselie en de zure room. Dien de pasta op met perziken en een uitgebreide gemengde salade.

Tip

Ook lekker is om ingemaakte perziken te gebruiken of in de herfst zachte handperen erbij te geven.

Spaghetti lunchschotel

150 g volkoren spaghetti
zout
2 uien
1 bosje peterselie
1 eetlepel olie
300 g tomaten
75 g geraspte kaas
3 eetlepels paneermeel of gekneusde beschuiten

Kook de spaghetti in ruim water, in 10 à 12 minuten gaar, desgewenst met een beetje zout. Snijd de uien in ringen. Was de peterselie en de tomaten, hak de peterselie fijn. Snijd de tomaten in plakken. Fruit de ui in de olie en voeg de fijngesneden peterselie toe. Fruit dit enkele minuten.

Vet een ovenschotel in en schep hierin een derde van de spaghetti, dan een laag tomaten en een laag uienringen. Maak zo drie lagen en dek de bovenste laag af met de geraspte kaas en paneermeel.

Zet deze schotel in een hete voorverwarmde oven, 200 graden oftewel stand 4, gedurende 20 minuten. Opdienen bij de lunchmaaltijd als warm hapje vooraf.

Het tijdperk van de *schilloze sinaasappel*

Genetisch gemanipuleerd voedsel in opmars

De mens krijgt de genetische manipulatie van voedsel in de vingers. Voorsnog hebben alleen tomaten, brood en zuivel te maken met ingrijpen in hun erfelijk materiaal. Maar wat te denken als we straks zitten met sinaasappels zonder schil, of genetisch nagemaakte moedermelk?

Petra Souwerbren

Je begint de dag gezond gezond. Neemt een boterham met kaas en een plakje tomaat. Een glas melk er bij en een glaasje vruchtesap voor de vitaminen. Puur natuur, toch? De werkelijkheid is ontlusterend. Met de invoering van genetische manipulatie bij de bereiding van voedsel zijn we in een nieuw tijdperk beland. Op het etiket staat nog wel wat er in zit, maar niet wat ermee gebeurt is.

Genetische manipulatie is de meest omstreden techniek die onder het bredere begrip biotechnologie valt. Waar van biotechnologie nog gesuggereerd kan worden dat het niets nieuws onder de zon is - gisten worden tenslotte al eeuwen voor brood en wijnbereiding gebruikt - is genetische manipulatie een technologie die de mens nog maar net in de vingers begint te krijgen.

De eerste produkten van deze gentechnologie zijn al op de Nederlandse markt. Ons ontbijt kan tal van toepassingen bevatten. Brood 'verbeterd' met enzymen, die gemaakt worden door genetisch gemanipuleerde bacteriën. Zelfs de bakker weet vaak niet dat het hulpmiddel dankzij gentechnologie tot stand is gekomen.

Meerdere bedrijven produceren deze gentechnologisch bereide enzymen. De meesten geven echter geen openheid van zaken over hun activiteiten. Daarom blijft duister hoeveel van deze enzymen op de markt zijn. In principe kan in elk brood genetisch gemanipuleerde enzymen zitten.

In de Verenigde Staten is 'BST-melk' te koop. BST is het veel omstreden hormoon

dat in het laboratorium door gemanipuleerde organismen is gemaakt. Koeien krijgen het, opdat ze meer melk produceren. Overigens niet ten gunste van boeren of koeien. Economisch is BST vooral interessant voor de maker. Boeren hebben toch al te maken met een krimpend melkquotum vanwege de overschotten. Bovendien blijven koeien die met BST worden behandeld vatbaarder voor ziekten, en hebben ze een lagere vruchtbaarheid.

Rood en zacht plukken

Om kaas te maken wordt melk gestremd. Traditioneel gebeurt dat met chymosine uit de lebmaag van kalveren, een dierlijk produkt dat overblijft als afval na de slacht. Chymosine wordt nu ook door genetisch gemanipuleerde gisten gemaakt. Deze gentechnologische chymosine is in veertien landen toegestaan. Nederland is er één van. In

Kaas uit andere landen is al gemanipuleerd

ons land wordt het produkt nog niet gebruikt. Maar wanneer de Nederlandse konsument een stukje kaas koopt uit Zwitserland, Engeland of Frankrijk, kan er toch gemanipuleerde kaas op het bord belanden. Het plakje tomaat is ook al niet onschuldig. Op korte termijn wordt in Amerika de Flavr-Savr tomaat op de markt verwacht. Een tomaat die langer houdbaar is, dankzij een ingebracht gen dat de afbraak van celwanden tegengaat. Het natuurlijke rottingsproces wordt hiermee voorkomen, zodat de tomaat niet meer groen en hard hoeft te worden geoogst. Koeling tijdens transport wordt overbodig. Leve de wereldhandel. Reeds toegepast in vruchtesappen zijn enzymen gemaakt door genetisch gemanipuleerde organismen die het sap 'mooi' helder maken.

Volgens *Huib de Vriend* van Stichting Consument en Biotechnologie, is het aantal genetisch gemanipuleerde voedingsmiddelen dat nu in de winkel ligt, nog beperkt. Voor Nederland zijn brood en kaas de belangrijkste. Maar het aantal onderzoeken is groot, en de komende jaren worden vele nieuwe toepassingen verwacht. Zo wil Nutricia vetten met een veranderde vetzuursamenstelling gebruiken in babyvoeding. Deze vetzuren komen meer overeen met die in moedermelk. Ook is Nutricia in de race om lactoferrine in babyvoeding op te nemen. Lactoferrine is het veelomstreden produkt waarvoor met de stier Herman wordt geëxperimenteerd.

Aanvankelijk diende de ontwikkeling van lactoferrine voor de bestrijding van uierontsteking bij koeien. Vervolgens werd lactoferrine naar voren geschoven als geneesmiddel, en nu is het bijna al een toevoeging aan voedingsmiddelen.

Uit genoemde voorbeelden blijken vooral mikro-organismen veel aan manipulatie onderhevig zijn. Naarmate het doelwit aai-baarder is, staat gentechnologie meer onder vuur. Bij dieren wordt volop de discussie gevoerd over wat wel en niet kan. Bij planten zijn al veldproeven aan de gang met genetisch veranderde gewassen. Produkten van mikro-organismen zijn al op de markt. Dit heeft alles te maken met de verwachte maatschappelijke acceptatie. De investeringen in gentechnologie zijn hoog, en men is als de dood dat de konsument 'het niet wil'. Waarom de konsument geen gemanipuleerde produkten zou willen, is minder belangrijk. Een brede discussie over de techniek en toepassingen ervan komt slechts langzaam van de grond en hobbelt achter de feiten aan. In de regelgeving is het terug te vinden. Voor genetische manipulatie bij dieren heeft de commissie Schroten het 'nee, tenzij...'-principe opgesteld. Liever niet, maar het mag, als het doel maar edel genoeg is. Hoe rekbaar dat is bleek rondom de stier Herman.

Voor planten en mikro-organismen bestaat geen ethische toetsing.

Wel worden de ekologische risico's aan de hand van de Wet

Milieubeheer en de Wet Milieugevaarlijke Stoffen getoetst.

De VCOGEM (Voorlopige Commissie Genetische Modificatie)

adviseert per geval, zoals over vergunningen voor veldproeven.

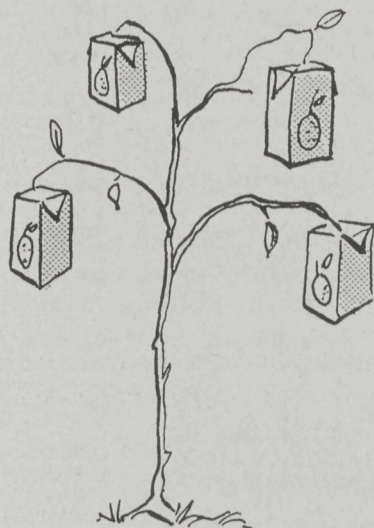
Voor nieuwe voedingsmiddelen is er een regeling in de warenwet, die voor-

schrijft dat een commissie voor veiligheid van voedingsmiddelen producten moet beoordelen. We zijn echter nog weinig bekend met langere termijn effecten van genetische manipulatie. Niemand kan garanderen dat we niet voor verrassingen komen te staan.

Ekologisch risico

Vorig jaar zijn er 860 veldproeven met genetisch gemanipuleerde gewassen gedaan, meldt een publikatie van de Alternatieve Konsumentenbond. Meer dan de helft betreft de ontwikkeling van herbicide-resistente rassen. Het gaat vooral om veldproeven met aardappelen, maïs, suikerbieten, katoen en soja. De aanmoediging van biologische landbouw door de overheid komt in een vreemd daglicht te staan. Investerings in herbicide-resistente gewassen, en dus handhaving van gebruik van bestrijdingsmiddelen, overtreffen investeringen voor biologische landbouw.

Maar de commerciële belangen zijn groot. Om de verwerkingskosten van fabrieksaardappelen te drukken, ontwikkelt aardappelverwerker Avebe een pieper die alleen het gewenste zetmeel amylopectine bevat en niet het ongewenste amylose. Met amylopectine wordt verf, papier en lijm gemaakt. Amylose is daarvoor ongeschikt, en moet nu via een energievretend proces van de gewenste grondstof worden gescheiden.

... WE HEBBEN
WAT AFGEROTZOOID
MET HET
GENETISCH MATERIAAL,
MAAR HET
RESULTAAT IS
ER WEL NAAR
...

bdjo

bestrijdingsmiddel verloren. Bovendien kunnen door het inbouwen van de gifstof onbedoeld nuttige insecten worden bestreden. Rondt futuristisch klinkt onderzoek, zoals dat in de Verenigde Staten wordt gedaan. De maakbare wereld. Er wordt gewerkt aan sinaasappels zonder schil. Dat is makkelijker voor de saproductanten. Nog makkelijker is een sinaasappel, of iets dat daaraan doet denken, die je niet hoeft

te plukken. Er is een methode in ontwikkeling om vruchtvlees te vermeerderen in een reageerbuis. Wetenschappers fantaseren zelfs al over fabrieken waar met genetisch gemanipuleerde mikro-organismen grondstoffen voor voedsel worden gemaakt. Voor de konsument is het allemaal erg onduidelijk. De Kleine Aarde ondersteunt een actie van de Alternatieve Konsumentenbond voor een verplichte etikettering van producten die genetisch gemanipuleerd zijn of bereid zijn met producten van genetische manipulatie. Daarmee zijn konsumenten in ieder geval in staat om zelf te bepalen of ze de producten willen of niet.

Gegarandeerd niet genetisch gemanipuleerd zijn producten met het Eko-keurmerk. De biologische landbouw heeft besloten om af te zien van genetisch gemanipuleerde rassen of producten zolang er zo weinig bekend is over de gevolgen hiervan voor het ecosysteem en er vele andere wegen zijn naar een duurzame landbouw. De Kleine Aarde onderschrijft dit, als lid van het Platform Biologische Landbouw en Voeding.

Voor meer informatie over gentechnologie en voedingsmiddelen:
'Gentechnologie in de supermarkt', konsumentenwijzer Alternatieve Konsumentenbond, telefoon 020-6863338. Prijs: f 18,50 voor niet-leden, f 15,- voor leden. Uitgeverij Jan van Arkel, Utrecht 1994. ISBN 9080179116.

Diner voor twee Restaurant 'De Bittere Oogst' in Luilekkerland

broodje novoknip enzym belegd met chymosine cheddar

fytagasevarkenshaas gevuld met meststikstof of

reuzeforel met humaan somatotropine, gebakken in roundup-olie
geserveerd met

salade van flavr savr tomaat met katoen gen maïs met overvloedig Bt insecticide genetisch gemodificeerde zetmeelbintjes gesmoorde bloemkoolklonen

coupe yoghurt met bacterieperzik en antivries-aardbei

dranksuggesties

reageerbuis maltbier lactoferrineverrijkte BST-melk rode wijn op killergist

uw topkok Herman A.V.B. van der Have tot Mogen konsumptie verplicht; gebruik op eigen risico

Een uitgave van de Alternatieve Konsumenten Bond

Milieuvriendelijker lijkt de ontwikkeling van rassen die ingebouwde toxinen bevatten tegen insectenvraat. De boeren hoeven dan minder insecticiden te spuiten. Er loert echter een ekologisch risico om de hoek. Als op grote schaal dezelfde gifstoffen worden gebruikt, zullen schadelijke insecten snel een resistentie ontwikkelen tegen deze stof. En dan gaat tegelijk een effectief biologisch

RAAD GEVERS

Raadgevers geven gratis advies. Wie met een probleem zit, kan contact met hen opnemen. Houd er rekening mee dat de raadgevers dit werk in hun vrije tijd doen. Neem dus een paar spelregels in acht.
 ■ Sluit een postzegel voor antwoord bij, als u een schriftelijke reactie verwacht.
 ■ Wilt u een raadgever bezoeken, bel of schrijf dan vantevoren.
 Nieuwe raadgevers zijn welkom!

Groente, fruit en tuin

- **Fruit- en groenteteelt**
J. W. J. Van de Werken, Steenweg 76, 5301 HN Zaltbommel.
- **Milieuvriendelijk tuinieren**
Bezoekerscentrum De Kleine Aarde, Het Klaverblad 1, Bostel (1 mei tot 1 oktober elke dag geopend van 11.00 tot 17.00 uur).
- **Biologisch tuinieren** Advies over groenbemers, gewasbeschermingen en fruitteelt. Rik Dedapper, COVOBIT, Plaatsbeek 11, B 9660 Everbeek (Bladel) België. (Voor liefhebbers, jeugd en beroeps).
- **Verzorging van fruitbomen,**

speciaal hoogstam J. Teunissen, Wilhelminasingel 137, 6001 GS Weert.
 ■ **Struik- en houtgewassen, kompost.** Proefwerf van Comité Jean Pain, Frederik Vandenbrande, Hof ter Winkelen, 25 Holle Eikstraat, B-1840 Londerzeel, België. Tel. 052-300166. Fax 02-2150021. Eerste zaterdag van elke maand gratis rondleiding.

■ **Wilde tuinen** R. Osinga, Master Fopmawei 22, 9023 AJ Jorwerd.
 ■ **Bodembedekking** Dirk Prins, Asterstraat 3, 3911 WE Rhenen. Tel. 08376-14282. (Toepassing van inheemse kruidachtige planten in plantsoen, heemtuin en wilde tuin).
 ■ **Paddestoelen** Paddestoelenmuseum, Stichting Onderwijs en Milieu, Kroonstraat 1, 6511 DV Nijmegen.

■ **Dienst Landbouwvoorlichting** afd. Biologische Landbouw, De Helling 15, 251 GH Dronten, tel. 03210-80007 of 18225 (administratie), fax 03210-18550.

Energie

- **Biogas installaties,** Frits Ogg, Postbus 244, 6500 AE Nijmegen. Tel. 080-565588.
- **Elektriciteit, akku's, windenergie, besparing,** Ing. Hendrik Venema, Kraayenbergstraat 23, 8051 XL Hattem. Tel. 05206-45643.
- **Besparing en techniek,** Jos van Doorn, Balsemianlaan 26, 5582 AD Waalre. Tel. 04904-16383.
- **Zon en wind Organisatie voor Duurzame Energie (ODE),** Biltstraat 110, Postbus 750, 3500 AT Utrecht. Tel. 030-734422.

Bouwen en wonen

- **Vereniging voor Integrale Biologische Architectuur (VIBA),** Veemarktkade 8-B4, 5222 AE Den Bosch. Tel. 073-216943.
- **De Kleine Aarde, Harrie Perebooms,** tel. 04116-84921 (op maandag, woensdag en donderdag van 9.15 tot 17 uur).
- **Nederlands Instituut voor Bouwbiologie en Ecologie - Nibe.** Postbus 229, 1400 AE Bussum, tel. 02159-48233. Van maandag tot en met donderdag van 9.00 tot 10.00 uur gratis telefonisch spreekuur voor korte vragen op het gebied van bouwen, milieu en gezondheid.
- **Timmerwerken Vof Varne,** Postbus 5093, 1380 GB Weesp (varend timmerbedrijf).

Rietdekken

- **Grietines Harms, Balloërstraat 3,** 9451 AK Rolde. Tel. 05924-2800.

Voeding

- **Adviseur natuurvoeding/konsumentenvereniging,** Wil Schulte, Franseweg 102, 3921 DK Elst. Tel.: 08384-1618.
- **De Kleine Aarde, Anneloe Rijkema** (maandag, dinsdag, woensdag, vrijdagochtend). Tel.: 04116-84921.

Zuivel, wijn en bier

- **Wijn en bier maken Souplesse** Import Gennep, Brabantweg 5a, 6591 HV Gennep.
- **Wijnerij Riet Beijer,** Koninginnelaan 32, 3762 DE Soest. Tel. 02155-20979.
- **Geitekaas G. J. van Diemen, Mr. J.B. Kanweg 99,** 9439 TE Witteveen. Tel. 05935-2415.

Spinnen, weven en verven

- **Nelly Hanssen-Jonkhout,** Etzenraderstraat 33, 6454 AP Jabeek. Tel. 04492-5177.
- **Mies Bouwmeester, Herengracht 14,** 1441 EW Purmerend. Tel. 02990-23774. (Voor les en adviezen op textielgebied in binnen- en buitenland).
- **Ineke Visser, Lekdijk 82,** 2865 LE Ammerstol. Tel. 01825-2913.

Apparaten en machines

- **Graanmolens** Dirk van Haren Noman, Beukstraat 15, B 3920 Lommel, België. Tel. 011-544475.
- **Graanmolens** Anshar van der Wielen, Hilversumstraat 98, 6843 DL Amhem. Tel. 085-812320
- **Machinebouw (voor levensmiddelenbranche en partikulieren)** Jan de Jong, IJsselkade 16, 3401 RC IJsselstein. Tel. 03408-85328. Fax 03408-853280008. (Voor advies en bouw van moderne apparaten op levensmiddelengebied: maalmachines, snijmachines, etc.).

Milieu

- **Milieutelefoon:** 020-6262620. Maandag tot en met vrijdag van 9.00 tot 14.00 uur.

Dieren

- Green Stock bv, L. F. Mol, Grote Molenstraat 8, 5271 VW St. Michielsgestel. Tel. 04194-2465.
- **Bijen** G. P. Van Tilburg, Kampsesteeg 10, 5688 KJ Oirschot. Tel. 04997-75846.
- **Ekologische (klein-) veehouderij** Henk de Mink, Oudendijk 6, 3291 LN Strijen. Tel. 01854-3418. (Ook advies over veevoerproductie en graslandonderhoud).

Vervolg Mensen en Mogelijkheden

Yogadocente wil wonen en werken combineren. Ik zoek een **woonomgeving:** landhuis, project, woongroep, bezinningsgroep. Privéruimte met gemeenschappelijke voorzieningen. Geen problematische toestanden. Trefwoorden: Krisnamurti, essentie van dingen. Brieven onder nr. RA 8901 MM.

Wij zoeken voor ons vakantieproject midden in de bossen in de Vogezen mensen die mee willen helpen met **verbouwen**. Ervaring is niet nodig, tegen kost en inwoning. Tel: 00-3384944594.

Oproep! Waar zijn ze de primitieve echte zelfvoorzieners! Wij Ron 28, Jo 29, Tomha 1 1/2 zijn al lang op zoek naar jul-

lie, om samen een niet religieuze woongroep te beginnen (buitenland) en onze idealen samen te bundelen t.o.v. onafhankelijk, permaculture, kleinschalig, kruidkunde, alternatieve energie, b.d. enz... Reakties! Selschardijk 5, 1744 JA Eenigenburg.

Ik zoek tips om in alle rust op **vakantie** te gaan, (hebben geen auto) ik heb een beperkt inkomen, mijn man ook, goedkope hobbytips zijn ook welkom, event. meehelpen in de keuken van een restaurant of oppas van dieren en huizen, geen verbouwing. Adres: fam. Nolf-Forret, Lange Wegel 12 A, 8680 Koekelare, België.

Zin om van 11-16 juli '94 fietzend het Waasland (België) te verkennen? We **fietsten** ong. 60 km./dag, op een voor iedereen haalbaar tempo. We bezoeken o.a. Het Hinkelspel (bio-kaasmakerij), Natuurcentrum Molsbroek en land van Saefinghe. Overnachten in villa in St.-Niklaas (B). Milieuvriendelijke maaltijden. Meer info: J. Desender,

Eikenberg 27 B-8310 Brugge (België).

Tijdschrift **De Kleine Aarde** compleet vanaf nummer 1 (juni '72) t/m nummer 75 (winter '90). Gratis af te halen: 071- 124271.

Studente (23) aan de VAK-MTS Meubelmaken zoekt een **kamer** in een gezellig, milieubewust huis (woongroep) in Amsterdam. Tel.: 020-6384720, Elsje.

Tijdelijk alleenstaande Vlaamse boerin in de Hautes-Pyrenees France zoekt dringend stevige **hulp** (M) tegen kost en inwoning. Tel: 00-3362429108. Adres: Ferme de Blans, 65200 Germs, St. Loussouet, France.

Wij zoeken een gedeelte van een **boerderij** of huis te huur in een rustige, natuurlijke omgeving. Eventueel opknappen is geen bezwaar. Tel.: 010-4379401.

Voor mijn stage aan de meubelmakersvakschool ben ik op zoek naar een vrouwelijke **restaura-**

teur/meubelmaker met een eigen bedrijf. Liefst in Amsterdam of omstreken, maar elders is ook mogelijk. Elsje: 020-6384720.

Kortelings **woonruimte** beschikbaar in kleine, christelijk geïnspireerde gemeenschap. Trefwoorden: geborgenheid, bezinning, gezonde voeding- en leefwijze, zelfvoorziening. Vegetarisme mogelijk. Wij vragen: kindvriendelijkheid, niet-roken. Agnes, tel 03/489 32 03 (België).

Wij, echtpaar (zestigers) zoeken mensen voor het vormen van een **woongemeenschap**, of aansluiting bij een bestaande. Het lijkt ons zinvol samen bezig te zijn op gebieden zoals natuur, cultuur, maatschappij, tuin, muziek, zelfdoen, sociale veranderingen, spiritualiteit e.d. tel. liefst na 19.00 uur 030-367784.

Vervolg op pagina 52

Ramen van tamme kastanje: twee vliegen in één klap

Goede isolatie en hardhout uit verantwoord beheerd bos

Het Haagse timmerbedrijf Arho heeft onlangs een milieuvriendelijke variant van pvc draai-kiepramen ontwikkeld: een schuifraam van tamme kastanjehout. Tot nu toe doorstaat het hardhout alle proeven van het TNO.

Peter Fraanje

Hout uit tropische oerbossen was taboe, wist Michel Trompert van timmerfabriek Arho uit Den Haag. Tegelijk moesten de schuiframen die hij wilde maken, duurzaam zijn en zorgen voor een goede isolatie. Trompert keek rond in Zuid-Frankrijk, kwam terug en vond het antwoord in schuiframen gemaakt van tamme kastanjehout. De meeste schuifraamsystemen zijn gemaakt van pvc. Dat is niet alleen milieu-onvriendelijk. Het ouderwetse schuifraam, dat met contragewichten omhoog gaat, is ook veel populairder dan het pvc draai-kiepsysteem. Technisch gezien kan de vinding van Trompert concurreren met de pvc-ramen. Het schuifraam van de

Haagse firma voldoet aan alle isolatie-eisen. Het bevat dubbel glas en desgewenst isolatieglas. Het sluit goed af. Uit onderzoek uitgevoerd met subsidie van de Novem blijkt dat de vervangingsmarkt, het potentieel aan kozijnen dat aan vervanging toe is, 2,7 miljoen bedraagt. Als voor al die ramen de kastanjehouten variant in de plaats komt, zou dat leiden tot een besparing van 580 miljoen

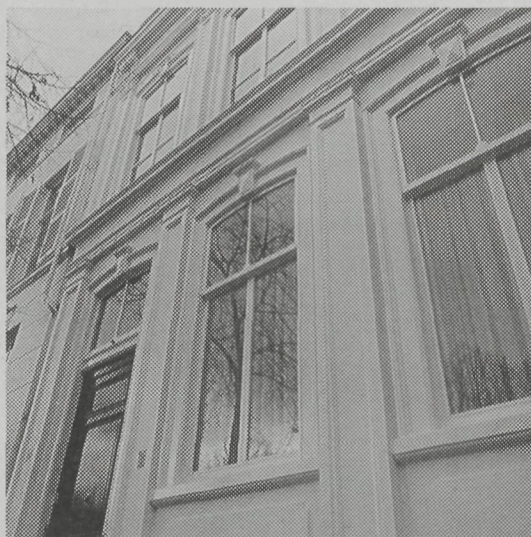

Foto ARHO

kubieke meter aardgas per jaar.

Voor het kastanjehouten schuifraam van Arho, dat vorige maand op de Bouwrai is gepresenteerd, zijn al orders voor enkele honderden stuks binnen. Een deel hiervan zal in merbau of iroko, twee soorten tropisch hardhout worden gemaakt. Trompert geeft de voorkeur aan hardhout uit duurzaam beheerde bossen, maar het hout heeft een lange levertijd.

Ondertussen moet er wel brood op de plank komen. Het RIVM (Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieuhygiëne) in Bilthoven krijgt kozijnen van duurzaam hout. Niet van de tamme kastanje, maar van robinia. Zodra de mogelijkheden er zijn, wil Arho kastanjehout gebruiken.

Op de houtmarkt groeit de vraag naar alternatieven voor tropische hardhoutsoorten ondertussen sterk. Voor gewone kozijnen is vuren uit productiebos in de regio een goed alternatief. Voor het schuifraamsysteem kan de tamme kastanje in de nabije toekomst in Nederland, naast robinia, een rol vervullen. Vuren en grenen voldoen niet voor het schuifraamsysteem.

Het zou uiteraard anders moeten zijn, maar tamme kastanjehout is duurder dan tropische hardhoutsoorten, die van de andere kant van de wereld komen. De kozijnenfabrikant hoopt voorlopig op milieubewuste opdrachtgevers die de wat hogere prijs voor lief nemen.

Peter Fraanje is werkzaam bij het IVAM Environmental Research te Amsterdam.

Arho kozijnenindustrie bv, Leyweg 47, 2545 CB Den Haag. Telefoon: 070-3257501.

Tamme kastanje hoeft niet van ver te komen

De tamme kastanje (*Castanea sativa*) is een loofboom met als groeigebieden Zuid-Europa, Klein-Azië, Noord-Afrika en oostelijk Noord-Amerika. De tamme kastanje groeit tot ongeveer dertig meter hoog in een van nature gemengd bos. Het hout kan voor hoogwaardige toepassingen als kozijnen dienen, waar een harde houtsoort voor nodig is. Het systeem moet minstens vijftig jaar meegaan. Beheren als hakhoutcultuur is ook mogelijk. Bijvoorbeeld om er paaltjes

voor omheiningen van te maken (zie het lentenummer van De Kleine Aarde). Frankrijk is een van de produktielanden van kastanjehout. Het groeit daar vooral in het zuidoosten van het land. Van het hout dat op de schaduwzijden van hellingen staat, kunnen kozijnen worden gemaakt. Kastanjes op de zonzijde zijn er niet geschikt voor. Ze groeien te snel en onstuitig. De sapstroom kan alweer op gang komen na een wat warmere dag in het voor-

jaar. Als er daarna vorst komt, bevriezen de sappen. Ongelijkmatige groei is het gevolg. Bij de kap wordt hier en daar een boom weggehaald. Soms gaat het via de traditionele manier van uitkap. Met hulp van een lier gaat de boom de helling af. Kastanjabomen worden niet bijgeplant. Ze vermeerderen zichzelf doordat stronken opnieuw uitgroeien. Vanuit milieubelang is het natuurlijk meer dan wenselijk dat Nederland meer hout uit de regio gaat halen, in plaats van gebieden overzee of tropische zones leeg te halen. De tamme kastanje past goed in dat streven. Transport met de trein is voor het Haagse bedrijf Arho een uitstekende mogelijkheid. De milieubelasting door vervoer blijft dus binnen de perken.

DUITSLAND-NEDERLAND: 1 - 2

Nederland bouwt meer ekologisch dan oosterburen

Nederland en Duitsland naast elkaar zetten op het gebied van ekologisch bouwen is net als appels en peren vergelijken. Er heersen andere woon-, werk- en leefomstandigheden in beide landen. Er is een andere juridische regelgeving en woningbouw is aan andere regels gebonden. Juri Czabanowski, een architectuur-historikus die opgroeide bij de grens, deed toch een poging.

Juri Czabanowski

Duitsland is er eerder bij dan Nederland wat betreft de ekologische bouw. In West-Duitsland verrijzen begin jaren tachtig al de eerste eko-woningen. Snel daarna komen

Plannungsgruppen, die huizen bouwen naar het kommune-idee: samen plannen, bouwen en wonen. Akense studenten stippelen ondertussen een juridische weg uit om de heersende impasse in de woningnood te doorbreken. Ze maken de overheid duidelijk via zelfbouw met houten skeletten en houten wanden 35 procent van de bouwkosten te kunnen besparen. Voornaamste oorzaak voor de voortvarendeheid van Duitsland is de hoge grondprijs in het land. In Nederland, waar de sociale woningbouw internationaal tot de beste behoort, ligt de grondprijs lager. De hogere

kosten van het ekologisch bouwen zijn voor Duitsland dus relatief laag. Ook binnen Europa is Duitsland een voorloper. Het land kent een aantal belangrijke bouwbiologische instituten die de ekobouw promoten. In Duitsland zijn de eerste toeleveringsbedrijven van ekologische bouwmaterialen. Daar komt bij dat het traditioneel bouwen nooit weg is geweest in het land. De overgang van gangbaar naar ekologisch, in Nederland een grote stap, is voor de Duitsers veel logischer. In ons buurland zijn altijd bedrijven geweest die met het milieuvriendelijke stroleem werken.

165 duizend Duitse marken, wat laag is voor de 145 vierkante meter woningoppervlakte. In dezelfde jaren komt een uniek sociaal-woningbouwproject op bio-ekologische basis in Tübingen van de grond. De wijk telt 110 sociale huurwoningen, verrijkt met een bio-ekologisch bouw bureau, een alternatieve artspraktijk en een biodynamische winkel. Leef-, woon- en werkwijze worden geïntegreerd. Het geld komt van de grote levensverzekeringmaatschappij Karlsruher Lebensversicherung AG, die slechte ervaringen heeft met de reguliere bouw wijze. Het resultaat is een complex

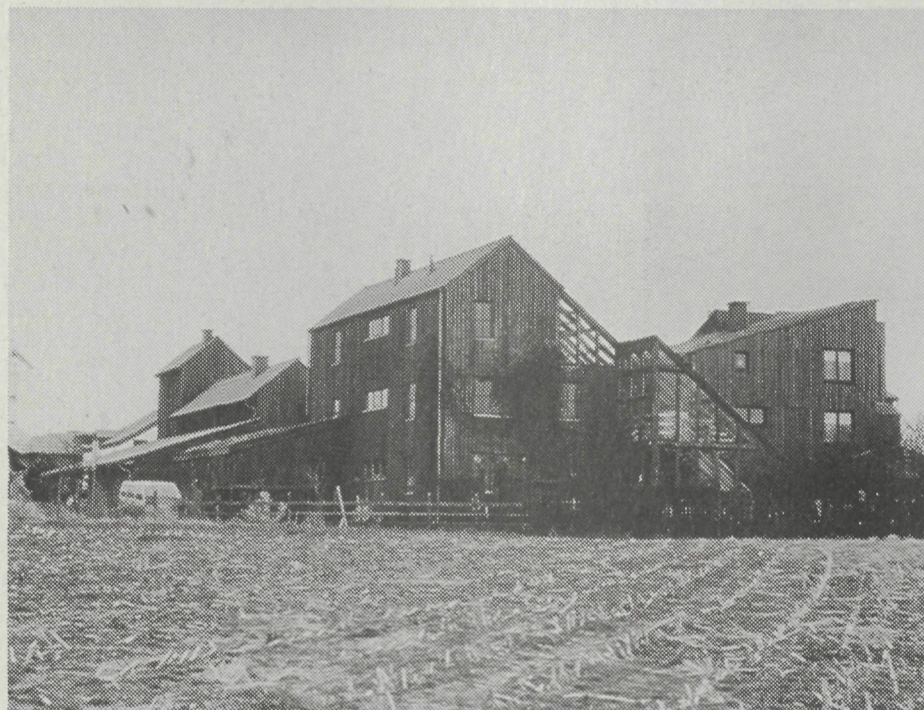

foto Juri Czabanowski

■ Haus-Heyden-Hof

met negen grote woonhuizen van soms vier etages hoog. Het architectenteam, Planningsgruppe Schafbrühl, bouwt een hoogteverschil van acht meter in. Over de hele lengte rijzen glazen erkers op, die gunstig liggen ten opzichte van de zon. Aan de noordelijke kant, waar de afkoeling het grootst is, moeten bufferzones beschermen tegen

regen en kou. Bladverliezende clematissen zorgen voor schaduw tegen de felle zomerzon en in de winter valt er vanwege het bladverlies veel licht binnen.

De totale bouwkosten van het project bedragen 27 miljoen mark. Ongeveer acht procent van dat bedrag zit in de hogere kosten

Bladverliezende clematissen

Het eerste project in Duitsland, begin jaren tachtig, is het Haus Heyden-Hof in Herzogenrath, waar acht gezinnen rondom een hof samenwonen. De kostprijs bedraagt

van de bio-ekologische materialen. De hoge eisen binnen de Duitse sociale woningwetgeving zorgen voor de grootste problemen voor het complex. De verordeningen gebieden dat bij stapelbouw extra voorzieningen nodig zijn om aan de geluidshindernormen te voldoen. Maar Schafbrühl blijkt een succes. Er komen veel vragen van belangstellenden, er zijn weinig reparatiekosten en lage energiekosten voor de bewoners.

Oliekrisis

De ontwikkeling in Nederland op ekologisch bouwgebied verloopt anders dan in Duitsland tot midden jaren tachtig. Na de oliecrisis van 1973 ligt de nadruk op energiezuinigheid binnen de Nederlandse sociale woningbouw. Eind jaren zeventig verrijst in Hoofddorp een energieproefwijk van tien woningen. Drie ex- bouwkunde studenten vormen onder de naam Arcos een bureau. Arcos bouwt begin jaren tachtig in de Gelderse gemeente Westervoort een energiezuinig wijkje binnen de vrije sektor. Later volgt een demonstratiewijk te Goirle, dat een architectonisch succes binnen de ekobouw genoemd mag worden.

Maar de echte doorbraak voor het ekologisch bouwen komt pas later. De Vereniging Integrale Biologische Architectuur (VIBA) wordt in 1976 opgericht. Drijvende kracht is professor Peter Schmid. Het eerste succes vormt de ekologische woonwijk MW2 in Den Bosch. Het bekende eko- experiment combineert wonen en werken in de Bossche nieuwbouwwijk Maaspoort. Het houten bouwsysteem en de grasdaken worden door omwonenden met argusogen bekeken. Met zelfbouw en gezamenlijke bouwgarantie wordt een gemeenschapshuis voor de bewoners van de zestien huizen mogelijk.

Later bouwt architect Renz Pijnenborgh het eerste sociale woon-werkerf 't Heem in Den

Bosch. De politieke steun van doortastende gemeente Den Bosch neemt af door wijzigingen binnen de woningwetgeving.

Vrije sektor

Ondertussen ontstaan in Duitsland ekologische woonwijken in de vrije sektor. Voorbeelden zijn er genoeg. Oko Siedlung Kassel, Laher Wiesen in Hannover. In Herzogenrath bij Aken worden twee kleinschalige woonerven naast het Haus-Heyden Hof gebouwd. Eén ervan, Alte Windkunst, valt terecht meerdere keren in de prijzen. Binnen de sociale woningbouw loopt het

■ Het MW2-project in Den Bosch

foto Ralph Reijnders

niet zo'n vaart. De hogere kosten van de ekologische woningbouw nopen woningbouwverenigingen en overheid slechts tot

In Duitsland is het traditioneel bouwen nooit weg geweest

ekologische renovatieprojecten van oude stadspanden in het centrum. München Haidhausen is het meest bekende voorbeeld. Begin jaren negentig groeien Duitsland en Nederland naar elkaar toe op politiek en juridisch gebied. De woningwetregeling lijken meer op elkaar door de Europese eenwording. De grondstukprijzen in het dichtbevolkte Nederland stijgen, de sociale woningbouw stagneert en loopt minder vooruit als vroeger. Eind jaren tachtig verschijnen milieubeleidsplannen.

Uniek pleidooi

Uniek is dat de Nederlandse ministeries voor een duurzame samenleving pleiten. De

duurzame woningbouw maakt er onderdeel van uit. Dankzij de inmenging van de politiek en de successen op ekologische bouwexperimenten komen grootschalige ekologische woonwijken van de grond. De ideeën achter de projecten zijn helaas minder revolutionair dan hun voorgangers. Ze lijken veel op de gangbare nieuwbouw. In Alphen aan den Rijn verrijst Ecolonia met 101 vrije sektorwoningen. In Utrecht is er Het Groene Dak met 66 huur en koopwoningen. Delft heeft Ecodus met 252 huizen. Alle projecten combineren hoogontwikkelde technische bouwtoepassingen, zoals hoogrendementketels, zonnepanelen en low emittance glas met minder milieubelastende bouwmaterialen. Er komen een paar blikvangers: het infohuis in Ecolonia en het projecthuis bij Het Groene Dak.

Al zijn we er nog lang niet, het nationale milieubeleid in Nederland heeft windeieren gelegd voor de ekologische bouw. Ze zullen verder uitgebreed moeten worden. In Duitsland zijn ze helaas niet zo ver. De politieke invloed van de Duitse Grünen speelt geen rol van betekenis in de deelstaten. Het initiatief blijft voorlopig vooral bij architectenbureau's die het milieu goed gezind zijn.

Wikken en wegen in Wyler

Nijmegenaren verbouwen bouwval net over de grens

Ze kochten een huis, of liever gezegd een bouwval, even over de grens bij Nijmegen. Hun doel was de rust van het platteland te vinden en hun optrekje zo milieuvriendelijk te verbouwen. Na twee jaar wonen ze er nog niet. „Op je fiets moet je doortrappen om in het juiste tempo te blijven. Dat zullen we hier ook doen.”

Harry Perebooms

De Krumme Strasse doet haar naam eer aan. De weg slingert omhoog langs een heuvelrug. Op de hoek van de straat en de Oose Wall ligt het huis in spé van *Ellie van Leeuwen* en *Anton Houtappels*. Dit is Wyler, een dorpje net over de grens van Duitsland, op vijf kilometer van Nijmegen. Het uitzicht vanaf de Nijmeegse heuvelrug over de Ooypolder is prachtig. Een uniek gebied. Van Leeuwen en Houtappels rijden er, als echte fietsfanaten, regelmatig toertochten.

De rust van het platteland en het bijbehoren-de trage levenstempo deden de Nijmegenaren besluiten het optrekje te kopen. Ze waren al jaren op zoek naar een plek waar ze zich thuis zouden voelen. Een huis dat ze naar eigen idee konden verbouwen, met een flink stuk grond voor fruitbomen en een moestuin. Alles wijst er op dat dit het plekje is wat ze zochten. Onvergelijkbaar met hun huidige woning, een flat in een anonieme Nijmeegse nieuwbouwwijk, waar ze al twintig jaar wonen.

Puinruimen

„We zijn hier nu ruim twee jaar bezig”, zegt Van Leeuwen. „Als ik zie wat er nog allemaal moet gebeuren voordat we hier zullen wonen, zijn we weer een paar jaar verder.” Binnen wordt meteen duidelijk wat ze bedoelt. De indeling van de ruimtes is herkenbaar, maar van inrichting is geen

sprake. Het honderdvijftig jaar oude huis troffen ze in deplorabele toestand aan. Sinds dertig jaar was er geen onderhoud meer gepleegd.

Na een periode van puinruimen is een enorme berg sloophout overgebleven. „Als dit hout eenmaal goed droog is kan ik het in de tegelkachels stoken”, konstateert Houtappels. Hij heeft bij De Twaalf Ambachten te Boxtel eigenhandig twee grote tegelkachels gebouwd. Ze moeten er voor gaan zorgen dat huis en bewoners warm blijven. Veel van de geproduceerde warmte wordt opgeslagen in de buitenmuren van het huis van een halve meter dik. De oorspronkelijke gemetselde muren hebben noodzakelijke steun gekregen van enkele muurankers en tussen de kalkzandstenen binnenwand en de buitenmuur gegoten beton. „Je hebt massa nodig om lange tijd

foto De Kleine Aarde

■ Ellie van Leeuwen in haar verwoeste tuin

van de opgeslagen warmte te kunnen profiteren. Daarbij kwam dat het casco versterking nodig had”, legt Houtappels uit. Het is een ingrijpende verbouwing. Voordat de muren aan de beurt waren was het noodzakelijk de fundamenteën rondom te ondergraven en meter voor meter te versterken.

Alle vloeren zijn eruit gesloopt, een compleet nieuwe verdiepingvloer is gelegd, nieuwe binnenmuren zijn gemetseld, nieuwe deuren en ramen geplaatst en ook de elektrische installatie is vervangen.

Houtappels en Van Leeuwen voelden er niets voor het huis te slopen en met nieuwbouw te beginnen. „We willen het karakter van het huis zoveel mogelijk behouden. Er gaat al zoveel tegen de vlakte. Op de vrijkomende plek worden dan grote villa's gebouwd. Dat past niet bij ons, niet op deze plek en niet in het omringende landschap. Bovendien, dit is een klein dorpje met veel al oudere mensen. We hebben gemerkt dat ze het waarderen dat wij hier op deze wijze bezig zijn. Wij, op onze beurt, vinden het prettig met deze mensen contact te hebben”, schetsen Houtappels en Van Leeuwen de relatie met hun Duitse burens.

Wet is wet

Duitsland kent andere regels en instanties. De 'haupt-Schornsteinfeger' controleert stookinstallaties. In Duitsland worden die veelal op steenkool gestookt. Het 'Bauamt' inspekt op bouwkundig gebied. Beiden waren in eerste instantie erg formeel en kritisch over de nogal afwijkende ideeën van de twee Nederlanders. Eenmaal op de hoogte gebracht van de plannen bleken de instanties buiten verwachting erg kooperatief te zijn.

Medewerking krijgen van de 'Wasser-behörden', het Duitse waterschap, is een ander verhaal. Als het huis klaar is willen Van Leeuwen en Houtappels een serre met vloekas bouwen. In de tuin moet nog een helofytenmoeras komen, om zo het eigen afvalwater te zuiveren. Het composttoilet is al geplaatst. Ze hebben er lang over gepraat met de betreffende autoriteiten. Inmiddels zijn deze overtuigd van de werking van de installaties en het nut ervan voor het milieu. Toch houden de Duitse autoriteiten vast aan de verplichting dat het huis over twee jaar

op het rioolstelsel moet worden aangesloten. „Een absurde situatie”, moppert Houtappels. „Wij zuiveren hier het afvalwater zo goed, dat je het bijna als drinkwater kan gebruiken. Loos je dit water op het riool dan komt het uiteindelijk met grote hoeveelheden ongezuiverd afvalwater van andere huizen in de grootschalige waterzuiveringsinstallatie terecht. Ons gezuiverde water wordt in die installatie dan weer vuil. Ze begrijpen het wel, maar wet is wet. Desnoods procederen we tot in Straatsburg aan toe, die vloeiakas en het helofytenfilter zullen er komen”, oppert hij strijdbaar.

Kokos op het dak

Van Leeuwen en Houtappels vinden de volledig eigen afvalverwerking, de waterzuivering en de tegelkachels fundamentele maatregelen voor het bereiken van een schoner milieu. Ze zien niet op tegen vrij forse investeringen, die er voor nodig zijn. Al blijft het hele bouwproces een zaak van wikken en wegen. Het is voortdurend schipperen tussen zo weinig mogelijk milieubelastend bezig zijn en economisch handelen. „We willen zoveel mogelijk het eerste benadrukken zonder het laatste uit het oog te verliezen. Ik heb geleerd onderscheid te maken tussen meer en minder schadelijk. Zo verwerken we veel hergebruikmaterialen en restprodukten uit de bouwindustrie. Ik wil graag kokos voor de dakisolatie gebruiken, een natuurprodukt dat weliswaar van ver gehaald moet worden, maar verder volledig herbruikbaar is. Ondanks dat het spul in Duitsland veertig procent goedkoper is dan in Nederland, blijft het onbetaalbaar om het hele dakoppervlak er mee te isoleren. Nu verwerk ik afvalstukken kunststofplaat die ik voor een prik op de sloop heb gekocht. Normaal zou dit spul richting vuilverbranding gaan. Nu geven wij er een zinnige bestemming aan.

foto De Kleine Aarde

Paradox

Nog veel moeilijker vindt het tweetal een houtsoort te kiezen voor de deuren en ramen. „Voor de winning van naalddhout in Canada en Scandinavië gaan complete ecosystemen te gronde. Uiteindelijk hebben we meranti gekozen... Ja, ik weet het, tropisch hardhout. Daarmee wordt enorme schade aan het milieu aangericht”, onderkent Houtappels. „Mijn redenering is zo. Ik zal dit hout zo goed mogelijk onderhouden, zodat het ontzettend lang meegaat. In ieder geval zo lang dat een nieuwe boom de kans heeft gekregen op te groeien. Bovendien hoeft dit hout niet met giftige verduurzamingsmiddelen behandeld te worden. Zo wik en weeg ik voortdurend, wetende dat geen enkele oplossing de juiste is”, verdeidt hij zich. Houtappels realiseert zich dat het bouwproces vol zit met problemen en paradoxen. „Buiten in de tuin geven we zoveel mogelijk dieren de gelegenheid zich thuis te voelen. Neem nou de pissebedden, het krioelt ervan. Binnen en buiten. Maar ik wil ze niet in huis. Dus verwijder ik ze. Buiten kunnen ze hun gang gaan in een wal van oude bakstenen. Als het aan de pissebed lag zou hij echter een vochtig en warm plekje in huis kiezen.”

■ Het huis van Houtappels en Van Leeuwen: sinds dertig jaar geen onderhoud gepleegd

„Sommige produkten heb ik na veel dubben gekozen, andere omdat ik gewoon niet op de hoogte was van een alternatief. Op een gegeven moment moet je een beslissing nemen. Kies ik voor houten vloeren en wanden dan kies ik voor een bouwstof die weinig energie kost en zichzelf hernieuwt. Kies ik voor beton en steen dan geldt dat niet. Maar het is wel zo dat de muren enorm veel warmte opslaan en goed isoleren. Daarmee spaar je brandstof uit”, aldus Houtappels.

Eeuwigheid van de rust

In de tuin beschermt een twintig meter lange wal van oude bakstenen en aarde veel wat groeit en bloeit tegen de schrale oostenwind die over de vlakke Ooypolder komt aanwaaien. Ze hebben de wal speciaal ervoor aangelegd. „We hebben eigenlijk twee tuinen”, lacht Van Leeuwen, „de woeste tuin is Anton's tuin, de verwoeste is van mij.” Zij heeft een gedeelte van de tuin gekultiveerd en al jonge fruitboompjes geplant. De aanleg van een ekologische moestuin is haar volgende klus. In Houtappels's tuin staan oude hoogstamfruitbomen, deels overwoekerd met klimop. Ook groeien er tientallen braamstruiken, samen een ondoordringbare haag vormend. Houtappels wil het zo laten. „We blijven ons verbazen als we samen in de tuin zitten. Zoveel vogels en insecten, onvoorstelbaar. Hier vliegt de sperwer nog dagelijks rond, zit de specht de hardheid van het acaciahout uit te testen en kijkt een worm je verstoord aan als je in zijn appel bijt”, verwoordt Van Leeuwen. De eeuwigheid van de rust is bijna tastbaar aanwezig. Het tempo van de natuur is bepalend voor de voortgang van het werk. Of het huis ooit af zal zijn? Houtappels: „Op je fiets moet je doortrappen om in het juiste tempo te blijven. En dat zullen we hier ook doen.”

Ekothriller potje Rambo

'Eén groot speelveld. Alle regels door de plee gespoeld en de laatste die overeind staat heeft gewonnen.' Zo'n citaat uit de misdaadroman *Prey* zegt het al. *Prey* komt uit de B-filmklas van Rambo en Schwarzenegger. Eko-misdaadromans zijn schaars, al levert de werkelijke milieustrijd stof te over. Ook Amerika wemelt van enge zaakjes. Voorbeeldje uit eigen ervaring: er bestaat daar een lobbyclub Council for the Defense of Free Enterprise (CDFE), die alle natuureservaten wil openstellen voor mijnbouw, olieboringen en houtkap. Die CDFE heeft nauwe banden met de Koreaanse sekteleider-wapenhandelaar Sun Myung Moon, die weer zetbaas is voor drie bejaarde Japanse machts politici die Amerika nog altijd uit 's Keizers naam willen veroveren. Ken Goddard, overdag werkzaam bij de Amerikaanse Fish and Wildlife Service, heeft de literaire uitdaging van een milieukrimi opgepakt. Het verhaal is echter vliesdun. Enkele Fish and Wildlife-rechercheurs

komen in aanvaring met een club anti-milieu magnaten en hun kille killers. Patsboempiefpafpoef. Karate, kogels, bloed en de goeien winnen. Wel met hart beschreven zijn de wilde dieren en de moordpartijen van de in Amerika zo populaire plezierjacht.

Michel Robles

Prey, Ken Goddard, Tom Doherty Ass. New York, 1992.

Voor Nederland: Van Ditmar Boeken. ISBN 0812511980. Prijs: f 19,15.

Zwoegen tussen idealen

Milieubeleid is nodig. Solidariteit met minder bedeelden in de wereld ook. Maar welke minder bedeelden gaan voor? En gaan zij weer voor milieu of juist andersom? Niemand worstelt zo met die vragen als de rechtgeaarde sociaal-demokraat. *Terugtocht en vooruitgang* is er een goede illustratie van. Het is een verzameling doorwrochte lezingen en dialogen uit de zogenoemde zomerschool van de PvdA. Kanonnen als milieu-hoogleraar Lucas Reijnders, Siegfried Woldhek van het Wereld Natuur Fonds en partijvoorzitter Felix Rottenberg komen aan zet, elk met een eigen visie op wat er mis is of hoe het beter kan. 'Konsuminderen of anders verdelen?' De PvdA op zoek naar nieuwe geloofwaardigheid. Behartenswaardig is de waarschuwing van ekonoom Herman Vollebergh dat het geld bij de instelling van een ekotax niet in de gewone schatkist mag verdwijnen. Anders raakt de overheid eraan verslaafd - en daarmee aan de milieuverpesting die zij zegt te bestrijden. Leerzaam, maar het is wel zwoegen tussen al die idealen.

(MR)

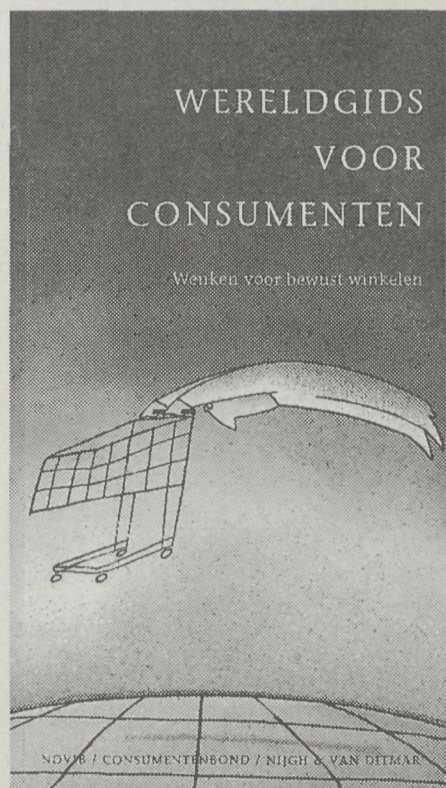
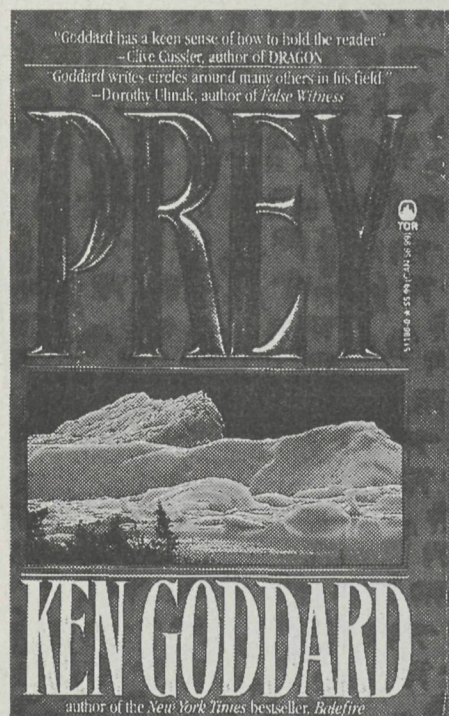
Terugtocht en vooruitgang, Pieter van Driel (red.), Wiarda Beckman Stichting e.a., Amsterdam, 1994. ISBN 9072575385. Prijs: f 22,50.

Wereldgids beetje té werelds

Het aantal groene gidsen voor de konsument rijst de pan uit. Maar de konsument die rekening wil houden met Derde Wereldburgers, staat met lege handen. Om die lacune op te vullen komt de Novib samen met de Consumentenbond een *Wereldgids voor Consumenten*. De gids bevat zeer veel nuttige tips. Hoe koop ik een tapijt dat niet met kinderhanden is geknoopt? Welke sigarenmerk levert Derde Wereldbewoners werk en komt kant en klaar uit het zuiden? Is het vanwege de drijfnetperikelen beter om zalm te kopen uit Canada dan uit Maleisië of Thailand? Een bruikbaar boekje, maar vanuit de invalhoek van het milieu blijft het in gebreke. Marrokaanse tomaten eten kan door de beugel, vindt de Novib, zolang we in het ongewisse blijft of hun kasgeteelde Hollandse soortgenoten niet meer energie gebruiken. Dat is zacht gezegd dubieus. Zeker als de organisatie verder mondjesmaat wijst op de mogelijkheid 'biologisch' te eten.

Helène Kleijburg

Wereldgids voor Consumenten, Novib/Consumentenbond/Nijgh & Van Ditmar, Den Haag/Amsterdam 1994. ISBN 9038854870. Prijs: f 25,-.

Emancipatie en milieu bijten elkaar niet

Vrouwen zijn qua autobezit bezig met een inhaal-manoeuvre. De verwachting is dat twee- van de drie miljoen auto's die er tot 2005 bijkomen, van vrouwen zullen zijn. Dat is gunstig voor de emancipatie, want vrouwen dingen mee naar posities op de arbeidsmarkt. Maar voor het milieu is het desastreus.

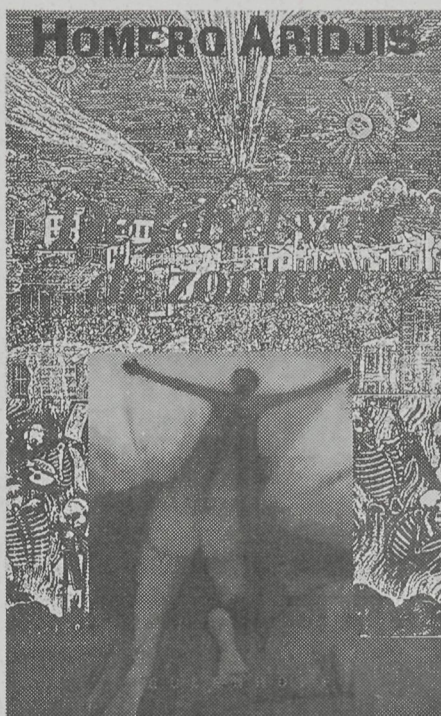
In het boekje *Emancipatie en Milieu* van Press Emancipatiebureau komen tegenstellingen en overeenkomsten van emancipatie en milieu aan de orde. Het autoverkeer is zo'n tegenstelling. Vrouwen dragen nog steeds het meest de zorg voor de kinderen. Dus voor ze naar hun werk gaan zetten ze hun kinderen af bij school. Na het afhalen even snel de supermarkt in en tussendoor de kinderen naar ballet of blokfluitles brengen. Het openbaar vervoer kan hier geen alternatief zijn voor de auto. Maar de overheid wil wel de mobiliteit terugdringen. Press vindt het standpunt dat emancipatie en milieu elkaar bijten, gelukkig achterhaald. De samenstellers zien oplossingen in wonen en werken weer bij elkaar brengen en zorgtaken op buurtniveau.

Al oogt het boekje niet erg inspirerend, *Emancipatie en Milieu* is een zinnig boekje voor beginners en gevorderden die meer willen weten over de veelomvattende materie. (HK)

Emancipatie en Milieu, Pres Emancipatiebureau Utrecht, 1994.
Bestellen bij Press, telefoon 030-334280.
ISBN 9072504089. Prijs f 7,50.

Zon breekt door smogdeken

Mexico City. Het is een zinderende miljoenenstad, verstikt in smog. Auto's, bedrijven, kookvuurtjes in de sloppenwijken, volgens Homero Aridjis is het over een jaar of wat nog erger. En het benauwendste is wel het watertekort. Aridjis' roman *De Fabel van de Zonnen* doet je snakken naar frisse lucht en koele regen. Maar in plaats daarvan ga je kopje onder in het surrealistische epos van Juan de Góngora die wakker schrikt uit een droom, waarin hij door het gat in de ozonlaag valt. Hij komt in de vreemdste situaties terecht. Wordt bezocht door oud-mythische spook-Indiaan die de natuur en milieुरampen verklaart uit het al even mythische

einde van het Tijdperk van De Vijfde Zon. Een genadeloze, uit de dood herrezen, politiekef en diens korrupte moordenaarskluik kruisen zijn pad. Achteloze moorden, ontvoeringen. Kortom, vóór-Columbiaans Zuid-Amerika en de huidige, ondanks alles soms kolderieke, politieke wantoestand vormen een bedwelmend mengsel, waarin ook de lezer lichtelijk verdwaasd ronddoelt. En inderdaad, de Vijfde Zon gaat ten onder. Maar alles komt goed. Fijn boek! (MR)

Homero Aridjis. De Fabel van de Zonnen, Meulenhoff, Amsterdam 1993.
ISBN 9029042745. Prijs: f 34,90.

Economie ondersteboven

Twee jaar na het uitkomen van *The Economic Revolution*, geschreven door De Kleine Aarde-kolumnist Willem Hoogendijk, is de Nederlandse vertaling van eerste deel van het boek er. Hoog tijd. Vertalingen van het boek zijn zelfs al in Indonesië en Taiwan te vinden. Hoogendijk geeft in *Economie Ondersteboven* een gezond-verstand benadering van de economie, toegespitst op ons land. Vaste economische ideeën worden overhoop gegooit. Het boek is eenvoudig van taal en bevat heldere plaatjes. De prijs is laag voor een boek van 200 bladzijden. En de koper ondersteunt de weg naar een

meer kleinschalige, kalme en gezellige maatschappij. (HK)

Economie Ondersteboven, Jan van Arkel, Utrecht 1993. ISBN 9062242871.
Prijs f 9,90.

Duurzaam denken en doen anno 1994

Het Platform voor Duurzame Ontwikkeling wil in *Hoezo vooruitgang* het duurzaam Nederland van nu beschrijven. Op de vraag of duurzaam Nederland wel bestaat, oordeelt het platform dat daar in ieder geval een begin mee is gemaakt. Het besef dat productie- en consumptiepatronen moeten worden doorbroken, is er.

Het boek is geschreven door tien journalisten. Allen is gevraagd weerstanden te beschrijven waar het streven naar een duurzame samenleving op stuit. Het resultaat is een boek over alle plannen, die niet of maar half worden uitgevoerd. Kompromissen maken, dat de duurzame ontwikkeling in slakkegang gestalte krijgt.

De hoofdstukken variëren van bevolkingsbeleid tot landbouw en groen beleggen. Rode draad is het gedrag van de konsument. De spanning tussen de vraag of Nederland vol is en de drang naar meer luchthavens, wegen en industrie, wordt blootgelegd. Uiteraard komt het begrip milieugebruiksruimte terug, waarvan de praktische toepassing uitblijft. Schiphol kan toch nog milieuverantwoord uitbreiden, als andere bedrijven in ruil daarvoor hun aandeel in de uitstoot van vervuilende stoffen vermindere.

Het boek geeft een goed overzicht van de huidige dilemma's en weerstanden, maar ook van de goede en stimulerende voorbeelden die er zeker zijn. Door het beschrijven van de karakter zullen bepaalde hoofdstukken voor insiders weinig nieuws opleveren. Als geheel is het Platform voor Duurzame Ontwikkeling erin geslaagd een beeld te schetsen van het duurzaamheidsgehalte van denken en doen anno 1994.

Petra Souwerbren

Hoezo vooruitgang. Red. Kees Waagmeester. Platform voor Duurzame Ontwikkeling/ Jan Mets Utrecht 1994.
ISBN 9053301119. Prijs: f 24,50 in de boekhandel. Of maak f 27,50 over op giro 176517 t.n.v. Stichting Platform voor Duurzame Ontwikkeling, Utrecht.

Kleine dingen kunnen een grote bijdrage leveren aan een schoner milieu. Veel lezers weten dat. Op deze pagina tips en suggesties naar aanleiding van reacties van lezers, die een brief of kaartje stuurden naar De Kleine Aarde, Postbus 151, 5280 AD Boxtel.

Persoonlijke CO₂-Test

Wie in het bezit is van een computer met MS-DOS kan sinds kort de eigen uitstoot van kool-dioxide in kilogram per jaar berekenen. Het Rotterdamse Werkcentrum Internationale Solidariteit (WIS) heeft een CO₂-test bedacht en op diskette gezet. Iedereen kan op deze manier zijn eigen bijdrage aan het broeikas effect vaststellen. De test is onderverdeeld in vijf categorieën: afval, vervoer, voeding, aanschaf van producten en het verbruik van gas en elektra. De CO₂-uitstoot van de gemiddelde konsument in Nederland bedraagt momenteel 8050 kilogram per jaar, wat nog altijd ruim 6000 kilogram teveel is als we de toegestane uitstoot evenredig zouden verdelen over de hele wereldbevolking. De Persoonlijke CO₂-Test (prijs: f 25,-) is ontwikkeld op basis van de Persoonlijke MilieuTest van het Milieubureau INFOPLAN in Delft die in mei 1993 in de Consumentengids stond. Voor informatie of bestellingen: WIS Rotterdam, telefoon 010-4361322.

Campingaktie

Mensen die deze zomer gaan kamperen of in de buurt van een camping wonen, kunnen een duit in het zakje van Stichting Stam doen. De Amsterdamse stichting, die al vele jaren het gebruik van milieuvriendelijke schoonmaakproducten propageert, wil campinghouders overhalen om over te schakelen op schone reinigingsmiddelen.

Milieu thuis

Stam levert affiches en een 'voorkeurslijst' met de minst schadelijke producten - waaronder Ecover, Meta en Groenewende - om op te hangen. Er zijn verder prijsvraagformulieren verkrijgbaar met natuur- en milieugerichte vragen en eventueel enkele proefjesjes met schone middelen die op de camping kunnen worden uitgetest. Voor meer informatie: Stichting Stam, Nieuwe Achtergracht 31hs, 1018 XW Amsterdam. Telefoon 020-265208.

Milieubewuste super

Is milieubewust winkelen in de gewone supermarkt mogelijk? De Consumentenbond vindt van wel, blijkens een onderzoek onder ruim dertig supermarktketens. Het gratis plastic tasje is

de wereld uit en in tweederde van de onderzochte winkels liggen aardappels met het Eko-keurmerk. Toch is de rest van de resultaten minder bemoedigend. Ekologische groenten lagen in de helft van alle winkels, maar de keuze bleef meestal beperkt tot zuurkool, winterwortel en uien. Onverpakte taugé, champignons en komkommers waren in slechts één op de drie winkels te vinden. Als milieubewust komen De Groene Winkel, Gimsel, de Konmar en De Natuurwinkel uit de bus. Redelijk milieubewust scoren ondermeer Albert Heijn, C1000, Hoogvliet en Super. Het slechtst presteren supermarkten als Digros, Aldi, Edah en Basismarkt.

Gebruik goedkope shampoo

Geen tweede wasbeurt en weinig gebruiken, zo concludeert de Chemiewinkel van de Universiteit van Amsterdam. De Chemiewinkel onderzocht de milieubelasting van shampoos. Wat blijkt: goedkopere shampoo is beter voor het milieu dan de duurdere soorten, omdat hun samenstelling eenvoudiger is. Goedkopere shampoos bestaan uit een enkele vuilverwijderaar, een schuimversteviger en een verdikkingsmiddel. Duurdere shampoos bevatten meer van dit alles. Nodig zijn alle toevoegingen niet. Een eenvoudige shampoo doet haar werk net zo goed als een dure soort. De Chemiewinkel rekent ook af met het misverstand dat een shampoo flink moet schuimen. Shampoos zouden milieuvriendelijker kunnen zijn als er minder onnodige schuimverstevigers aan toe werden gevoegd.

Wereld Natuur Fonds brengt schoolagenda uit

De keuze van een schoolagenda is elk jaar weer een lastige klus voor veel scholieren. Voor het seizoen '94-'95 is er echter minder reden tot eindeloos afwegen. Het Wereld Natuur Fonds heeft een kleurrijke agenda uitgebracht op kringlooppapier. De opbrengst uit de verkoop gaat uiteraard naar goede doelen van het fonds. De agenda biedt veel schrijfruimte en is een rijke inspiratiebron voor een werkstuk of spreekbeurt. Achterin wordt tussen de vakantietips ook een bezoek aan De Kleine Aarde aangeprezen. De Wereld Natuur Fonds schoolagenda. Prijs: f 14,95. Nu verkrijgbaar in boekhandel en kiosken.

Sluipwesp

zoekt prooi beter met wat lessen

Geur, kleur en vorm belangrijk bij biologische bestrijding

Biologische bestrijding van plagen in de kasteelt vordert snel. Ook in de volle grond en volkstuinen liggen kansen. Sluipwespen krijgen onderwijs om hun prooi effectief op te sporen.

Michel Robles

De promotie van Dr Felix Wäckers aan de Wageningse Landbouwniversiteit was begin dit jaar een evenement van formaat. Een doorbraak in de gifvrije bestrijding van plagen. Het is mogelijk roofinsekten te leren efficiënt plaagdieren op te sporen.

Nu de druk op de landbouw toeneemt om de gifspuit af te zweren, zit biologische gewasbescherming in de lift. De methode wordt in ons land al toegepast op veertienduizend hectare kasgrond. Zo worden verschillende roofinsekten losgelaten op schadelijke rupsen. Ze leggen bijvoorbeeld hun eitjes in die rups, waarna de uitkomende larven hem van binnenuit leegvreten. Het bedrijf Koppert in Berkel en Rodenrijs, dat rovtjes en preparaten levert is een miljoenzaak met wereldwijde contacten. Koppert heeft de handen vol. Door de open wereldhandel duiken steeds nieuwe plagen op in onze gewassen.

Roofinsekten leren

Er zijn steeds nieuwe biologische bestrijdertjes nodig. Bovendien moeten ze effectiever te werk gaan. Wäckers deed onderzoek naar sluipwespen. Sommige soorten worden bij ons gebruikt tegen de witte vlieg, sommigen tegen andere boosdoeners.

Laboratoriumproeven leerden Wäckers en zijn kollega's hoe sluipwespen hun prooi vinden. Ze gaan vooral op geuren af, maar gebruiken ook hun ogen. Al doende leren ze van treffers

en missers. Een hongerige wesp zoekt eerst nectar. Pas daarna scharrelt ze een rups op om eitjes te leggen. Bij het nectar zoeken vertonen sluipwespen nuttige, aangeboren voorkeuren. Voor bepaalde geuren, voor de kleuren geel en wit (meestal nectarbloemen) en voor grillige vormen (aangevreten blad). Wäckers trainde ze met een lekkere beloning (een druppeltje nectar) en zelfs op drop of chocola.

Op zoek naar prooidieren ruiken sluipwespen de rups en het aangevreten gewas. Via hun uitwerpselen scheiden rupsen twee typen geuren af. Sommige waaien ver uit. Andere, heel specifiek voor elke soort rups, zijn minder vluchtig. Intussen zendt de belaagde plant geurige noodsignalen uit. Allemaal helpen die de sluipwesp haar prooi op te sporen.

Nectarplanten neerzetten

De meeste voorkeuren van wespen zijn echter aangeleerd. Ervaren sluipwespen vinden een rups vier tot zes keer zo snel als onervaren soortgenoten. Het geur-aanleren gebeurt vooral in de larve-fase. Sluipwespen die dan

al met de geur van hun prooi vertrouwd raken zijn later het effectiefst.

Wäckers pleit daarom voor kweekmethoden waarbij zulke aroma's al in de larvetijd worden aangeboden. Die oproep mogen vooral kwekers als Koppert zich aantrekken.

Wäckers' tweede tip is belangrijk voor teler. „In de kas, maar nog meer in de open lucht - dus ook in eigen tuin - kun je vlak bij het gewas nectarplanten neerzetten. Zo verliest de wesp geen tijd met voedsel zoeken, voor ze aan haar prooirups toekomt.”

Probleem bij bestrijding door roofinsekten is, dat die pas in actie komen als er al prooi is. Dan is het kwaad al geschied. Telers azen daarom op preventieve geur-methoden. In vakjargon heten signaalgeuren die het gewas uitscheidt 'synomonen'. Geuren van de ene diersoort (rups) die voor een andere (wesp) iets betekenen noemt men 'kairomonen' en geuren die binnen één soort zinvol zijn: 'feromonen'. De aandacht voor feromonen groeit. In de fruitteelt is de methode 'feromonen-verwarring' al gangbaar. Het idee is simpel. Om mannetjes aan te trekken geven vrouwelijke insecten geurtjes af. Als je die massaal door je hele boomgaard spuit, raakt manlief in de war en komt van paren, dus ook van een plaag, niks terecht.

Struikelblok voor een echte doorbraak is de dure produktie. Wäckers: „Er is meer onderzoek nodig. Welk bedrijf durft erin te investeren en welke teler betaalt de dure, nieuwe preparaten?” Het gaat slecht in de tuinbouw. Lastig is ook, dat de overheid feromonen als chemicaliën opvat. Het kost vaak jaren, voordat ze op de markt mogen komen. Kleine Aarde-medewerker Ben van Dieren is nieuwsgierig naar de werking van 'angst-feromonen' die plaagdieren kunnen afschrikken. Hij wil graag aan verdere proeven meewerken.

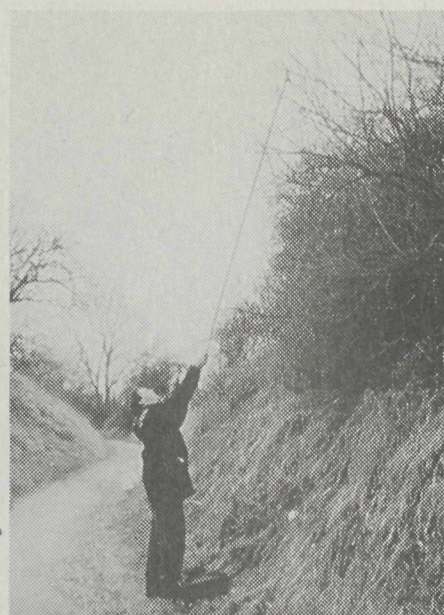
Inheemse boomsoort leeft op eigen kracht

Wie op zoek is naar boomsoorten die van oudsher in Nederland voorkomen, kan lang zoeken. Het tuincentrum verkoopt Elstar, Bildtstar en Goudreinet. Maar de Wilde appel of de Gele kornoelje?

Helène Kleijburg

Gelukkig zijn er mensen die het nut van oude boom- en struiksoorten inzien. De Stichting Bronnen, twee jaar geleden in het leven geroepen door twee biologen, verspreidt sinds kort bomen en struiken van inheems plantenmateriaal. Dat is bittere noodzaak. De stichting wil redden wat er te redden valt, nu steeds meer genetisch materiaal verloren raakt door stadsuitbreiding, aanleg van wegen en verkavelingen. De Wilde appel en de Viltroos zijn bijvoorbeeld beiden al praktisch uit ons land verdwenen. Boomgewassen zijn tegenwoordig gekweekt op slechts een paar eigenschappen, zoals bosbouwkundige criteria of sierwaarde.

foto Stichting Bronnen

Bij de herkomst van zaden gelden vaak economische motieven: goedkoop en makkelijk te kweken. Variëteit in soort speelt geen rol van belang. Daar komt bij, dat de reguliere boomteelt een flinke gebruiker is van bestrijdingsmiddelen en kunstmest. Bomen weten bijna niet meer wat het is om zich op eigen kracht te handhaven. Bioloog *Henny Ketelaar* is een van de initiatiefnemers van de Stichting Bronnen. „De Westerse mens is bezorgd over het milieu, maar beseft niet dat de problemen veel te maken hebben met de vervreemding van de natuur. In een betere natuur voelen mensen zich beter thuis. Een bos met grote

verscheidenheid aan soorten is toch veel spannender dan een houtakker?”

De Stichting Bronnen verzamelt stek- en entmateriaal van inheemse houtige gewassen. Op verschillende locaties in Limburg, Noord-Brabant, Gelderland en Overijssel zijn zaden geoogst van onder meer de Wegedoorn, Rode en Gele kornoelje, Viltroos en Gelderse roos. De zaden worden op een eigen stuk grond, in de buurt van Beek bij Nijmegen, opgekweekt zonder chemische bestrijdingsmiddelen. De Stichting Bronnen gaat aan landinrichtingsdiensten, gemeenten, waterschappen en natuurorganisaties leveren. „Partikulieren ontbreken voorlopig op het lijstje, want daar worden niet de grote plannen voor natuurontwikkeling gemaakt”, aldus Ketelaar. De stichting kan de vraag bovendien nauwelijks bijbenen. Ketelaar stelt nadrukkelijk dat geoogste zaden uitgebreid zijn gedocumenteerd. „Als de verkoop toeneemt, is de kans groot dat er door derden gerotzoooid gaat worden. Afnemers moeten kunnen checken waar het materiaal vandaan komt”, aldus de bioloog. Oogsten van inheemse soorten zijn vaak zo zeldzaam, dat de klant flink wat meer moet neertellen voor een boom of struik. Soms kost een boom de helft meer dan in de reguliere kweek. Dat is nu eenmaal de konsekwentie van het in ere herstellen van uitgestorven soorten.

Stichting Bronnen, Postbus 1535, 6501 BM Nijmegen. Tel. 080- 601280

Vervolg

Mensen & Mogelijkheden

Beginnend **tuinfanatie** zoekt medesympathisanten om op onderzoek uit te gaan en kennis uit te wisselen. Omg. Zuid-Holland. Br. onder nr. RA 8907 MM.

Wie heeft er belangstelling en ruimte om samen een bedrijf op te starten op ecologische basis. Het betreft hier een **kringloopbedrijf** bestaande uit een viskwekerij, een kippenfokkerij en het vermeerderen van wormen. Onze voorkeur gaat uit naar de regio zuid- en midden-nederland. Telefoon: 01620-60914.

Vrouw **verpleegkundige** zoekt betaalde baan. Wie heeft werk voor mij, graag uw reacties. Br. onder nr. RA 8909 MM.

Ik zoek geïnteresseerden die mij kunnen helpen een project in de **oost-Vogezen** te verwezenlijken. Wie heeft daar zin in? Mevr. Zijlstra, C.A. 6, rue J. Engling, C42, L-1466-Luxemburg.

Wij zoeken **vrijwilliger** die wil meewerken

aan het opknappen van onze boerderij (Fr. Auvergne). Graag ervaring in metselen/beton, hout, sanitair, terreinonderhoud enz. We zijn een Ned. echtpaar (40+ en 50+) U kunt ook iemand meenemen. Mooie omgeving, caravan en lekker eten staan klaar. Reacties: La Garnasette, 43800 Rosieres, Frankrijk. Tel. 00-3371574096.

Wij (Susan, Stijn) willen graag omg. **Groningen** gaan wonen. Weet je iets, bel ons dan: 04997-75274.

Wij, echtpaar (zestigers) zoeken mensen voor het vormen van een **woongemeenschap**, of aansluiting bij een bestaande. Het lijkt ons zinvol samen bezig te zijn op gebieden zoals cultuur, maatschappij, tuin, muziek, zelfdoen, sociale veranderingen, spiritualiteit e.d. Br. onder nr. RA 8910 MM.

‘De Gouden Bergen’ is een groep mensen die een geïntegreerde wonen-werksituatie voor zichzelf wil creëren. Dit wordt gezocht in de landbouw (gemengd bedrijf) en de recreatie (camping) op milieuvriendelijke grondslag. Wij zijn op zoek naar **uitbreiding** van onze groep. Reageer binnen een maand. Br. onder

nr. RA 8911 MM.

A SEED, internationaal aktienetwerk voor milieu en Noord-Zuid-problematiek, zoekt **VRIJWILLIGERS!** Voor lopende campagnes rond vervoer & transport en IMF & Wereldbank, publiciteit, organisatie van acties, redactie van tijdschrift ‘Ongehoord’, klussen in ons nieuwe kantoor. Bel: 080-602939 Action for Solidarity, Equality, Environment & Development.

Te huur gevraagd: woonruimte bij eko- of bd-bedrijf. Met enige privacy. Huisdieren moeten welkom zijn. In ruil daarvoor wil ik of gedeeltelijke huur betalen of werken op uw bedrijf. Ik heb kennis van verschillende takken in de landbouw. Betsie Bankers, Dopheide 8, 5754 EG Deurne. Telefoon 04930-19565.

Wie kent **Ann Wigmore-dieet**? Zeer basic onder andere gekiemde zaden en zelf geperst tarwegrassap. Waanzinnige resultaten bij zogenaamd ongeneeslijke ziekten. Effekt treedt op na langdurig gebruik. Heb zelf MS. Ben 2 mnd. bezig en zoek ‘moral’ support en uitwisseling en ook biol. zaden als waterkers, zonnebloem en radijs. Brieven o. nr. RA 8913 MM.

De tuin in de zomer

Juli

De zomer is op haar hoogtepunt. Tenzij we net zo'n natte zomer hebben als vorig jaar, zal er flink water moeten worden gegeven. In kleine tuinen is dat geen probleem, maar in grote tuinen op hoge, droge grond met een lage grondwaterstand, kost het veel tijd en energie.

Het kan de moeite waard zijn een systeem te installeren waarmee je water geeft. Ook kun je voor extra schaduw zorgen door meer heesters aan te planten of door wat meer niveauverschil te creëren. Op de hogere tuindelen kun je droogteminnende planten zetten, zoals rotsplanten. Onderaan in de vochtige schaduw gedijen bosplanten goed. Neem varens of aardige bloeiende plantjes zoals bosanemoontjes, leverbloempjes of de wat grotere Helleborus (kerstroos). Ook door bodemverbetering en de toepassing van bodembedekking kun je het watergeven tot een minimum beperken. Zorg dat zo min mogelijk kale grond aan de zon wordt blootgesteld. Het kost water, want er verdampt meer. Bovendien spoelen voedingsstoffen in een natte zomer eerder weg.

Augustus

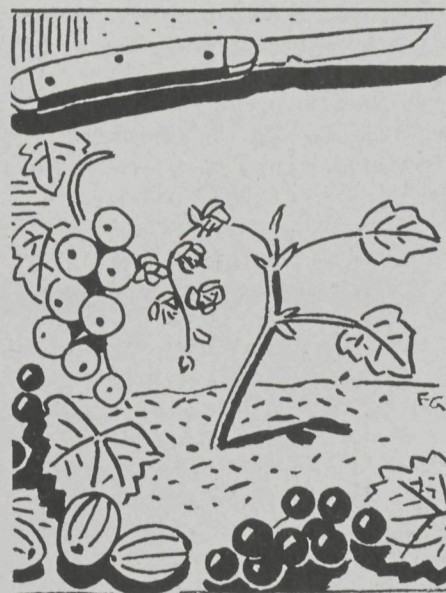
Bij warmte gedijen schimmels. Geef in warme perioden alle planten, maar zeker de gevoelige soorten, in sier- en moestuin van tijd tot tijd daarom preventief wat heermoesaftreksel. Zo zijn ze beter tegen allerlei plagen opgewassen, die in de warmte soms explosief kunnen ontstaan. Heb je geen heermoes in de tuin, koop het dan in gedroogde vorm. Ook dat werkt prima. Je kunt het mengen met wat brandnetel. In totaal één kilo verse planten (of 150 gram gedroogde) op tien liter water. Voor bespuiting vroeg op een zonnige morgen eerst verdunnen (1:5).

In de moestuin gaan we ons nu al op de winter voorbereiden. Tot half augustus is

het mogelijk allerlei groenten te zaaien. Vroege aardappels kunnen worden gerooid. Controleer ze goed op beschadigingen. Eet de beschadigde eerst op. Gave aardappels blijven, afhankelijk van de soort, langer intact. Bewaar ze op een koele plaats in papieren zakken.

Hou de vaste planten in de gaten. Veel soorten bloeien een tweede maal wanneer je de uitgebloeide bloemen wegnijpt. Elke dag wat snoeien bevordert de aanmaak van bloemknoppen en houdt planten wat kompakter. Wie een bloemenweide heeft kan eind deze maand waarschijnlijk gaan maaien. Wacht tot alle bloemen zijn uitgebloeid en zich hebben uitgezaaid, zodat er ook volgend jaar wat te genieten valt.

Tweejarigen als vingerhoedskruid, verbasicum en teunisbloem kunnen nu van een zaaibed naar de tuin. Neem vooral de laatste met een grote kluit op, anders raakt de wortel beschadigd. Het mooiste groeien en bloeien tweejarigen als ze zich natuurlijk uitzaaien. Knip daar dus zeker niet alle uitgebloeide bloemen weg.

September

September is de maand om aan de komposthoop te denken. Zet je hem in één keer op, dan is deze maand een goed tijdstip. Hoewel het al kouder wordt, zijn er genoeg mogelijkheden om eventuele problemen in de tuin op te lossen. Schimmels in de groentetuin moeten onmiddellijk worden verwijderd. Doe ze niet op de komposthoop. Schimmels komen met de kompost terug in je tuin en dat is vast niet de bedoeling. Fruit kan nu worden gestekt. Vooral bij bessen (kruisbes, aalbes en zwarte bes) is dat heel gemakkelijk. Snij van alle nieuwe takken stukken van ongeveer twintig centimeter lengte af. Haal het onderste blad eraf en steek ze in de grond. Volgend voorjaar zitten er wortels aan de stengels en kun je ze verplanten. Kies een warm plekje in de tuin uit, anders bevriezen ze in de winter.

Er groeit en bloeit nog van alles, maar de herfst is al in aantocht. Dat is het beste te merken aan de mistige septemberdagen, wanneer het net niet en net wel regent. Blad dat al gevallen is kun je op zulke dagen bijeenharken. Het kost nu niet veel tijd. Alles wat bloeit blijft zichtbaar, zonder dat er dood blad omheen ligt. Laat het blad onder heesters liggen. Dat vormt straks in de winter een goede bescherming.

Breng alle bladeren die tussen nu en november zullen vallen op een plaats samen, eventueel tussen gaas. Stamp er vervolgens flink op. Bij dat lekkere vochtige septemberweer begint het direct te komposter. Na een paar maanden heb je prachtige bladaarde. Alle soorten blad zijn hiervoor geschikt. Doe alleen met eikeblad een beetje zuinig aan. De bladaarde wordt er te zuur door.

Alice Bender

ROZEN

Dat rozen matig bloeien als ze niet bespoten worden, is een fabeltje. Er zijn veel rozen die sterk genoeg zijn. Zo sterk dat ze geen of bijna geen last hebben van alle kwalen, waar hun zwakkere soortgenoten aan ten onder gaan.

Alice Bender

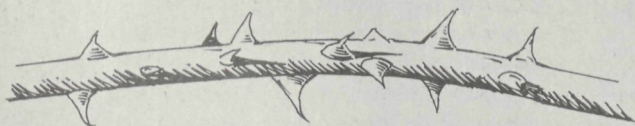
Er zijn meer rozennamen en -soorten in de wereld dan tuinen. Wie door rozentuinen loopt, of een catalogus van een kweker doorbladert, zal in eerste instantie vallen voor de vaak fraaie, grootbloemige gekweekte hybriden. Een perk vol met deze rozen is een lust voor het oog. Voor de verzorging en zeker voor de snoei is echter wat handigheid en kennis nodig. Bovendien zijn enkele van deze hybriden gevoelig voor aantastingen als luizen, meeldauw, roest of sterroetdauw. Nog een nadeel voor de milieuvriendelijke tuinier is dat alle rozen, maar in het bijzonder grootbloemigen, zeer veel mest vragen om te kunnen bloeien. Als je tenminste meer dan een paar bloemen wilt zien. Er zijn hybriden die zeer sterk zijn. Ook bij een verkeerde behandeling zijn ze bijna niet kapot te krijgen. Maar meestal is het toch oppassen met - vooral nieuwe - kweekvormen.

Prachtige bottels

Er zijn gelukkig rozen die geen nauwkeurige behandeling vragen. Rozen die niet per se gesnoeid hoeven te worden en ook zonder mest bloeien. Ze geuren bovendien vaak

*sterk
en geurig*

heerlijk, zelfs als ze niet bloeien. Geurende rozen zijn weer in de mode.

De mooiste en lekkerst geurende roos is de R. Rubinigosa. Ook als deze niet bloeit verspreidt de struik een geur die doet denken aan appels. De bloemen zijn eenvoudig en heel aantrekkelijk voor allerlei insecten. In het najaar is de Rubinigosa mooi vanwege de prachtige bottels. Die bottels zijn te gebruiken voor jam of gelei. Laat er wat aan de struik voor de vogels.

De Rosa Nitida is op een andere manier aantrekkelijk. Zij wordt meestal aangeboden voor rozenhagen, maar is ook als losse struik leuk om te zien. De bloemen bloeien kort en zijn klein, maar er zitten zeer veel knoppen aan een struik, dus heb je het idee dat hij blijft bloeien.

De Rosa Canina is de bekende ouderwetse hondsroos. Veel bloemen en een losse groeiwijze. Wie er een haag van wil maken kan het beste af en toe snoeien, zodat de aanmaak van uitlopers wordt bevorderd. De Rosa Canina is goedkoper en mooier dan een hek. Vogels in najaar en winter genieten mee. Vooral mezen zijn dol op bottels.

Losse trossen

Ook bij de trosrozen zijn zeer sterke rozen aan te wijzen. Ik geef maar wat voorbeelden. Een goede keuze maakt iedereen natuurlijk zelf bij een kweker.

Schneewittchen, ook bekend als Iceberg, is een prachtige witte trosroos, die maar zelden problemen geeft. Met wat hulp kan deze roos zelfs als klimroos dienst doen. Wanneer de uitgebloeide bloemen regelmatig worden

verwijderd met een scherpe rozenschaar, heb je er de hele zomer en een flink stuk van de herfst plezier van. Heel mooi in combinatie met ridderspoor en vingerhoedskruid, of met wat flinke bossen lavendel. Lavendel is overigens een goede buur voor rozen, omdat het luizen weghoudt. Ook Pernille Poulsen is een sterke gezonde doorbloeier. Ze bloeit al heel vroeg met grote roze bloemen in losse trossen. Dat gaat door tot ver in de herfst. Gaat je voorkeur uit naar een Engelse tuin en houd je van geur, dan zijn de Engelse rozen van David Austin misschien iets. Deze Engelse kweker kruist moderne, sterke soorten met oude en geurende rassen. Zo zijn rozen ontstaan die er ouderwets uitzien, mooie grote bloemen hebben en meestal heerlijk ruiken. Bovendien bloeien deze rozen langer dan hun ouderwetse voorgangers. Er is grote variatie in geuren, kleuren en bloemvormen. Abraham Darby: zacht zalmoranje; Graham Thomas: geel; Gertrude Jekyll: rose; Othello: van donkerrood tot purper.

In de zon

De meeste rozen, ook de gemakkelijke heesterrozen, stellen wat eisen aan de grond. Daar zal dus aan gewerkt moeten worden. Bovendien zijn veel kwalen en problemen te voorkomen met een goede voorbereiding. Rozen staan het liefst in lemige, maar humusrijke grond. De grond moet goed doorlaten. Rozen zijn grote eters, dat wil zeggen dat ze veel mest nodig hebben om te groeien en vooral te bloeien. Vind je dat een bezwaar, kies dan een soort die met wat minder bloemen ook aantrekkelijk is, zoals een van de heesterrozen.

Zet rozen zo zonnig mogelijk en niet te dicht op elkaar. Ook leirozen mogen niet te dicht tegen de muur of schutting staan. Rozen moeten kunnen ademen. Bindt ze dus altijd losjes aan. Er moet wind door de takken kunnen spelen. Zo voorkom je allerlei narigheid. Een roos die strak tegen een muur vastgebonden is, wordt op sommige plekken veel te vochtig. Schimmels en meeldauw krijgen meer kans.

Stoer soort

Wie rozen wil gaan planten moet de grond ruim te voren goed bewerken. Dus als je in het komende najaar rozen wilt planten is dit de tijd om de plek waar ze komen te verbeteren. Zaai een groenbemester. Kies er één die diep wortelt. Goed verteerde koemest is ook uitstekend. Werk dat nu al door de grond en dek deze af met een mulchlaagje, zodat de aarde mooi warm en vochtig blijft tijdens hete zomerdagen. Als je niet aan koemest kunt komen, kun je een mengsel maken van hoorn-, bloed-, beendermeel en gedroogde koemest.

Let bij de keuze van het soort roos op het klimaat in de tuin. In een open tuin waar oosten- en noordenwind vrij spel hebben, is het niet verstandig kwetsbare stam- of treurozen aan te planten. Je blijft in de weer met beschermende hoesjes. Kies in zo'n tuin liever voor een stoerder soort. Ga naar een echte rozenkweker en vraag welke roos voor jouw tuin geschikt is. Ook kan de kweker je vertellen welke roos al dan niet

gevoelig is voor bepaalde ziekten.

Welke roos je kiest hangt van een heleboel factoren af. Eerst komt natuurlijk de vraag of je de roos mooi vindt. Daarna lijkt het raadzaam te kijken hoe gevoelig de plant is voor aandoeningen als roest en meeldauw. Tenslotte komen de winterhardheid en de vraag of het om een hybride of een 'wilde' roos gaat.

In de zomer zijn overal rozentuinen te bezichtigen. Kwekers en sommige tuincentra hebben voorbeeldtuinen met rozen. Ga eerst kijken voor je koopt. Ga bij voorkeur als het een paar dagen slecht weer geweest is. Zo zie je welke rozen zich goed houden en welke niet. Houd er ook rekening mee of het een goede bloeier is of niet. Er zijn soorten, waarvan de bloemen weliswaar maar kort bloeien, maar die zo'n overvloed aan knoppen vormen dat dat geen bezwaar is.

Verzorging

Zelfs de best vertroetelde roos kan last krijgen van luizen. Als dat gebeurt kun je op verschillende manieren in actie komen. De eerste: plant lavendel rondom de roos. De

gewone *L. Angustifolium* is verreweg het sterkste en doet het goed in ons klimaat. Lavendel houdt luizen bij rozen weg. Een andere manier is zodra de eerste luizen te zien zijn een aftreksel van brandnetel, alsemthee of varenaftreksel spuiten. Bij een ernstige luizenplaag kunnen knoppen gered worden door met warm water te spuiten. De luizen gaan dood en de plant is gered. Echter niet sproeien als de zon schijnt. Je kunt ook de natuurlijke vijanden van luizen aantrekken door voor deze dieren interessante bloemen in de buurt te zetten. Dat kunnen in principe alle eenjarigen zijn met goed bereikbare honing: cosmea, goudsbloem, margrietten. De gaasvliegen worden er door aangetrokken, merken de luizen in de rozen op en zetten hun eieren daar af. De larven eten vervolgens de luizen op. En zo'n larve kan wel 500 luizen of mijten per dag eten. De moeite waard om ze in je tuin de lokken.

Koffiedik

Naast beestjes loeren er allerlei andere aandoeningen op je mooie rozen. Neem meeldauw. Preventief kun je spuiten met heermoesaftreksel, thee van uieschillen of knoflook-uien-gier. Hier worden de planten sterker van, waardoor ze de aantasting beter doorstaan en eerder herstellen.

Het lijkt gek maar wanneer je thee-(kruiden en gewone) bladeren of koffiedik regelmatig aan de voet van rozen strooit groeien ze gezonder op. Een verklaring heb ik er niet voor, maar het blijkt in de praktijk te helpen. Roest is een schimmelziekte waarbij roestbruine vlekken op het blad komen. Ook hier is de beste remedie heermoesaftreksel, zowel preventief als wanneer de aantasting er al is. Veel biologische preparaten zijn hier op gebaseerd. Ziek blad direct afpluk-

ken en vernietigen. Gooi ze echter niet op de composthoop. Sterroetdauw geeft zwartbruine vlekken op het blad. Het blad valt na enige tijd zelfs af en een kale rozenstruik is het gevolg. De afgevalen bladeren niet laten liggen, maar vernietigen. Spuit preventief met heermoes en gooi houtas tussen de rozen ter desinfectie.

Bezig met buiten

Een waterplekje bij huis is een wens van velen, of er wel of niet een tuin is. Vaak komt het er niet van omdat er kleine kinderen zijn, van jezelf of van een ander. Hoe goed je het water ook afschermt, het blijft eng. Wanneer je toch wat wilt zou je kunnen kiezen voor een balkonvijvertje, een houten bak met een kunststof bekleding. Te koop in elke tuinwinkel. De verschillende elementen kunnen tegen elkaar worden aan-

gezet, zodat je je eigen vorm kunt kiezen. Heb je weinig plaats, neem dan een enkel element. In zo'n bak kan zelfs een kleinsoortige waterlelie bloeien. Wanneer je er vissen in doet, moet je er rekening mee houden dat de bak in de winter door en door bevroest. Vanaf november moet er voor de vissen een andere oplossing worden gevonden. Een minivijver mag niet permanent in de zon staan. Zeker als er vissen en ander leven in zit. Dat laatste gaat veel sneller dan je denkt, zonder dat je er iets aan hoeft te doen. Is een vijver te duur, dan zijn er genoeg andere mogelijkheden: potten, een teil of een halve ton.

Ook minder diep water is aardig. Denk aan een of meer grote vogelbadjes, waarbij de vogels de plek van de vissen hebben ingenomen. Ook in zo'n vogelbadje, mits steeds bijgevoerd, vestigt zich wat leven. Dat zullen nogal eens muggelarven zijn, die profiteren van het snel opgewarmde water. Geen nood, badende vogels eten de larven, zodat je angst voor een muggenplaag onterecht is.

Spiegel

Een van de aardigste effecten van water is het spiegelende vermogen. Wolken, een overvliegende vogel, planten aan de rand, alles wordt weerkaatst. Hoewel je het misschien wat kitscherig vindt, kun je dezelfde effecten bereiken met een of meer oude

spiegels tussen je planten.

Sint Jan

Rond de 21e juni, Sint Jan, beginnen de dagen te korten. Dat betekent dat de grootste groei en bloei van planten in de natuur voorbij is. Natuurlijk kan er van alles in de tuin nog volop bloeien. We hebben, wat de tuin betreft, te maken met planten die vaak op bloei geselecteerd en gekweekt zijn. Bij deze groep horen bijna alle eenjarige planten. Planten in het wild bloeien alleen maar met als doel om de soort in stand te houden. Bloei geeft vruchten met zaden. Om die vruchten is het de plant te doen. Soms heeft een vrucht maar een of enkele zaden, soms veel.

Niet alleen de bloei begint af te nemen. Ook de geuren buiten veranderen. Het 'jonge' is er af. Soms ruik je een vleugje 'herfst', overigens een van de lekkerste natuurgeuren. Wanneer je Monarda in je tuin hebt staan, zou je daar wat blad van kunnen plukken. Droog het op een koele, droge plek en zet er thee van.

Groene vingers

Een fascinerend boek gelezen: *De Taal van de Plant*, geschreven door het echtpaar Kerner. Het boek gaat over communicatie tussen planten onderling en tussen plant en mens. Een voorbeeld: een plant die wordt

aangetast door rupsen, vormt op een gegeven moment een antistof waardoor rupsen niet meer kunnen leven op de plant. Omringende planten bleken niet aangetast te worden, ze hadden gereageerd op de aantasting van de buurplant door een afweerstof te vormen. Wanneer je je gedachten laat gaan zou je, doorredenerend, kunnen stellen dat bestrijdingsmiddelen overbodig worden mits enkele planten per akker wordt aangetast. Maar dat zal wel te eenvoudig geredeneerd zijn.

In een streven om een zo natuurlijk mogelijke vijver en tuin te kreeëren, worden in het wild planten verzameld. Ik ga geen zedepreek houden. Of dat soort dingen kunnen of niet, weet je zelf wel. Spannend is het

Ik heb gezien hoe de larve, vastzittend op de vis, een flink stuk uit de rug gegeten had. De larven lijken wat op een garnaal. Ook de volwassen dieren zijn vraatzuchtig. De zwarte watertor kan bovendien een flinke prik uitdelen.

Vlinders

De vlinder is niet zomaar een dier. Natuurlijk zijn ze fraai om te zien. Er zullen weinig mensen zijn die het dier niet kennen.

Vlinders zijn milieu-indicatoren. Waar soorten afnemen, of nog erger, verdwijnen, is er wat mis met het milieu. Soms ontstaan problemen omdat geschikte biotopen te klein worden voor een bepaalde vlinderpopulatie.

natuurlijk ook. Je weet niet wat je aan klein spul, dierlijk en plantaardig, meeneemt. Na korte of langere tijd ontstaat er allerlei nieuw leven in de vijver. Niet altijd loopt dat goed af. Een voorbeeld: in ons land leven verschillende waterroofkevers, waarvan de geelgerande watertor en de zwarte watertor de bekendste zijn. Fraai om te zien. Ze worden enkele centimeters lang waardoor ze al snel opvallen. Jammer is dat ze ander leven in de vijver niet met rust laten.

Door groene verbindingzones kunnen dat soort problemen vaak opgelost worden. Vlinders zijn ook voor kinderen boeiend door de opvallende kleuren. Die zijn natuurlijk niet gemaakt voor mensen, maar dienen om natuurlijke vijanden af te schrikken. Andere soorten hebben juist geen opvallende kleuren, maar tinten die passen bij de ondergrond waarop het dier vaak voorkomt. Hoewel de vlinder zelf onschadelijk is, gaat dat niet altijd op voor nakomelingen, de

Ligusterpijlstaart

rupsen. In een harmonische situatie hoeven rupsen vaak geen probleem te worden. Ze worden gegeten door vogels. Sluipwespen kunnen de rups parasiteren. Ze leggen op of in het dier eitjes. De larven eten de rups van binnen leeg, maar sparen zijn vitale delen zo lang mogelijk. Het dier blijft daardoor langer leven, zodat de larven langer van het dier kunnen profiteren. Vlinders zijn boeiende dieren. Wanneer je er wat meer over wilt weten kun je terecht bij de Vlinderstichting in Wageningen.

Het weer

Deze keer weer eens aandacht voor het dier en het weer. Roept de koekoek drie keer dan betekent dat regen. Het blijft regenen als de kippen in de regen lopen. Wanneer ze schuilen volgen er opklaringen. Een bekende regel is: 'Meeuwen aan land, storm bij de hand'. Muggen, dansend in de avondzon, duiden op mooi weer. Als ze dansen in de schaduw, komt er regen.

Dieren en het weer

Iedereen die geïnteresseerd is in dit soort dingen, kan het infoblad 'Dieren en het weer' bestellen. Gireer f 3,- op rekening 5710885 ten name van Bellefleur Producties in Lelystad.

Aktie voor lezers! Doe mee!

Biologische groenten met korting bij de groentenboer

Leden en donateurs van organisaties die zich druk maken om een schonere en natuurvriendelijker landbouw kunnen voortaan onbespoten, biologische produkten kopen met korting. Gewoon bij de groenteboer. Doe mee en help de biologische landbouw.

Iedere maand is er een gratis produkt voor u als u voor een bepaald bedrag aan biologische produkten koopt. In de maanden mei en juni krijgt u twee flinke kiwi's gratis bij f 9,50 aankopen van Eko-aardappels, -groenten en -fruit. In de maanden juli en augustus bestaat het gratis presentje uit twee forse, rode tomaten.

De kiwi's zijn afkomstig van Franse en Italiaanse boeren, omdat er in Nederland - zo vlak na de winter - nog onvoldoende produkten van de volle grond komen. Wanneer er produkten van het seizoen zijn uit eigen of de omliggende landen, dan worden dit de nieuwe premieprodukten. Want iedere twee maanden is er wel een ander produkt om gratis te proberen. Bijvoorbeeld sla, komkommers, aardappelen of misschien wel kersen.

Goed en eerlijk eten

Biologische groenten zijn van topkwaliteit. Het is niet voor niets dat zoveel betere koks overstappen op biologische ingrediënten. Ze zijn niet waterig en hebben meer smaak. Bovendien worden biologische groenten streng gecontroleerd. Er wordt geen kunstmest en bestrijdingsmiddelen bij de teelt gebruikt.

Waar de bon inleveren?

Aan de aktie doen alle groenteboeren mee die zijn aangesloten bij de organisatie AGF Detailhandel. Meer dan de helft van alle verkopers van groenten en fruit is daar lid van. De waardecoupon kan worden ingeleverd op 1600 adressen, op markten en in winkels die herkenbaar zijn aan het Nederland-logo. Om te weten waar het dichtstbijzijnde verkooppunt is, is er een speciaal telefoonnummer: 070-3548593.

De bon wordt ook geaccepteerd bij natuurvoedingswinkels.

Vraag uw groenteboer

Verkoopt uw groentehandel geen biologische groenten? Zelfs dan kunt u meedoen aan deze aktie. Vraag uw groentehandelaar Eko-groente en -fruit in het assortiment op te nemen. Te vaak wordt het argument gebruikt dat de konsument geen biologische waar wil, omdat ze er niet om vraagt. Met deze bon in uw hand wordt dat verleden tijd.

En als uw groenteboer nog niet het volledige assortiment heeft? Vanaf nu kan iedere groenteboer bij zijn groothandel ook in kleine partijen bestellen, zonder meerkosten. Binnen twee dagen staat het in de winkel.

Doe mee!

Doe mee aan de aktie en maak gebruik van de waardecoupon. Samen kunnen we ervoor zorgen dat het marktaandeel van biologische produkten sterk omhoog gaat. Daardoor wordt de distributie efficiënter en gaan de prijzen omlaag.

Doe mee en zorg dat het een daverend succes wordt!

Waardecoupon

Twee flinke, biologische kiwi's (t.w.v. f 1,50)
gratis bij f 9,50 biologische aardappelen,
groenten en fruit.

Geldig voor de maanden mei en juni.

U kunt deze bon inleveren bij alle leden van AGF Detailhandel, waarbij 1600 Groentespecialisten zijn aangesloten. Voor het dichtstbijzijnde adres in uw omgeving: bel 070 - 3548593. Ook in te leveren bij de natuurvoedingswinkels.

Deze aktie is mede mogelijk door steun van Triodos Bank, Zeist

Ideële Verzekeringen

Voor 't zelfde geld verzekert u zich van een betere wereld. 020 - 664 47 54

Stuur mij geheel vrijblijvend informatie over:

- ☐ Ideële Verzekeringen.
- ☐ Inboedel / Opstalverzekering.
- ☐ Particuliere aansprakelijkheidsverzekering.
- ☐ Ziektekostenverzekering.
- ☐ Levensverz. / Pensioenen.
- ☐ Koopsompolissen.
- ☐ Hypotheken.
- ☐ Groene autoverzekeringen.
- ☐

code KA

Naam: _____ M/V

Adres: _____

Postcode: _____

Woonplaats: _____

Telefoon: _____ avond/dag

Stuur 'm in een ongefrankeerde envelop aan:

Ideële Verzekeringen
Antwoordnummer 47262
1070 VC Amsterdam

KOOK VERF

JULA

COLOR

FINLAND

In Nederland vertegenwoordigd door
Groothandel HENDRIKS

Oer de feart 8 Tel. 05104-1456
8637 VW Wieuwerd Fax 05104-1645

Waardecoupon

Twee flinke, biologische vleestomaten (t.w.v. f 1,50)
gratis bij f 9,50 biologische aardappelen,
groenten en fruit.

Geldig voor de maanden juli en augustus.

U kunt deze bon inleveren bij alle leden van AGF Detailhandel, waarbij 1600 Groentespecialisten zijn aangesloten. Voor het dichtstbijzijnde adres in uw omgeving: bel 070 - 3548593. Ook in te leveren bij de natuurvoedingswinkels.

Deze aktie is mede mogelijk door steun van Triodos Bank, Zeist

Elke verandering ontstaat uit beweging!

EURITMIE EN ANTROPOSOFIE

De Academie voor Eurythmie in Den Haag organiseert opnieuw een scholingscursus voor mensen die op zoek zijn naar een nieuwe impuls in hun biografie. De cursus zal plaatsvinden gedurende twee dagen per week (woensdag en donderdag). Hij begint op 14 september 1994 en eindigt op 30 maart 1995.

De inhoud van de lessen zal bestaan uit:

woord- en tooneuritmie - spraakvorming - zang - antroposofische scholingsweg

Daarnaast zal er ruimte zijn voor zelfstandig oefenen en voor biografische gesprekken.

Gemiddelde leeftijd 35 jaar (minimum leeftijd 28 jaar).

Enige bekendheid met de antroposofie wordt bij de deelnemers verondersteld.

Richtbedrag cursusgeld: f 2500,-

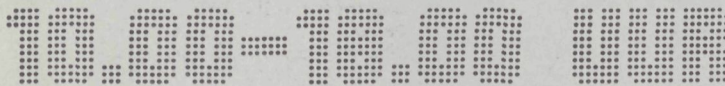
Nadere informatie wordt gaarne verstrekt door:

**Academie
voor Eurythmie**

**ACADEMIE VOOR
EURYTHMIE
DEN HAAG**

AQUAMARIJN

STRATUMSEDIJK 57, 5611 NC EINDHOVEN, TEL. 040-122593, INFO-TEL. 040-127222

DE NATUURVOEDINGSSPECIALISTEN:

FERTILIA

MOLENAARTJE

Volwaardige biologische
basisproducten

Fertilia
Postbus 447
8200 AK Lelystad

Heerlijke natuurvoedings-
tussendoortjes

WINKEL & VERZENDHUIS VOOR MILIEUVRIENDELIJKE PRODUKTEN

MORSSTRAAT 41 2312 BL LEIDEN TEL. 071-125291

DE NIEUWE
EIGENAAR
DAVID VAN DONGEN
GEEFT GRATIS
ADVIES OVER:

HET MILIEU
VRAAGT OM
GEBRUIK VAN
MILIEUVRIENDELIJKE
PRODUKTEN.

KLEDING
COSMETICA
NATUURVERF
KRINGLOOPPAPIER
SCHOONMAAKMIDDELEN

ROVER

U pakt het openbaar vervoer.
Dat is beter voor het milieu.

Word dan ook lid van ROVER:
voor beter openbaar vervoer.

Vraag de gratis informatiefolder aan:
Julianaplein 14d, 3817 CS Amersfoort
telefoon 033-655414, fax 033-656499

K&S Interieur

Futons, Tatamimatten,
Shoji, lampen en stoelen.
Bedden zonder metaal.
Eigen meubelmakerij.

Nieuw: Zitballen

Bel voor een infofolder: **K&S** Interieur, Anna Spenglerstr. 79,
1054 NH Amsterdam, tel. 020 - 616 72 52, fax 020 - 689.55.21

Onze catalogus "94/95" is uit

**Een catalogus boordevol
nieuwe milieuvriendelijke
artikelen voor het hele gezin.**

alver
Thuiswinkel
voor milieubewuste
mensen

U kunt 'm bestellen door
f4.- overtemaken op
girorekening **6236706**
t.n.v. Alver, Meppel.

Kraaybeekerhof

een dynamisch studiecentrum
tussen akkers, tuinen en bijenkasten

**Het nieuwe jaarprogramma 94-95
ligt voor u klaar!**

Opleidingen, cursussen en vakantieweken in
**BD-landbouw
boomverzorging
natuurvoeding
mens en natuur**

bd boer - bijen - boom - bos - fenomenolo-
gie - fruit - mens en natuur - schapen - sier-
tuin - sterren - voeding - winkelonderne-
mer - vakantieweken

**Welkom op de Open Landhuisdagen:
18 juni, 5 juli en 10 september**

**Studiecentrum Kraaybeekerhof
Postbus 17
3970 AA Driebergen
tel. 03438-12925**

Reeds 20 jaar specialist in paddestoe-
lenzaden (broed).
Vele soorten uit voorraad of op bestel-
ling leverbaar.

Broedhandel
Mushroomspawn
Pilzbrut

Tauber

Sleestraat 14, 6014 CA Ittervoort
Tel. 04756 - 6225

Ergane

Smaakvolle kleding van

BIOLOGISCHE KATOEN

**Folder met bestelbon
verkrijgbaar via**

**Postbus 342 / 6800 AH
Arnhem / 085- 432942**

175 jaar Hollands vakmanschap kreeg

**Italiaanse inspiratie:
de nieuwe espresso van
Simon Lévelt.**

Simon Lévelt heeft een verrukkelijke nieuwe espresso gemaakt.
Daarin hebben we ons eeuwenoud vakmanschap gecombineerd met
Italiaans temperament. Het resultaat is een tongstrelende koffie,
geurig en mild van smaak. Natuurlijk met het
EKO-keurmerk.

Laat 's nachts de zon schijnen met de draagbare solarlamp

Betrouwbare en veilige solarlamp. Compleet
met oplaadbare batterij, zonnepaneel en
verbindingskabel. Geeft 4 tot 8 uur licht.

- met 7 Watt PL lamp
- 2 lichtniveaus (25/40 Watt)
- lamp: 41 cm hoog, gewicht 3,2 kg
- batterij beveiligd tegen overbelasting
- zonnepaneel in aluminium frame

Bel voor een zonnig advies naar:
STROOMWERK, tel. 05700 - 55055, fax 53829
Stationsweg 18a, postbus 388, 7400 AJ Deventer

**STROOM
WERK**

**Ideaal voor tuin,
vakantie, boot
en camping!**

NESTE
Advanced Power Systems

WOLWIKKEL AMSTERDAM

Wereldwijd gingen miljoenen ouders u voor
In Europa verkochten wij er 150.000

WOLLEN LUIERBROEKEN
van 2 lagen 100% wol

- Ademt en ontziet daardoor de tere huid
- milieuvriendelijk
- makkelijk wasbaar
- sluit met klittenband

BESTELLEN BIJ IMPORTEUR
alleen door vooruitbetaling:

- door overschrijving op Postbank 5459380
van Wolwikkel Amsterdam met vermelding

van de gewenste artikelen.

- sneller: door girobetaalkaart of bank
betaalcheque met een briefje op te sturen
naar Wolwikkel Amsterdam,
A. Scheffhoutstraat 65, 1058 HT
Amsterdam Tel: 020-6177397

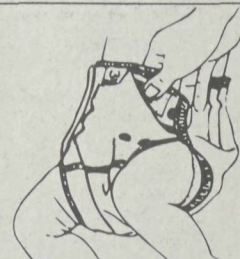
Prijzen bij importeur exd. f3,- porto totaal.
Wijzigingen voorbehouden.

VRAAG GRATIS BROCHURE

alle maten f39.50

vanaf 3 stuks f1,50 korting per stuk

N tot 6,5 kg	3 10 - 12,5 kg
1 6,5 - 8 kg	4 12,5 - 15 kg
2 8 - 10 kg	5 15 - 20 kg

OOK VERKRIJGBAAR BIJ:
AMSTERDAM Zaaing, Ruysdaelstraat 23
BERGEN De Garve, Nerdijk 20 b
BRED A Leander, Boschstraat 104
LEIDEN De Hoorn, Morsstraat 41
NIJMEGEN Regenboog, v. Welderenstraat 17
ZEIST Rozemarijn, Lommerlust 48
ZWOLLE Zonnebloem, Rode Haanstraat 6
EINDHOVEN, Toermalijn, Kruisstraat 65a

FILIGRANE

Galerie voor kleding en stoffen
natuurlijke materialen

- Handbedrukte stoffen o.a. Paapje/Minder
- Eko-kollektie o.a. Ergane/Green Cotton
- Interieurstoffen o.a. lijn Paapje

Doorlopende expositie

Markeweg 51
8398 GL Blesdijke
Bel voor openingstijden 05614-1918

KELTENHOF

vaste planten kwekerij

Groot assortiment heemplanten,
ook varens, waterplanten
en keukenkruiden

Geen bestrijdingsmiddelen en
selectief gebruik van meststoffen.

Geopend do. vrij. en za.
van 9.00 - 17.00 uur en na afspraak.

Wijksestr. 25,
6617 BX Bergharen
Tel: 08873-2176

BOMENCONFERENTIE

In gesprek met Bomen I

17 juni tot 19 juni

Ontdekkingsweekend om in jezelf zoveel rust te vinden dat je van daaruit in intuïtief contact kunt komen met de bomen in het park. Een weekend met aandacht voor je binnenwereld en je buitenwereld.

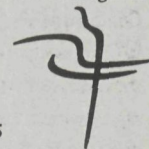
In gesprek met Bomen II

16 september tot 18 september

Ervaren van de verschillende niveaus en kwaliteiten van de uitstraling van bomen. De nadruk ligt op het zelf ervaren. Een verdieping van de ontdekkingsreis van 'In gesprek met Bomen I'.

Meer informatie

Conferentieoord Land en Bosch
Leeuwenlaan 40
1243 KB 's Gravenland
Tel. 035-561309, Fax 035-561625

Wij zijn gespecialiseerd in maatschappelijk verantwoord
en milieuvriendelijk beleggen, ook met een lijfrentepolis.

• Belastingvrij sparen tot f 220.000,-

• Pensioen- en hypotheekadviezen, vermogensbeheer

VRAAG ONZE BROCHURE: telefoon 020 - 622 99 06

DE EENHOORN
BEDRIJFS- EN PENSIOENADVIESBUREAU
SARPHATIKADE 7 • 1017 WV AMSTERDAM

BIO NOVA

BIOLOGISCHE MESTSTOFFEN

Samen sterk door 27-jarige ervaring, deskundigheid en specialisatie in alle
tuinbouwaspecten !!! De importeurs, leveranciers en groothandel voor:

BLOVISAL-VISEMULSER-VITRASOL-ALGIVERT-S.P.S.-

POLYMARIS-BIO BRUZZ-VITAL en de TN BIOMINERALEN.

Bemestingsadviezen en verzorgingsmiddelen tegen schimmels en ongedierten.

MIJDRECHT 02979-88633
fax 02979-41153

WAALWIJK 04160-50082
fax 04160-51147

NIEUW

**Composttoilet- en
zuiveringssysteem
zonder riolering**

Het Clivus Multrum Composttoilet- en
zuiveringssysteem is milieuvriendelijk en
kostenbesparend. Geen watervervuiling,
geen riolering, simpel te plaatsen. Voor
nieuwbouwprojecten zoals woningen,
campings en bestaande afgelegen boer-
derijen en huizen.

**f 200,- verdienen op
een milieuvriendelijke
manier, kan dat?**

Ja, dat kan! U kunt met onze water-
besparende producten* het water- en
energieverbruik (stroom en gas voor
de verwarming van het water) met
20-50% verlagen. Zo verdient u
binnen een jaar f 200,- of meer terug.
* Douchekoppen (Olympia & Bestsaver),
kraanperlators, WC reservoirs en/of
spoelonderbrekers, kleine baden e.a.

Bel voor uitgebreide informatie
postorderbedrijf:

ECOSAVE

Bataviastraat 8 bis 3531 XD Utrecht
Telefoon / Fax: 030 - 94 71 67

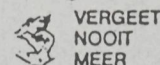
BOS

**OPEN HAARDEN, KACHELS
AGA FORNUIZEN**

Waalweg 28, 3999 NS Tull en 't Waal, (bij Nieuwegein Zuid),
tel: 03402-62284, fax: 03402-67432.
Open van di. t/m zat. van 9.00-17.00

Slecht geheugen?

namen, gezichten, adressen, da-
ta, getallen, afspraken, jubilea enz.
Ontdek het geheim van een tje-
sterkgeheugen en hoe u o.a. vreem-
de talen in een recordtijd leert!

BON voor GRATIS
PROSPECTUS

Naam en adres: KE

Sturen zonder postzegel aan
MEMOSCHOOL

Antwoordnr. 1044
6000 VB Weert

GEZOND BOUWEN EN WONEN

woonwinkel
bouwbiologische
produkten

natuurverven, bedden,
matrassen, natuurstoffen,
isolatie-materiaal, boeken,
recyclingpapier, netvrij-
schakelaars, vloerbedekking,
houten lampen, meubelen.
di t/m vrij 10 -18 u za 10 -17u
do koopavond 085 - 510204

jan franssen
bouwbiologisch

binnenhuisarchitect

wonen in een gezond huis,
interieuradvies en ontwerp van
woon- en werkruimten,
advies bij renovatie en ver-
bouwingsplannen, tekeningen
voor bouw aanvragen.

085 - 437583

Wielakkerstraat 14 6811 DB Arnhem

MANSO
COGULERAS

Unieke kampeervakantie in de Spaanse Pyreneeën

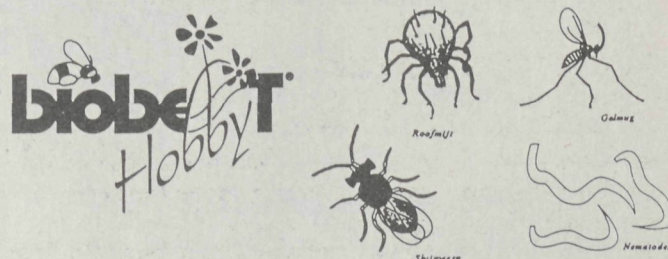
Op ons landgoed, gelegen in de uitlopers van de Spaanse Pyreneeën (tussen het Meer van Bañolas en Olot), vindt u géén modern hotel of verwarmd zwembad. Wél bieden wij een aantal ingerichte bungalowtenten, buiten gezichtsafstand van overige gasten geplaatst te midden van de bossen en de bergen van het 250 ha grote landgoed Manso Coguleras.

In de ongerepte natuur, bij het stromende water van de eigen beek, omgeven door bloemen, kruiden, vlinders en vogels, kunt u hier helemaal uzelf zijn, zonder taalproblemen. Een eigen zwembad hoog in de bergen en de mogelijkheid om te blijven eten als u dat wilt, maken een verblijf verder tot een unieke belevenis. Voor f 480,- per bungalowtent per week bent u onze gast. Beperkte mogelijkheden eigen tent: f 240,- p.w.

Schrijf voor inlichtingen naar
Leonie Visser,
Frans van Mierisstraat 21a, 2316 AK Leiden.
Telefoon 071- 217087.

BIOLOGISCHE BESCHERMING IN DE HOBBYTUIN

Sluipwespen tegen wittevlieg
Aaltjes tegen taxuskever
Galmuggen tegen bladluizen
Roofmijten tegen spint

Alleenverkoop voor NEDERLAND

BRIMEX

Postbus 4784
4803 ET BREDA
Tel. 076-656759

Aquamarijn
Nieuwe oogst

Vandaag als vlas op het veld, morgen lijnolie voor onze natuurverf. En... voordat de voorraad op is, is er alweer opnieuw gezaaid! Wilt u meer informatie, bel 02550-36650, of schrijf naar
Terra bv. postbus 409,
1970 AK IJmuiden.

AQUAMARIJN

BRIMEX

Biologische bestrijdings-
& bemestingsmiddelen.

Samengestelde organische
meststoffen en
enkelvoudige
meststoffen.

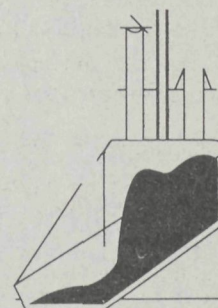
Overakkerstraat 248
4834 XR Breda
Tel. 076-656759

Ecosave waterbesparend sanitair

**ECOSAVE bespaart u circa 20-50%
Water, Energie en Huisafval p/j!**

U verdient binnen een jaar circa f 500,- terug!
Olympia & Bestsaver douchekoppen (de besten),
doorstroombegrenzers, WC-waterstop en het
Clivus Multrum toilet- en zuiveringssysteem.
Maakt riolering overbodig!
Systemen goedgekeurd door Min. VROM of met
KIWA keurmerk!

Postadres: *Ecosave*
Bataviastraat 8bis, 3531 XD Utrecht
tel/fax (030) - 947167

Weg zijn in/van midden Portugal

In de **Serra do Açor**, in midden Portugal hebben wij een schitterende vallei waar u in één van onze trekkershutten een volkomen ontspannen vakantie kunt genieten.

Groente komt uit de biologische moestuin bevoloed door eigen bronwater. Er is een zwembad, maar in de direkte omgeving ook enige sprookjesachtige zwemplekken in de rivier.

Vanuit de vallei is volop de gelegenheid voor het maken van boeiende wandelingen.

Voor informatie

*Quinta de
Cadafaz*

tel. 00 351 35 96328

De Nationale Postcode Loterij steunt de Kleine Aarde

De Nationale Postcode Loterij is een loterij met een hart. Een hart voor Mens en Natuur, want 60% van de inleg gaat naar projecten voor natuurbehoud en voor mensen in de wereld die onze steun hard nodig hebben.

Zo steunt de Nationale Postcode Loterij onder meer Artsen zonder Grenzen, Natuurmonumenten, Novib, Unicef, VluchtelingenWerk en Wereld Natuur Fonds. Daarnaast draagt de Nationale Postcode Loterij via Stichting DOEN bij aan vele andere natuur-, milieu- en ontwikkelings-projecten. Ook de Kleine Aarde heeft voor verschillende projecten subsidie ontvangen.

Doe mee en steun Mens en Natuur

Meer dan de helft van de mensen in Nederland waagt regelmatig een gokje. U ook? Speel dan mee met de Nationale Postcode Loterij. Dat kan door de bon uit de folder van het postkantoor of uit uw huis-aan-huis blad in te vullen en op te sturen. U kunt zich ook telefonisch opgeven. Iedere maand maakt u dan kans op één van de tienduizenden mooie prijzen en de Postcode Jackpot die op kan lopen tot 7 miljoen!

Waag een gokje. Wint u niet, dan wint in ieder geval het goede doel.

Haal nog vandaag de folder uit het postkantoor of kijk in uw huis-aan-huis blad. Of bel 06 -300150 (40 ct / min.)

**■ NATIONALE
POSTCODE
LOTTERIJ ■**

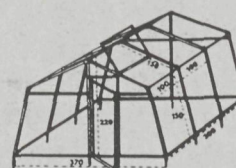
TUINAFVAL... Snoei de groei

avvn

Vraag de
gratis brochure aan
bij het AVVN,
tel.: 036-5318536

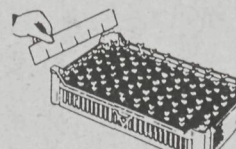
MEYTUIN voor de MOESTUIN

HOUTEN BROEIKASSEN

Demontabel, met nylon gewapend kasfolie. Geheel compleet! In iedere gewenste maat! Het hout is op milieuvriendelijke wijze geïmpregneerd.

Prijsvoorbeeld:
370 x 300 x 220: f 695,-

Meytuins beroemde
voorzaai bakken.
Ook als stekbak! f 27,50

Verder hebben wij nog meer dan 100 verschillende slimme tuinartikelen, o.a. folietunnels, milieuvriendelijke mollenverjagers, tomatenklemmen, -touw en -hoezen, kaswatersets, composters, steunringen, stokken, bonenpiramides, enz., enz., enz.

VRAAG GRATIS BROCHURE!

MEYTUIN

Verzendhuis in slimme tuinartikelen
Tel. 01650-41027
Gripvelden 78, 4707 ZG Roosendaal

MEYTUIN ook voor uw MOESTUIN

MEYTUIN voor de MOESTUIN

MEYTUIN voor de MOESTUIN

Zo is wijn van nature

Goede manieren

Château Prodor presenteert een keuze uit meer dan 100 gekontroleerde ecologische wijnen uit vele landen van de wereld. Deze wijnen zijn gemaakt zonder gebruik van kunstmest, agressieve bestrijdingsmiddelen of synthetische kleur- reuk en smaakstoffen. Zuivere wijn laat zich beter beoordelen, proeft puur en er is voor elke fijnproever ruimschoots kwaliteit in te vinden.

Betrouwbare bronnen

Château Prodor werkt met een keur van bekwaame en milieubewuste wijnboeren, die de geavanceerde technieken zo weten te hanteren, dat het ecologisch evenwicht tijdens de groei en het vinificatieproces niet verstoord wordt. Château Prodor spant zich er al 15 jaar voor in, dat al zijn wijnen voortdurend onder toezicht van internationaal erkende ecologische instituten staan.

VRAAG OM EEN UITGEBREIDE FOLDER

Château Prodor

Kempenaar 01-28 ☆ 8242 BA Lelystad ☆ Telefoon 03200-43728 ☆ Fax 03200-41717

Genieten van een vakantie
in eigen land?

Rekreatiebungalowpark DEN en DUIN te NORG is gelegen in de afwisselende natuur van DRENTHE en biedt o.m. mogelijkheden voor een prachtige wandel- en fietsvakantie. Ook voor een midweek of een lang weekend.

Voor inlichtingen en kleurenfolder tel. 05928-13164, Lange-
loërduinen L17, 9331 VH Norg.
Tevens gezellige groepsruimte aanwezig (tot 25 pers.) voor
familiefeestje of reünie.

De Rit

NATUURPRODUKTEN

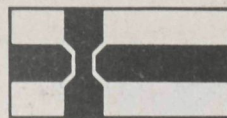
KONFITURE

De Rit heeft 6 heerlijk frisse konfitures. De konfiture bevat
maar liefst 56 gram fruit per 100 gram, en er wordt alleen
gebruik gemaakt van demeter, biologisch of wildfruit.

Als zoetmiddel gebruiken we uiteraard alleen maar
bloemenhoning, in totaal 48%. Hierdoor komt de volle
vruchtensmaak pas echt goed tot zijn recht.

RETSEIJSTRAAT 4 - 4011 JP ZOELN - TEL. 03448-1653

Sluit een huwelijk van natuurlijk
fins grenenhout met hollandse
architectuur en je krijgt een top-
kwaliteit om in te wonen, een on-
vervalst Finn-Logs huis.
Gelukkiger huwelijk bestaat niet!!

FINN-LOGS

architectuur
in hout en glas,
gebruikmakend van...
en in harmonie
met de natuur zelf.

Bel even voor een vrijblijvend
nader gesprek, of voor meer
schriftelijke informatie.

Finn-Logs

Idsteinlaan 15
5252 BJ Vlijmen
Telefoon 04108-16344
Telefax 04108-18337

100% KATOEN

Matrassen, dekbed-
den, kussens, nek-
steunen, enz. op
elke gewenste maat.
Handgemaakt vol-
gens eeuwenoude
Japanse tradi-
tie. Bel voor
folder, etc.

Pesthuislaan 41,
1054 RH Amsterdam
Tel. 020 - 6852924
(di t/m za 12-18 uur)

Val Sinestra

Vroeger Kurhaus in het Unterengadin, nu Nederlands
pension.

Veel ruimte, rust en wandelmogelijkheden. Ook geschikt
voor berg- en wintersport.

Rijke flora. Verrassend lekker (ook veget.) eten, gezellige
ongedwongen sfeer.

Voor enkelingen, groepen, families.

2-weekse busreis v.a. Arnhem SFr. 650,- p.p., incl.

volpension. Voor kinderen korting en speciale weken.

Verdere informatie tel. 03412-61630 of fam. Kruit, Val
Sinestra, 7554 Sent, tel. 09/41.81.8663105

De Dageraad Wisselende menu's, ook à la carte te bestellen. Bij reservering kan ook dieet gekookt worden. Keuken geopend 7 dagen per week van 17-21 uur. Bij mooi weer terras. Hooikade 4, Den Haag Tel. 070-3645666. Tot ziens!		't Strooie Huys Vegetarisch restaurant aan de Schoorlse duinen, tevens pension. Logies en ontbijt v.a. f 35,- p.p. Restaurant geopend 17.00-20.00 uur. Burg. Peecklaan 11, Schoorl	
	't Rentmeesterke Open Hemelvaart-half september. Do t/m za, e.i.o. 18-20 uur. Altijd reserveren, liefst voor 14 uur. Vegetarisch eethuis op camping, ook verhuur zomerhuisjes en stacaravans. Nettelhorsterweg 32, Geesteren Achterhoek, 05458-1540	Restaurant Iris Openingstijden dinsdag t/m vrijdag van 17.00 uur tot 21.00 uur Voorterveld 168, 5611 TT Eindhoven Tel. 040-123466	Herberg De Goede Ierde Rustig slapen en gezond eten in sfeervolle boerderij aan 't water. Tevens minicamping, kanoverhuur. 3 daags sportief arrang. en groepsakkom. Doniaweg 1, Burgwerd (Fr.) Tel. 05157-2752
Vegetarisch Restaurant Deel van het Transcendente Meditatie Sidha-dorp, werkend vanuit Ayurvedische richtlijnen. woe t/m zo 12.00-14.00 en 17.30-20.30 uur. Donastraat 183 Lelystad Tel. 03200-51515. Vlakbij A6, afslag Lelystad.			Eethuis 'La Rose' Heel zuiver natuurlijk voedsel, specialiteit Wilde Groenten + BD voeding. Dagmenu 4 gangen f 15,-. Open woensd, dond, vrijd 17.30-20.30 Sweerts de Landasstraat 44, 6814 DG Arnhem, 085-432335.
Eethuis Splinter Vegetarische-, vis- en vleesgerechten (scharrelvlees). Op zaterdag internationale culinaire specialiteiten. Op zondag saladebar (vegetarisch). Geopend di t/m zo van 17.00 tot 21.30 uur. Noordeinde 30, 2311 CE Leiden, tel 071-149519			De Krite Vegetarisch pension, mooi gelegen tussen IJsselmeer en het Gaasterland. Op afspraak voor 4 uur, maaltijd om ca. 18.00 uur. Folder op aanvraag. Ike Onderstal, Buorren 26, 8721 GR Warns Friesland. Tel. 05149-2052
	De Kleine Aarde Ekologische specialiteiten van Marianka! Elke vrijdag in juli en augustus. f 20,-. Vooraf reserveren! Het Klaverblad 1, Boxtel Telefoon 04116-84921		Restaurant Ajanta Keuze uit meer dan 10 Indiase vegetarische specialiteiten, tevens vis- en vlees (BD)schotels. Bij mooi weer terras. Oude Gracht 207, aan de werf Utrecht Tel. 030-318063
De Kleine Club is niet alleen een restaurant maar ook een appartementenhotel. Prijzen app.+diner vanaf f 34,50 tot f 69,- p.p.p.d. Dagmenu f 22,50 van 17.00-19.30 uur. Kikkertstraat 1, 1795 AA De Cocksdorp. Tel. 02220-16207		Terra Natuurvoedingsrestaurant. Open di t/m zo 17.00-22.00 uur. Maandag gesloten. Brusselsestraat 47, 6211 PB Maastricht Tel. 043-255413	
Rest. Brussels Lof Vegetarische specialiteiten, paddestoelgerechten diverse soorten kaasfondues alle dagen geopend vanaf 17.30 u. A-Kerkstraat 24 Groningen 050-127603	De Vrolijke Abrikoos Restaurant gespecialiseerd in vegetarische-, vlees- en vismaaltijden met producten van biologisch-dynamische kwaliteit. Keuken geopend ma t/m za van 17.30 tot 21.30. Weteringschans 76, 1017 XR Amsterdam. Telefoon 020-6244672		De Imme Vegetarische specialiteiten van ekologische kwaliteit. (Ook bd-vlees en vis.) Geopend di t/m zo 17-21 uur voor diners, di t/m za 12-14 uur voor lunches. Willem II straat 52 a Tilburg Tel. 013-425229
Lichtcentrum Levenskracht Gezondheid-Instituut U kunt bij ons terecht voor een heerlijke vegetarische maaltijd f 17,50. Van te voren aanmelden! Noorderdiep 358, 7876 CR Valthermond (Dr.) tel. 05996-2262		Chez-Val Biologisch-vegetarisch eethuis. Dagelijks één wisselend dagmenu. Geopend ma t/m vr van 17.00-20.00 uur. Prijzen vanaf f 11,- voor kleine dagschotel. Alle ingrediënten zijn zoveel mogelijk BD, ook de wijn en het bier. Prinsengracht 12^{hous} 2512 GA Den Haag	Adverteren in deze rubriek? Bel Paula van Woerkom 04116 - 84921

■ Frozen Future, Utopia

De beelden van de alomtgeprezen Nederlandse kunstenaar Adri A. C. de Fluiter zijn vrijwel onvermijdelijk voor de toeschouwer. Ooit reed een bromfietser in Eindhoven langs een van De Fluiter's installaties in aanbouw. Hij stapte af, keek ernaar en hakte er met een mes op in. De kunstenaar treurde echter niet. Hij was eerder opgetogen. Zijn visie, dat de mens kwetsbaar is en het hele bestaan vergankelijk,

kreeg immers op een fraaie wijze gestalte in het vernielde kunstwerk. Zijn fascinatie voor dingen die vergaan, voeren hem regelmatig terug naar het verleden. Met gevoel voor symboliek en een ruim arsenaal aan materialen timmert hij een monumentale installatie, om de teloorgang van dat wat ooit een belangrijke economische functie had, te laten zien. Het ene beeld is een verwijzing naar de vroegere veenwinning, het andere herinnert aan de rivier als levensader. Ooit zei hij: "Mijn kunst is de weergave van een gevallen wereld. Zonder drama zou kunst slechts onbeduidend vermaak zijn."

8 710206 110411

Werk van Adri de Fluiter is tot en met half september te zien in de expositiehal van De Kleine Aarde, Klaverblad 1 in Boxtel.